

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AK PARTİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE- İSRAİL
İLİŞKİLERİ**

**SEDA GÜREL
13716019**

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ÖMER ÇAHA**

**İSTANBUL
2017**

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AK PARTİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE- İSRAİL
İLİŞKİLERİ**

**SEDA GÜREL
13716019**

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ÖMER ÇAHA**

**İSTANBUL
2017**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AK PARTİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE- İSRAİL
İLİŞKİLERİ

SEDA GÜREL

13716019

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 29.03.2017
Tezin Savunulduğu Tarih: 19.06.2017

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

	Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı:	Prof. Dr. Ömer Cava	
Jüri Üyeleri:	Prof. Dr. Özden Feyyaz Oktan	
	Doç. Dr. Şiğdem Nis	

İSTANBUL
MART 2017

ÖZ

AK PARTİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE- İSRAİL İLİŞKİLERİ

Seda Gürel
Mart, 2017

Türk dış politikasında İsrail ile ilişkiler önemli gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır. Bu çalışma, Türkiye- İsrail arasında siyasi ve iktisadi alanlarda kurulan ilişkileri Ak Parti öncesi ve Ak Parti dönemi şeklinde bir ayırım yaparak ele almaktadır. Bu bağlamda tarafların gazete ve makalelere konu olan söylem ve eylemleri incelenirken gerçekçilik yaklaşımının güç ve ulusal çıkar kavramlarına başvurulmaktadır. Bu çalışmanın esas amacı, siyasi alanda kopma noktasına gelen ilişkilerin nasıl olup da iktisadi alanda devamlılığının gözetildiğini açıklamaktır. Nihayetinde Türkiye'nin İsrail politikalarının özünde varoluşsal kaygı olduğu ve ilişkilerin seyrine bahsi geçen ortak kaygının yön verdiği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda tarafların güçlerini maksimize ederek uluslararası yapı içerisindeki yerlerini sağlamlaştırmak üzere siyasi söylemleri ile eylemleri arasında tutarsızlığı göze aldıkları görülmektedir. Bu çalışmayla Türkiye- İsrail arasında siyasi ve iktisadi alanlarda kurulan ilişkilerin seyrini öngören bir yol haritası ortaya konularak literatüre katkı sağlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye- İsrail İlişkileri, Türk Dış Politikası, Ak Parti

ABSTRACT

TURKISH- ISRAELI RELATIONS UNDER THE AK PARTY

Seda Gürel
March, 2017

This research analyzes the process of Turkish foreign policy towards Israel, which is a major issue on the agenda. In this regard, the study intends to mark out bilateral political and the economical relations in two periods: Before the AK Party and under the AK Party. Thus, the study utilized the political discourse and action which appeared in news and articles, in the light of theoretical perspectives regarding power and *raison d'Etat* of the realism. The aim of the study is to explain how the continuity of economical relations is able to be ensured in contrast to rupture in political relations. On the whole, existential anxiety is determined to be what mainly constitutes and formalizes Turkish foreign policy towards Israel. Accordingly, Turkish policy makers take the consequence of discrepancy among political discourse and action to maximize the power and strengthen the place of the state in the international system. This study aims to contribute to the field by setting a course for bilateral political and economical relations between Turkey and Israel.

Key Words: Turkish- Israeli Relations, Turkish Foreign Policy, AK Party

ÖN SÖZ

Kendimi bulmak üzere çıktığım uzun soluklu yolculuğun bir parçası olan bu çalışmanın ortaya çıkmasında çok kişinin emeği söz konusudur. Öncelikle tez danışmanım Prof. Dr. Ömer Çaha'ya kapısını çaldığım ilk günden bugüne benden desteğini esirgemediği ve yolumu aydınlattığı için teşekkür ederim. Çalışmanın nihai halini alması kendisinin değerli fikirleri ve yönlendirmeleri sayesinde mümkün olmuştur.

İstanbul Siyasal'daki hocalarımın taşlarını dizdiği yolda yürürken, her daim onların desteğine başvurabileceğimi bilmek bana güç vermiştir. Kaynak arayışlarım esnasında başvurduğum Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, çalışmama ayrı bir renk katmıştır. Nişantaşı Üniversitesi'ndeki hocam Doç. Dr. Kazım Ozan Özer ve mesai arkadaşlarım ise, verdikleri moral destekle çalışmamın son aylarda hız kazanmasına yardımcı olmuştur. Bu yolda yanımda olan herkese ama özellikle yorulduğum yerde yükümü sırtlanan ve yüzümü güldüren kardeşim Boran Çelik'e çok teşekkür ederim.

Çalışmamla ilgili umutsuzluğa kapıldığım anlarda beni sarıp sarmalayan ve her şeyin güzel olacağına dair inancımı tazeleyen annem Zeynep Gürel ve babam Ahmet Şefik Gürel'e özel bir teşekkür borçluyum. Onların varlıkları ve destekleri benim için her zaman önemli bir güven kaynağı olmuştur.

İstanbul; Mart, 2017

Seda Gürel

İÇİNDEKİLER

ÖZ	İ
ABSTRACT	IV
ÖN SÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	VIII
1. GİRİŞ	1
2. ULUSLARARASI POLİTİKA ALANINDA YAKLAŞIMLAR	4
2.1. Uluslararası Politika Alanında Yaklaşımlar	4
2.1.1. İdealizmin Kuramsal Çerçevesi	4
2.1.2. Gerçekçiliğin Kuramsal Çerçevesi	7
2.1.2.1. Gerçekçilik.....	7
2.1.2.1. Yeni Gerçekçilik	10
2.1.3. İnşacılığın Kuramsal Çerçevesi.....	12
2.1.2.1. Ana Akım İnşacılık	12
2.1.2.1. Yeni İnşacılık	15
2.2. Türkiye- İsrail İlişkilerinde Gerçekçilik Yaklaşımı	16
3. AK PARTİ ÖNCESİ TÜRKİYE- İSRAİL SİYASİ VE İKTİSADİ İLİŞKİLERİ	20
3.1. Ak Parti Öncesi Türkiye- İsrail Siyasi İlişkileri	20
3.1.1. Kurulma Aşamasında İlişkiler.....	20
3.1.2. Gelişme Aşamasında İlişkiler	23
3.1.3. Yakınlaşma Aşamasında İlişkiler.....	32
3.1.4. Stratejik İttifak Aşamasında İlişkiler	37
3.2. Ak Parti Öncesi Türkiye- İsrail İktisadi İlişkileri.....	44
3.2.1. Kurulma Aşamasında İlişkiler	44
3.1.2. Gelişme Aşamasında İlişkiler	45
3.1.3. Yakınlaşma Aşamasında İlişkiler.....	47
3.1.4. Stratejik İttifak Aşamasında İlişkiler	49
4. AK PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE- İSRAİL SİYASİ VE İKTİSADİ İLİŞKİLERİ	57
4.1. Ak Parti Dönemi Türkiye- İsrail Siyasi İlişkileri	57

4.1.1.	Geçiş Aşamasında İlişkiler.....	57
4.1.2.	Gerginlik Aşamasında İlişkiler	63
4.1.3.	Normalleşme Aşamasında İlişkiler	74
4.2.	Ak Parti Dönemi Türkiye- İsrail İktisadi İlişkileri	75
4.2.1.	Geçiş Aşamasında İlişkiler.....	76
4.2.2.	Gerginlik Aşamasında İlişkiler	84
4.2.3.	Normalleşme Aşamasında İlişkiler	89
5.	GENEL DEĞERLENDİRME VE TARTIŞMALAR.....	90
5.1.	Yakındaki Uzak Gerçeklik	91
5.2.	Uzaktaki Yakın Gerçeklik	95
6.	SONUÇ	101
	KAYNAKÇA	104
	EK 1. TÜRKİYE- İSRAİL DIŞ TİCARET DEĞERLERİ	122
	ÖZ GEÇMİŞ.....	123

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADL	: Anti-Defamation League
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AJC	: American Jewish Committee
AK PARTİ	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ASALA	: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia
BM	: Birleşmiş Milletler
DP	: Demokrat Parti
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
FUK	: Filistin Ulusal Konseyi
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
HAMAS	: Harakat al-Muqawama al-Islamiya
IAI	: Israel Aerospace Industries
IMI	: Israel Military Industries
İHH	: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MASHAV	: İsrail Dışişleri Bakanlığı Uluslararası İşbirliği Merkezi
MEDO	: Middle East Defense Organization
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
MOSSAD	: HaMossad leModi'in uleTafkidim Meyuhadim
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistanê

SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSM	: Savunma Sanayi Müsteşarlığı
STA	: Serbest Ticaret Anlaşması
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı

1. GİRİŞ

Türk dış politikasının seyri incelendiğinde küresel ve bölgesel faktörler çerçevesinde İsrail ile ilişkilerin önemli gündem maddelerinden biri olduğu görülmektedir. Taraflar arasında çeşitli alanlarda kurulan, bekası gözetilen ve derinleştirilen ilişkilerin doğasını anlamak için tarihi seyir içerisinde yaşanan iniş-çıkışlara odaklanmak gerekmektedir. Bunu yaparken yanlış yollara sapmamak için sınırları belli bir “yol haritasına” ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye'nin İsrail ile ilişkisi iki döneme ayrılmaktadır: Ak Parti öncesi ile Ak Parti dönemi. Buna istinaden 1948'de İsrail devletinin kuruluşu ve Türkiye tarafından tanınmasının ardından 2002 yılına kadar geçen tarihsel süreç, Ak Parti öncesi olarak nitelendirilmektedir. Türkiye'de Ak Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılından, taraflar arasında “Tazminata İlişkin Usul Anlaşmasının” imzalandığı 2016 yılına kadar geçen tarihsel süreç ise, Ak Parti dönemi olarak nitelendirilmektedir.

Bu çalışmanın esas ilgi alanını Ak Parti öncesi ile Ak Parti dönemi Türkiye- İsrail arasında siyasi ve iktisadi alanlarda kurulan ilişkiler oluşturmaktadır. İlişkilerin seyri incelenirken, devletlerarası, hükümetler-ötesi ve uluslar-ötesi olmak üzere toplumları birbirine bağlayan çok sayıda kanal arasından devletlerarası kanal tercih edilmektedir.

Bu çalışmada tarafların haber ve makalelere konu olan devletlerarası söylem ve eylemleri ele alınmaktadır. Bunu yaparken öncelikle siyasi söylemler, birbirinden farklı kesimlere hitap eden gazetelerin taranması yoluyla tespit edilmiştir. Takiben siyasi eylemler, gene birbirinden farklı kesimlere hitap eden gazetelerin taranmasının yanı sıra istatistik kurumlarının açıkladığı iktisadi verilerin toplanmasıyla incelenmiştir.

Bu çalışmayla tarafların siyasi ve iktisadi alandaki ilişkilerine yön veren söylem ve eylemlerinde görülen tutarlılık/tutarsızlık tespiti yapılmakta ve nedenleri sorgulanmaktadır. Bu bağlamda ilişkilerin teorik düzlemde nedensellik bağı kurulurken, pratik düzlemde seyrini öngören bir yol haritası oluşturulmaktadır. Haber ve makalelerden faydalanarak oluşturulan yol haritasıyla mevcut bilgileri geliştiren ve

yanı sıra yapılan genel değerlendirmeye özgünlüğünü kazanan çalışmanın literatüre katkı sağlaması öngörülmektedir¹.

Bu çalışmanın esas amacı şu sorulara yanıt aramaktır: Türkiye- İsrail arasında siyasi ve iktisadi alanlarda Ak Parti öncesi ve Ak Parti dönemi kurulan ilişkilerin doğası nedir? Taraflar arasında siyasi alanda yaşanan inişlerin iktisadi alanda kendini göstermemesini ne ile açıklamak mümkündür? Taraflar arasına siyasi alanda kurulan ilişkileri kopma noktasına getiren nedenler nelerdir? Taraflar arasında iktisadi alanda kurulan ilişkilerin devamlılığını sağlayan nedenler nelerdir?

Bu çalışmada bahsi geçen soruların cevapları aranırken gerçekçilik ve yeni gerçekçilik yaklaşımına başvurulmaktadır. Bunu yaparken yaklaşımın ön plana çıkarttığı “güç” ve “ulusal çıkar” kavramlarından faydalanılmaktadır. Böylece Türk dış politikasının seyri incelenirken İsrail ile kurulan işbirliğinin anlam kazanması söz konusu olmaktadır.

Bu çalışma altı bölümden oluşmaktadır. “Uluslararası Politika Alanında Yaklaşımlar” adlı bölümde idealizm, gerçekçilik ve inşacılık tarihsel gelişimleri doğrutusunda öne çıkan kavramları ve düşünürleri kapsamında ele alınmaktadır. Akabinde ise, Türkiye- İsrail arasında siyasi ve iktisadi alanlarda kurulan ilişkilerin doğasını anlamak için neden gerçekçilik ve yeni gerçekçilik yaklaşımının tercih edildiği açıklanmaktadır.

“Ak Parti Öncesi Türkiye- İsrail Siyasi ve İktisadi İlişkileri” adlı bölüm, tarafların siyasi ve iktisadi ilişkilerinin ayrı ayrı ele alındığı iki ana; kurulma, gelişme, yakınlaşma ve stratejik ittifak olmak üzere aşamalara ayrıldığı dört alt başlıktan oluşmaktadır. Öncelikle taraflar arasında krize neden olan konular arasında Filistin meselesinin başı çektiği tespit edilmektedir. 1948’de İsrail devletinin kuruluşunu takiben Türkiye’nin onu tanıyan çoğunluğu Müslüman ilk devlet olmasının taşıdığı anlamlar detaylıca araştırılmaktadır. Taraflar arasındaki siyasi ilişkilerin, 1950’de karşılıklı olarak atanan ilk diplomatik temsilcilerle; iktisadi ilişkilerin ise, imzalanan ilk ticari anlaşmayla tesis edildiği ve diğer alanlarda gelişecek ilişkilerin önünün açıldığı süreç detaylıca ele alınmaktadır. Bunu yaparken Orta Doğu bölgesinde tarafları birbirine yaklaştıran ortak endişe ve çıkarların tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

¹ Kevin G. Corley, Dennis A. Gioia, “Building Theory About Theory Building: What Constitutes A Theoretical Contribution?”, **Academy of Management Review**, c.36, s.1 (2011), 12- 32.

1950’lerde gizli anlaşmalar ve taahhütler ile yürütülen hatta Ben Gurion tarafından esprili bir dille “metres” ilişkisi olarak adlandırılan ilişkinin; 1990’larda nasıl olup da “izdivaçla” sonuçlandığı sorunun yanıtı aranmaktadır. Bahsi geçen yakınlaşmanın taraflar arasında stratejik bir ittifak anlamına gelip gelmediği, atılan karşılıklı adımların nereye varacağı incelenmektedir. Ayrıca güç ve ulusal çıkar üzerinden yürütülen ilişkilerin bir örneği olarak söylemlerine rağmen İsrail ile mevcut diyalogu sürdüren hatta ilerleten Refahyol Hükümeti ele alınmaktadır.

“Ak Parti Dönemi Türkiye- İsrail Siyasi ve İktisadi İlişkileri” adlı bölüm, tarafların siyasi ve iktisadi ilişkilerinin ayrı ayrı ele alındığı iki ana; geçiş, gerginlik, normalleşme olmak üzere aşamalara ayrıldığı üç alt başlıktan oluşmaktadır. Öncelikle 2000’lerin başında Türkiye’de Ak Parti ve İsrail’de Likud Partisi gibi muhafazakâr partilerin iktidara gelmesiyle taraflar arasında krize neden olan konulara bakılmaktadır. Bunlar arasında Filistin meselesinin yerini koruduğu tespit edilmektedir. Bahsi geçen meselenin 2008’de İsrail’in Gazze’ye yönelik düzenlediği “Dökme Kurşun Harekâtı”, 2009’da “Gazze: Ortadoğu’da Barış” panelindeki “One Minute” çıkışı, 2010’da “Alçak Koltuk” krizi ve “Mavi Marmara” saldırısı şeklinde ilişkilerin seyrine yön verdiği süreç detaylıca incelenmektedir.

Taraflar arasında siyasi alanda kurulan ilişkilerin kriz dönemine girdiği ve kopma noktasına geldiği süreçte iktisadi alanda kurulan ilişkilerin devamlılığına yol açan sebepler tespit edilmektedir. Bunu takiben karşılıklı endişe ve çıkarın tarafların birbirine attığı adımlarla nasıl yeniden temin edildiği ve 2016’da imzalanan “Tazminata İlişkin Usul Anlaşması” ile nasıl vücut bulduğu araştırılmaktadır. Kriz döneminden en çok siyasi alan etkilenirken, iktisadi alanın daha az etkilenme yönünde sergilediği eğilime dikkat çekilmektedir.

“Genel Değerlendirme ve Tartışmalar” adlı bölüm, Yakındaki Uzak Gerçeklik ve Uzaktaki Yakın Gerçeklik olmak üzere iki ana başlıktan oluşmaktadır. Türk dış politikasının önceliklerinin neler olduğu tespit edilmekte ve bunların İsrail’le olan ilişkilerin seyrindeki etkisi incelenmektedir. Türkiye’nin siyasi ve iktisadi alanlardaki söylem ve eylemleri, gerçekçilik yaklaşımı ve varoluşsal kaygı kavramı üzerinden genel bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

2. ULUSLARARASI POLİTİKA ALANINDA YAKLAŞIMLAR

Çalışmanın “Uluslararası Politika Alanında Yaklaşımlar” adlı bölümünde öncelikle idealizm, gerçekçilik ve inşacılık tarihsel gelişimleri doğrultusunda incelenmektedir. Öne çıkan düşünürlerin kimler olduğu ve kavramların neler olduğu ele alınmaktadır. Akabinde ise, Türkiye- İsrail arasında siyasi ve iktisadi alanlarda kurulan ilişkilerin doğasını anlamak için neden gerçekçilik/yeni gerçekçilik yaklaşımının tercih edildiği açıklanmaktadır.

2.1. Uluslararası Politika Alanında Yaklaşımlar

Uluslararası politika alanındaki bilimsel çalışmalara konu olan söylem ve eylemler eski dönemlere dayanmaktadır. 20. yüzyılın başlarında, uluslararası örgütlenme yolu ile devletleri uluslararası hukuk kuralları içerisinde tutarak uluslararası barışın sağlanacağına yönelik inanç ağırlık kazanmıştır. Ancak idealizm olarak adlandırılan inanç ve beraberindeki çaba Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla sarsılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı öncesindeki bunalım ve sonrasındaki yıkımla beraber uluslararası politika alanındaki çalışmaların ivme kazandığı görülmektedir. Bu dönemde Almanya başta olmak üzere çeşitli devletlerde otoriter akımların kendini hissettirmesiyle birlikte idealizm yerini gerçekçiliğe bırakmaya başlamıştır. Bir diğer ifadeyle, idealizm-gerçekçilik çatışması kendini hissettirmeye başlamıştır.

Soğuk Savaş'la birlikte uluslararası politika alanındaki çalışmaların nasıl olup da böyle bir gelişmeyi öngöremediği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Gerçekçiliğin yeterliliği sorgulanırken, sosyolojik bakış açısının eksikliğini dolduran inşacılık yaklaşımının ön plan çıktığı görülmüştür.

2.1.1. İdealizmin Kuramsal Çerçevesi

Uluslararası örgütlenme yolu ile uluslararası hukuk kuralları oluşturmak ve devletleri bu kuralların içerisinde tutarak kalıcı barışı sağlamaya yönelik inanç eskilere

dayanmaktadır. 13. ve 14. yüzyıllarda yaşayan İtalyan düşünür Dante Alighieri'nin papalar ile krallar arasındaki ilişkilerin değerlendirmesini yaptığı *Monarşi Üstüne* adlı eseri bunun en eski örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır². Ayrıca 16. ve 17. yüzyıllarda yaşayan Hollandalı düşünür Hugo Grotius da devletlerin menfaatleri doğrultusunda ve barışın tesisi için uluslararası hukuk kuralları içerisinde hareket etmesini beklemektedir³.

18. yüzyıldan itibaren Fransız filozof Jean-Jacques Rousseau ile Alman filozof Immanuel Kant gibi düşünürlerle birlikte, uluslararası barışın sağlamaya yönelik inanç, daha laik bir anlayış içerisinde ele alınmaya başlanmıştır. Kant'a göre, devletlerarası alınan barış kararları, gelecekte gizli bir savaş niyetini içermemelidir. Her devletin sivil anayasası cumhuriyetçi olmalıdır. İlaveten hiçbir devlet, bir diğerinin anayasasına veya yönetim şekline cebren müdahalede bulunamamakta ve küçük ya da büyük varlık gösteren hiçbir devlet, miras, takas ya da hibe yoluyla elde edilememektedir⁴. Bu düşünce, Sir Alfred Zimmern, Philip Noel- Baker, Norman Angell gibi düşünürlerin çalışmalarıyla gelişimini sürdürmüştür.

19. yüzyılın sona ermesiyle birlikte, bu yöndeki inancı gerçekleştirmek üzere harekete geçilmiştir. Ne var ki "güç dengesi" üzerine kurulu çabaların Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına engel olamadığı görülmüştür. Bunun üzerine inancı gerçekleştirmek için uluslararası örgütlenme ve uluslararası hukuk araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Woodrow Wilson'un 1918'de ABD Senatosu ve Temsilciler Meclisi'nin oturumunda işaret ettiği "On Dört Nokta" ve Milletler Cemiyeti'nin kuruluşunu da bu bağlamda okumakta fayda vardır⁵. Uluslararası ilişkiler alanına katkı sağlayan düşünürler fikirlerini geliştirirken politik aktörlerden yola çıkmakta ve ardından bilinçli ya da bilinçsiz olarak bilimsel araştırma gündemine şekil vermektedir⁶.

² İzzet Mert Ertan, "Bir Ortaçağ Düşünürü Olarak Dante'nin De Monarchia'sında Siyasi Düşünce", **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, c.13, s.52 (2015): 13- 15.

³ Hugo Grotius, "Prolegomena to The Law of War and Peace", **Classics of International Relations**, ed. John A. Vasquez, 3. bs. (New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1996): 403.

⁴ Immanuel Kant, **Perpetual Peace: A Philosophical Sketch** (Minnesota: Shapco Printing, 2010), 1-5.

⁵ Faruk Sönmezoglu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 4. bs. (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2005), 103- 104.

⁶ Yale H. Ferguson, Richard W. Mansbach, **The Elusive Quest: Theory and International Politics** (South Carolina: University of South Carolina Press, 1988), 93- 94.

İnsan, toplum ve toplumlararası ilişkiler hakkında çeşitli varsayımlar öne süren idealist düşünürlere bakıldığında çoğunun hemfikir olduğu varsayımlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda insan doğası özünde iyidir; insanların olumsuz davranışlarının kaynağı, kötü toplumsal düzen ve kuruluşlardır⁷; uluslararası sistemin fertleri olan devletlerin bir araya gelerek kötü kuruluşları ortadan kaldırılmasıyla savaşın çıkmasının önüne geçilebilmektedir⁸. Böylece devletler uluslararası hukuk kuralları ve demokrasi içerisinde tutulurken, diğerleriyle olan ilişkilerinde sorunlarını savaş yoluna gitmeden çözmeye çalışmaktadır. Ayrıca müşterek faydaların sağlanması adına da işbirliği içerisine girmektedir.

Devletlerarası ilişkilerin yürütüldüğü teşkilatlar, savaşların önünü almada yardımcı olmaktadır. İdealizm, savaşın en nihayetinde ortadan kalkması ve barış ortamının tesis edilmesinin mümkün olduğundan bahsetmektedir. Savaş ihtimalinin ortadan kalkmasıyla devletler yalnızca ulusal güvenliklerini ve iç düzenlerini korumak adına silahlı kuvvetlere başvuracaklardır⁹. Dolayısıyla barışın sağlanması için devletlerin sistem içerisinde bireysel menfaatlerini bir kenara bırakmaları gerekmektedir.

Bahsi geçen varsayımları savunanlar arasında Hersch Lauterpacht gibi hukukçu, Karl Renner ve Edward Beneş gibi devlet adamları, Quincy Wright ve David Mitrany gibi bilim insanları yer almaktadır. David Mitrany, “İşleyen Bir Barış Sistemi” adlı çalışmasında devletlerarasındaki işbirliğine dikkat çekerek, işbirliğinin sağlanması halinde ulusal egemenlikleri aşınan devletlerarasında kalıcı barışın mümkün olduğunu ortaya koymuştur¹⁰. Bu durumda kalıcı barışın sağlanması için devletlerin uluslararası hukuk ilkeleri içerisinde hareket etmeleri düzeni sağlamaktadır.

20. yüzyılın başlarında uluslararası alanda yaşanan Hitler’in, Mussolini’nin ve Stalin’in izlediği genişleme politikaları, Milletler Cemiyeti’nin başarısız olması gibi gelişmeler, idealizmin eleştirilmesine ve güç kaybetmesine yol açmıştır. Çalışmalar, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki bunalım ve sonrasındaki yıkımla beraber başka yönde seyretmeye meyletmiştir. Bu bağlamda uluslararası sistemin fertleri devletlerin

⁷ Martin Hollis, Steve Smith, **Explaining and Understanding International Relations** (Oxford: Clarendon Press, 1990), 17- 20.

⁸ Charles W. Kegley, Jr, Eugene R. Wittkopf, **World Politics: Trend and Transformation**, 6. bs. (New York: St. Martin’s Press, 1997), 17-18.

⁹ Atilla Sandıklı, Erdem Kaya, “Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Barış”, **Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri**, ed. Atilla Sandıklı (İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2012): 134-135.

¹⁰ Sönmezoğlu, 2005a, 105.

bir araya gelerek savaş çıkmasının önüne geçemediklerinin anlaşılmasıyla gerçekçiliğin sırası gelmiştir¹¹.

2.1.2. Gerçekçiliğin Kuramsal Çerçevesi

Uluslararası politika alanındaki bilimsel çalışmalara konu olan gerçekçilik, tarihsel gelişimi göz önünde bulundurularak klasik gerçekçilik ve yeni gerçekçilik olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır.

2.1.2.1. Klasik Gerçekçilik

Gerçekçilik, idealizme tepki niteliği taşımaktadır. Bununla beraber, gerçekçilik yaklaşımının ana hatları çok daha eski dönemlerde şekillenmeye başlamıştır. Milattan önce 4. yüzyılda yaşayan Yunan tarihçi Thucydides'in Atina ile Sparta şehir devletleri arasındaki savaşa binaen yazdığı *Pelepones Savaşı Tarihi* adlı eser, klasik gerçekçiler için temel bir eser niteliği taşımaktadır. Thucydides, insan doğasından yana kötümser bir bakış açısına sahiptir ve savaşın temel aktörleri olarak gördüğü şehir devletlerinin çıkarları uğruna güç kullanmakta olduğunu ifade etmektedir¹². Buradan hareket eden gerçekçiler de uluslararası ilişkilerin temel aktörleri olarak, şehir devletlerinin yerini önce imparatorluklara, ardından da ulus devletlere bıraktığını ileri sürmekte ve Thucydides'i klasik gerçekçiliğin öncüleri arasında saymaktadırlar¹³. Ayrıca milattan önce 3. ve 4. yüzyıllarda yaşayan ve yaşadığı dönem göz önüne alındığında oldukça laik denebilecek görüşleriyle dikkat çeken Hint düşünür Kautilya'nın devlet idaresi üzerine yazdığı *Arthashastra* adlı eseri de söz konusu zincirin halkalarından biri olarak görülmektedir¹⁴.

15. ve 16. yüzyıllarda yaşayan İtalyan siyaset kuramcısı Niccolo Machiavelli, benzer görüşleri sistematikleştirmiştir. İnsan doğasından yana kötümser bakış açısını sürdürürken, bu durumun detaylıca düşünülmüş kanunlar, bunları devlet politikasına dönüştürerek uygulayacak güçlü ve etkin bir hükümdarın varlığı ile kamu yararına dönüştürülebileceğini ileri sürmektedir¹⁵. Kamunun yararına olacak şey, güçlü ve devamlılığı olabilecek bir devlettir. Bir hükümdarın bunu sağlamak için başvuracağı

¹¹ Hollis, Smith, **age**, 16-44.

¹² Kegley, Wittkopf, **age**, 22.

¹³ Yale H. Ferguson, Richard W. Mansbach, **The Elusive Quest: Theory and Internatioanl Politics** (Columbia: University of South Carolina, 1988), 79- 81.

¹⁴ Sönmezoğlu, 2005a, 107.

¹⁵ Niccolo Machiavelli, **Statecraft** (New York: Collier Books, 1962), 80-87.

her türlü yol mubah sayılmaktadır. Söz konusu görüşlerini *Prens* ve *Nutuklar* adlı iki eserinde ayrıntılı biçimde ele almaktadır¹⁶. Ona göre, devletlerarasındaki rekabet, varlıklarını korumak adına her birinin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesini gerektirmektedir. Güç dengesi kavramının temeli niteliğindeki görüşleriyle, siyasal gerçekçiliğin gelişmesine katkı sağlamıştır¹⁷.

Gerçekçiliğin gelişmesine katkı sağlayan bir diğer isim, 17. yüzyılda yaşayan İngiliz felsefeci Thomas Hobbes'tur. İnsanın doğasından yana kötümser bakış açısını toplum sözleşmesi ve savaş durumu ile açıklamaktadır. Ona göre, uluslararası sistem de doğal halinde devletlerin birbiriyle savaştığı bir savaş durumudur. Öne çıkan eseri *Leviathan*'da mutlak monarşinin gerekliliğini savunurken, içsel anarşinin düzenlenebileceğine dair inancını uluslararası anarşi düzeyinde makul karşılamamaktadır¹⁸.

Görüldüğü üzere gerçekçilik akımının ana hatları çok daha eski dönemlerde şekillenmeye başlamıştır. Fakat esas olarak, 20. yüzyılın başlarında siyasal idealizme tepki olarak kendini ortaya koymuştur. Önceleri idealizm anlayışını benimseyen Amerikan teolog Reinhold Niebuhr, gerçekçiliğin ilk temsilcilerinden biri olmuştur. Devletlerarasındaki ilişkilerde güç mücadelesini ön plana çıkartırken, bunun da beraberinde şiddeti getireceğine dikkat çekmektedir¹⁹.

19. ve 20. yüzyıllarda yaşayan İngiliz tarihçi ve diplomat Edward Hallett Carr, siyasal idealizme getirdiği eleştirilerle gerçekçilik akımının yerini sağlamlaştırmıştır. İki savaş arası dönemde yazdığı *Yirmi Yıl Krizi* adlı teorik eserinde, uluslararası barışın tesisine yönelik fikirler ileri sürmüştür. Ona göre, mevcut krizin anlaşılması için öncelikle onu doğuran sebeplerin ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir²⁰. Artık birinin başkasına zarar vererek yarar elde edemeyeceği şeklindeki “çıkarların uyumuna” tekabül eden ütopyacı görüş bir kenara bırakılmış ve gücü ön planda tutan gerçekçilik kendini göstermiştir²¹.

¹⁶ Niccolo Machiavelli, **Prens**, çev. Leyla Tonguç Basmacı, 3. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016), 7-70.

¹⁷ Sönmezoğlu, 2005a, 108.

¹⁸ Thomas Hobbes, **Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti**, çev. Semih Lin, 2.bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995), 92- 139.

¹⁹ Sönmezoğlu, 2005a, 109.

²⁰ Edward Hallett Carr, **Yirmi Yıl Krizi 1919- 1939**, çev. Can Cemgil (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 15.

²¹ **age**, 107-109.

20. yüzyılda yaşayan Alman akademisyen Hans Joachim Morgenthau, *Uluslararası Politika* adlı eserinde genel bir teori ortaya koymuş ve siyasal gerçekçiliğin altı ilkesini belirlemiştir²². Bunların birincisine göre, siyaset, kökleri insan doğasına dayanan, objektif yasalardan oluşmaktadır. Dış politika değerlendirilirken siyasi eylemlerin ve bunların öngörülebilir sonuçlarının detaylıca incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca kendimizi politika üreten kişinin yerine koyup, rasyonel olan ile sergilenen siyasi eylemi karşılaştırmak gerekmektedir. İkincisine göre, siyasal gerçekçiliğin temel unsuru güç ile açıklanan çıkarıdır. Dış politika, bu çıkar üzerine kurularak uluslararası politikanın riskleri azalan ve faydalarını arttıran rasyonel bir karar halini almaktadır. Üçüncüsüne göre, güç ile açıklanan çıkar, sabit değildir. Siyasetin özü olmakla birlikte, zamana ve mekana bağlı değildir. Siyasi eylem, dış politikanın formüle edildiği belli bir tarihsel dönemdeki siyasal ve kültürel içeriğe göre belirlenmektedir. Güç ise, fiziksel şiddetten psikolojik bağ kurmaya kadar her türlü sosyal ilişkiyi kapsamaktadır. Dördüncüsüne göre, gerçekçilik, hem siyasi eylemin ahlaki öneminin hem de ahlaki olan ile başarılı bir siyasi eylem için ihtiyaç duyulan arasındaki kaçınılmaz gerilimin farkındadır. Bireyler kendilerini ahlaki kararları doğrultusunda feda etme hakkına sahipken, devletlere böyle bir hakkı tanınmamıştır. Beşincisine göre, bütün devletleri, tek bir devletin ahlaki amacına uygun hazırlanmış ahlaki kurallar ile değerlendirmek de doğru değildir. Son olarak ise, politik alanın bağımsızlığı ilan edilmekte ve bu alandaki siyasi olmayan faktörlere ikincil bir önem atfedilmektedir²³.

20. ve 21. yüzyıllarda yaşayan Amerikalı siyasetçi John Herz, gücün doğasını, insan doğasında aramayarak klasik realistlerden ayrılmaktadır. *Politik Realizm ve Politik İdealizm* adlı eserinde belirttiğine göre, başlıca belirleyici unsur, “Güvenlik İkilemi”dir. Bir devlet, rakip gördüğü bir diğer devletten güvenliğine yönelik tehlike algılaması durumunda, silahlanmaya ya da ittifaklara katılmaya başlamaktadır. Karşısındaki devletin de benzer bir eğilim içine girmesi durumunda, tarafların hem

²² Hans J. Morgenthau, **Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace**, 4. bs. (New York: Alfred A. Knopf, 1972), 3- 14.

²³ Sönmezoğlu, 2005a, 111- 112.

ekonomik ve askeri bir külfetin altına girdiği hem de güvenlik tehdidinin sürdüğü görülmektedir²⁴.

2.1.2.2. Yeni gerçekçilik

Yeni gerçekçilik, klasik gerçekçiliğin argümanlarından ilham almış ve üzerine yapılan tartışmalar ışığında yeniden şekillenmiştir. 20. ve 21. yüzyıllarda yaşayan Amerikalı siyasetçi Kenneth Waltz, yaptığı sistem analiziyle yeni gerçekçiliğin en önemli temsilcilerinden biri haline gelmiştir. Ona göre güç, bir amaç değil, ancak devletlerin güvenlikleri tehlikede olduğunda başvurdukları ve çok ya da az olması durumunda risk arz eden bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aracın, askeri gücün yanı sıra, ekonomik ve teknolojik kapasiteyi de içine aldığı görülmektedir²⁵.

Klasik gerçekçilikte temel aktör olan ulus devletler, yeni gerçekçilikte uluslararası sistem içindeki rollerine ve güç dağılımının yapısına göre değerlendirilmektedir. İç ve dış politikanın yapıları birbirinden farklılık göstermektedir. Waltz'a göre, iç politika, ast-üst ilişkisinden kaynaklı hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Fakat uluslararası sistem, devletten başka güce başvuracak bir birimi içermediğinden anarşik bir yapıya sahiptir²⁶. Bu yapı, devletlerin dış politikalarını rejimlerinden bağımsız olarak şekillendiren en önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Waltz hem teorisini, devletlerin içyapılarındaki teknolojik, ekonomik ve sosyal değişim dalgalarından bağımsız olması hasebiyle uluslararası sistem üzerinden ilerletmekte, hem de devletlerin eylemleri ile söylemlerinin doğurduğu sonuçların birbirinden farklı olmasını bu yapı üzerinden açıklamaktadır²⁷.

Sistemin üç temel özelliği vardır. Bunlardan ilki, sistemdeki birimlerin düzenleyici ilkeleridir. Genel ilkeleri oluşturan birimler ortak davranış kalıpları içerisinde hareket etmektedir. İkincisine göre, bu birimlerden olan devletler dış politikalarında rasyonel davranış kalıpları içerisinde hareket etmekte ve iç politikalarındaki farklılıklara rağmen benzer hareketler sergilemeye devam etmektedir. Üçüncüsüne göre, benzer

²⁴Sibel Turan, "Neorealist Kuram Bağlamında Ukrayna Krizi'nin Değerlendirilmesi", **Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar**, ed. Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu (Bursa: Dora Yayıncılık, 2015): 21.

²⁵ Sönmezoğlu, 2005a, 116.

²⁶ Kenneth N. Waltz, **Theory of International Politics** (Boston: Addison Wesley Publishing Company, 1979), 117.

²⁷ Kenneth N. Waltz, **Realist Thought and Neorealist Theory** (New York: Journal of International Affairs, 1990) 111- 127.

davranış kalıplarıyla hareket eden devletleri birbirinden ayıran nokta, kapasite dağılımlarında görülen farklılık olmaktadır. Bu durumda devletler, dış politikalarını şekillendirirken rasyonel kararlar almakta ve iktisadi alanda yaratacağı etkiyi göz önünde bulundurmaktadır²⁸. Hegemonyanın bulunmadığı anarşik uluslararası politikada alanında ise, işbirliğinin gerçekleşmesinin zorluğuna dikkat çekilmektedir²⁹.

Aynı yüzyıllarda yaşayan Amerikalı akademisyenler Robert Owen Keohane ve Joseph Samuel Nye, devletleri uluslararası sistemin birimlerinden biri olarak görmekle birlikte, uluslararası ve uluslar ötesi aktörlerin öneminin arttığına dikkat çekmektedirler. Bu durumdan doğan karmaşıklık, gücün dağılmasına yol açarken, karşılıklı bağımlılığı beraberinde getirmektedir³⁰. Bu durumda askeri kuvvet, amaçlara ulaşmada kullanılan araçlardan biri konumuna düşerken, askeri kapasitesi zayıf olan devletlerin sistemde etkin olması halini doğurmaktadır³¹.

Aynı yüzyıllarda yaşayan Amerikalı akademisyen ve devlet adamı Stephen Krasner, devletlerin iç ve dış aktörlere karşı kendi göreceli kazanımları peşinde koşan çıkarıcı ve rasyonel aktörler olduğuna dikkat çekmektedir³². Ulusal çıkarın tanımını yaparken, orantısız bir biçimde yalnızca toplumdaki belli bir grubun çıkarlarına hizmet etmiyor olması şartını koşmaktadır³³. Devletlerarasındaki güç dengesi karşılıklı bağımlılığı belirlemekte, bu durumda küçük devletleri ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmeye, büyük devletleri ise, uluslararası sistemi ulusal çıkarları doğrultusunda değiştirmeye yönlendirmektedir³⁴. Yaşadığı dönem itibariyle, klasik gerçekçiliğin yüksek politika olarak tanımladığı konulara, düşük politika olarak tanımlanan ekonomiyi de eklemektedir³⁵. Aynı yüzyıllarda yaşayan Amerikalı iktisatçı Robert Gilpin de çalışmalarında ekonomik aktörleri ön plana çıkartırken, güç dağılımını uluslararası politik değişimi etkileyen en önemli faktör olarak göstermektedir³⁶.

²⁸ Waltz, 1990, 117- 120.

²⁹ Turan, **age**, 22-23.

³⁰ Waltz, 1990, 349.

³¹ Robert O. Keohane, Joseph S. Nye, **Power and Interdependence: World Politics in Transition** (Boston: Little, Brown and Company, 1977), 24- 25.

³² Stephen D. Krasner, "Realism, Imperialism and Democracy: A Response to Gilpin", **Political Theory**, c.20, s.1 (1992): 39.

³³ Krasner, 1992, 47.

³⁴ **age**, 45.

³⁵ Andrew Linklater, "Neo- Realism in Theory and Practice", **International Relations Theory Today**, ed. Ken Booth, Steve Smith (Cambridge: Polity Press, 1995): 241- 262.

³⁶ Robert Gilpin, **War and Change in World Politics** (New York: Cambridge University Press, 1981), 86.

Aynı dönemlerde yaşayan Amerikalı akademisyen John Mearsheimer, Soğuk Savaş sonrasında güvenlik, istikrar ve ekonomik düzenin akıbeti hususunda tartışmalar sürerken, iki kutuplu sistemin daha istikrarlı olduğunu öne sürmektedir³⁷. Ona göre, devletler güvenlik politikalarını oluştururken kendi güçlerini arttırmak ve diğer devletlerin güçlerini azaltmayı hedeflemektedir. Uluslararası politik alan ise, bu güç mücadelesi nedeniyle devamlı değişen çatışma ve işbirliği döngüsünden oluşmaktadır³⁸. Çağdaş Amerikalı Robert David Kaplan'a göre, Soğuk Savaş dönemi beraberinde getirdiği iki kutuplu sistem, istikrar ve güven yaratmıştır. Fakat aynı şeyi savaş sonrası için söylemek zor olacaktır³⁹. Son olarak aynı dönemlerde yaşayan Amerikalı siyaset bilimci Samuel Philips Huntington, Soğuk Savaş sonrasında çatışmanın sona ermeyerek yeni bir hal alacağını ve ideolojilerin yerini medeniyetlerin alacağını iddia etmektedir⁴⁰.

2.1.3. İnşacılığın Kuramsal Çerçevesi

Uluslararası politika alanındaki bilimsel çalışmalara konu olan inşacı yaklaşım, tarihsel gelişimi göz önünde bulundurularak ana akım inşacılık ve yeni inşacılık olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır.

2.1.3.1. Ana Akım İnşacılık

Soğuk Savaş sonrasında uluslararası politika alanındaki bilimsel çalışmaların böyle bir gelişmeyi öngöremediği ve yetersiz kaldığı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Yeni gerçekçilik ve rasyonel olarak nitelendirilen diğer yaklaşımların yeterlilikleri sorgulanmaya başlanmıştır. Sosyal ve kültürel faktörleri göz önünde bulunduran ve aktörlerin kimlikleriyle birlikte tercihlerinin de değişebileceğini öne süren inşacılık yaklaşımı ön plana çıkmıştır.

İnşacılık, yeni gerçekçiliğin rasyonalist bakış açısını reddederken, uluslararası politika alanında sosyolojik bakış açısını geliştirmiştir. Maddi yapıların yanı sıra normatif yapıların üzerinde dururken; çıkar ile eylemin oluşumunda kimliğin önemine ve etmen

³⁷ Sönmezoğlu, 2005a, 143.

³⁸ John J. Mearsheimer, "The False Promise of International Institutions", **International Security**, c.19, s.3 (1995): 5-6.

³⁹ Michael Cox, "International History Since 1989", **The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations**, ed. John Baylis, Steve Smith (New York: Oxford University, 2001): 115.

⁴⁰ Cox, 2001, 116.

ile yapının ortak oluşumuna dikkat çekmiştir. Çalışmalarını norm, kurum, çıkar ve kimlik konuları üzerinde yoğunlaştırmıştır⁴¹.

17. ve 18. yüzyıllarda yaşayan İtalyan siyaset felsefeci Giambattista Vico, inşacılık yaklaşımının düşünsel temellerini oluşturmuştur. İnsan doğasının tarihsel, toplumsal faktörlerden etkilendiğini vurgulayan Vico'ya göre devletler ve devletlerin bir araya geldiği uluslararası politik alan, insanların müdahaleleri sonucu oluşan ve şekillenen yapay varlıklardır⁴².

18. ve 19. yüzyıllarda yaşayan Alman filozof Immanuel Kant, inşacılığın düşünsel zeminini oluşturan bir başka isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre, insanların dünya ile ilgi edindiği izlenimleri kendi süzgeçlerinden geçtiği için öznel bir hal almaktadır. Öte yandan 19. ve 20. yüzyıllarda yaşayan Alman sosyolog Max Weber'in de sosyal dünyayı anlamayı zor olarak nitelendirdiği ve sosyolojik bilgiyi öznel olarak yorumladığı görülmektedir⁴³.

Çağdaş Avusturyalı filozof Ludwig Wittgenstein, filozofik açıdan değerlendirilen anlamın, dil fonksiyonunun ilkel fikrinde kendi yeri olduğuna ve bir gerçeklik kurduğuna dikkat çekmektedir⁴⁴. Ondandır etkilenen diğer isimler arasında çağdaş İngiliz toplumbilimci Anthony Giddens yer almaktadır. Etmen ile yapının ortak oluşumuna ek olarak, sosyal etmen oluşumu olarak görülen zaman- mekan ontolojisine ve öznelerin yapılar üzerindeki düşüncelerinin değiştirici etkisine dikkat çekmektedir⁴⁵.

İnşacılık kavramı ilk olarak 20. yüzyılda yaşayan Amerikalı akademisyen Nicholas Onuf'un *World of Our Making* adlı eserinde kullanmıştır⁴⁶. Onuf'a göre, sosyal ilişkiler insanların kim olduklarını belirlerken, insanlar da doğanın sağladığı hammaddeden başlayarak birbirlerine yaptıkları ve söyledikleriyle dünyayı her

⁴¹ Richard Price, Christian Reus-Smit, "Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism", **European Journal of International Relations**, c.4, s.3, (1998): 259.

⁴² Robert Jackson, Georg Sorensen, **Intorduction to International Relations: Theories and Approaches**, 6. bs. (Oxford: Oxford University Press, 2016), 4-27.

⁴³ Derya Büyüktanır, "Toplumsal İnşacı Yaklaşım ve Avrupa Bütünleşmesinin Açıklanmasına Katkıları", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, c.14, s.2 (2015): 4- 5.

⁴⁴ Ludwig Wittgenstein, **Philosophical Investigations**, çev. G. E. M. Anscombe (Oxford: Basic Blackwell, 1958), 3.

⁴⁵ Anthony Giddens, **The Constitution of Society: Outline of The Theory of Structuration** (Los Angeles: University of California Press, 1984), 1-4.

⁴⁶ Nicholas Onuf, "Rule and Rules in International Relations", **Eric Castren Institute of International Law and Human Rights** (2014): 1.

defasında yeniden inşa etmektedir. Bir başka ifadeyle söylemek, yapmaktır; konuşmak ise, dünyayı olduğu şekle getirmek için izlenecek en önemli yoldur. Devletler, kendilerine sosyal yapı ile toplum arasında bir yer edinmiştir. İnsanlar bu yönde konuştukları ve gayret sarf ettikleri için kendi kendilerine yettikleri bir dünyaları vardır. Oysa yalnızca kısmen kendi kendine yettiklerinden söz etmek mümkün olmaktadır. Bu noktada inşacılık, toplumların insanları, insanların da toplumu oluşturduğu çift taraflı bir süreçten bahsetmektedir⁴⁷.

Çağdaş Alman siyaset bilimci Alexander Wendt ile birlikte yaklaşımın uluslararası politika alanındaki çalışmalarında etkisinin arttığı görülmektedir. Wendt'in amacı alanda sosyal bir teori kurarak, problemleri ontoloji yöntemine başvurarak çözmektir. Ona göre politik yapı, prensiplerin düzenlenmesi yani anarşinin düzenlenmesi, prensiplerin farklılaşması ve yeteneklerin dağılımı şeklinde üç boyutlu ele alınmalıdır⁴⁸. Ne var ki, bu tanım, devlet davranışlarının küçük bir kısmını öngörürken; iki devletin ileride dost mu düşman mı olacağına, birbirlerinin bağımsızlığını tanıyıp tanımayacağına, güçlü bir bağları mı olacağına yoksa revizyonist ya da statükocu mu olacağına dair herhangi bir öngörüde bulunmamaktadır. Oysa özneler arası olmakla beraber devletlerin güvenlik çıkarlarını ve anarşi altındaki davranışlarının etkileşimini bu faktörler belirlemektedir⁴⁹.

Ana akım inşacılık, Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası politika alanındaki bilimsel çalışmalara konu olmuştur. Ancak epistemoloji- ontoloji ikilemi ve kendi içinde görülen farklılaşmalar neticesinde eleştirilere maruz kaldığı görülmüştür.

2.1.3.2. Yeni İnşacılık

20. yüzyılın ortalarından itibaren ana akım inşacılıktan farklılaşan yeni inşacılık uluslararası politika alanındaki çalışmalara konu olmaya başlamıştır. Yeni inşacılar, dilin gerçekliği inşa edişine dikkat çekerken bunu Onuf'tan farklı olarak konuşmayı mümkün kılan yapılar ve söylemler üzerinden açıklamaktadır. Söylemler yoluyla sınırlar çizilmekte ve sınırın dışında kalan olasılıklar belirlenmektedir. Devletlerin

⁴⁷ Nicholas Onuf, "A User's Manual", **International Relations in a Constructed World**, ed. Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf, Paul Kowert (New York: M.E. Sharpe, 1998), 70-80.

⁴⁸ Alexander Wendt, **Social Theory of International Politics** (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 78-100.

⁴⁹ Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics", **International Organization**, c.46, s.2 (1992): 396.

kimliklerinin ise, dilin gerçekli inşa edişine ek olarak “ben ve öteki” ayrımı vasıtasıyla tanımlandığı görülmektedir⁵⁰.

20. ve 21. yüzyıllarda yaşayan Avustralyalı siyaset bilimci David Campbell’a göre, devletler kimliklerini inşa ederken “ben ve öteki” ayrımı yapmaktadır. Bu durumda tehlike, kendisi için tehdit oluşturabilecek kişilerden bağımsız olarak mevcudiyet gösteren nesnel bir durum olmaktan çıkmaktadır. Dünya üzerinde hastalıklar, kazalar ve siyasal şiddet olmak şartıyla üç büyük tehlikeden bahsetmek mümkündür. Ne var ki her risk eşit değildir ve tehlike olarak adlandırılmamaktadır. Devletlerin dış politikaları da bunlar göz önünde bulundurularak planlanmaktadır⁵¹.

Çağdaşı Amerikalı akademisyen Ted Hopf, devletlerin yerel kimliklerinin dış politikalarını oluştururken etkili olduklarına inanmaktadır. Dış politika odakları, toplumlarına sıkı sıkıya bağlıdır ve başka devletleri anlamaya çalışmadan öncelikle kendilerini anlamaya zaman ayırmaları gerekmektedir⁵². Öte yandan normlar olmadan yetki kullanımı ve eylemler anlamdan yoksun kalmaktadır⁵³.

Çağdaşları Amerikalı Richard Price ve Avustralyalı Christian Reus- Smit’a göre, inşacılığın, eleştirel uluslararası teorisinin bir dalı olarak görülmesi gerekmektedir. Nitekim inşacılık ilk dalga eleştirel teoriden ayrılmakla beraber ampirik analizin üzerinde durmaktadır⁵⁴. Kanadalı siyaset bilimci Amanuel Adler’e göre ise, inşacılık kendini konumlandırırken rasyonel ve post- modern yaklaşımlara eşit bir mesafede durmalıdır⁵⁵.

Amerikalı akademisyen Cheffrey Checkel, inşacıların yeni gerçekçileri ve yeni liberalleri eleştirirken bunların ne söylediğinden çok başta devlet çıkarları ile devlet politikalarının toplumsal dokusunun içerik ve kaynakları olmak üzere neyi görmezden

⁵⁰ Bahar Rumelili, “İnşacılık/ Konstruktivism”, **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler**, ed. Evren Balta (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014): 151- 173.

⁵¹ David Campbell, **Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity** (Manchester: University of Minnesota Press, 1998), 349- 351.

⁵² Ted Hopf, **Social Construction of Foreign Policy: Identities and Policies, Moscow, 1955 and 1999** (New York: Cornell University Press, 2002), 25- 27.

⁵³ Ted Hopf, “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, **International Security**, c.23, s.1 (1998): 173.

⁵⁴ Christian Reus- Smit, “Constructivism”, **Theories of International Relations**, ed. Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Matthew Patterson, Christian Reus- Smit, Jacquı True (New York: Palgrave Macmillan, 2005): 217- 219.

⁵⁵ Emanuel Adler, Vincent Pouliot, “International Practices”, **International Theory**, c.3, s.1 (2011): 1- 36.

geldiklerine odaklandıklarını işaret etmektedir. İnşacı yaklaşımın esas ilkesini ortaya koyarken, rasyonalist önermelerin karşısında doğrulanabilir önermeler ile yer almaya yöneldiği görülmektedir⁵⁶. Amerikalı akademisyen Samuel Barkin ise, uluslararası politikanın işlemesi beklenen şekline dikkat çekerken, inşacılığın bir yaklaşım olarak görülmesi yönünde ayrıca bir vurgusu olduğu görülmektedir⁵⁷.

2.2. Türkiye- İsrail İlişkilerinde Gerçekçilik Yaklaşımı

Türkiye- İsrail siyasi ve iktisadi ilişkileri, tarafların haber ve makalelere konu olan söylem ve eylemleri çerçevesinde ele alınmaktadır. İlişkilerin seyrini anlamak ve açıklamak için öncelikle en uygun yaklaşımın tespit edilmesi gerekmektedir. Bunun için uluslararası politika alanında çalışmalara konu olan idealizm, gerçekçilik ve inşacı yaklaşımların temel unsurları ayrıntılarıyla incelenmiştir. Neticede idealizm ve inşacı yaklaşımların Türkiye- İsrail siyasi ve iktisadi ilişkilerini anlama ve açıklamada yetersiz kaldıkları görülmüştür. Bu doğrultuda gerçekçilik yaklaşımının ön plana çıktığı kararına varılmıştır.

İdealizm yaklaşımında uluslararası sistemin esas aktörleri olan devletlerin bir araya gelerek uluslararası örgütlenme yoluna gitmesi ve üzerinde mutabık olunan uluslararası hukuk kuralları oluşturmaları öngörülmektedir. Devletleri bu kuralların içerisinde tutarak uluslararası barışın tesis edileceğine yönelik inanç üzerinden ilerleyen yaklaşım, savaşın önüne geçmeyi ve kalıcı barışı sağlamayı hedeflemektedir⁵⁸. Bu doğrultuda Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinde idealizmi bir araç olarak kullandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ne var ki Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Milletler Cemiyeti'nin başarısız olması ile yaklaşımın temelden sarsıldığı görülmektedir. Bu sebeple çalışmada temelden sarsılan idealizm yaklaşımına başvurulmamaktadır.

İnşacı yaklaşım, uluslararası politika alanında sosyolojik bakış açısının eksikliğini doldurmaktadır. Aktörlerin tercihleri ve kimliklerinin birbiri üzerinden ilerlemekte olduğuna dikkat çekmektedir. Çıkar ile eylem, ortak oluşum sergileyen unsurlar olarak

⁵⁶ Jeffrey T. Checkel, "The Constructivist Turn in International Relations Theory", **World Politics**, c.50, s.2 (1998): 324- 325.

⁵⁷ Rumelili, **age**, 151-173.

⁵⁸ Kegley, Wittkopf, **age**, 17- 18.

ele alınmakta; öte yandan etmen ile yapının etkileşiminden bahsedilmektedir⁵⁹. Bu noktada devletler, dış politikalarını oluştururken toplum ile insanın birbirini oluşturduğu çift taraflı bir süreçte yerel kimliklerinden etkilenmektedir⁶⁰. Ancak Türkiye'nin Orta Doğu'da İsrail ile ilişkilerine yön veren unsurlara bakıldığında bunların başında ulusal çıkar olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Türkiye- İsrail ilişkilerini incelerken inşacı yaklaşım devre dışı bırakılmaktadır.

Türkiye- İsrail siyasi ve iktisadi ilişkilerinin seyrini anlamak ve açıklamak için gerçekçilik yaklaşımına başvurulmaktadır. Çalışmanın esas amacı olan “Taraflar arasında siyasi ilişkiler kopma noktasına geldiği halde iktisadi ilişkilerin devam etmesi nasıl mümkün olmaktadır?” sorunun yanıtı aranmaktadır. Bunu yaparken yaklaşımın, sorunun yanıtı niteliği taşıyan temel savlarının maddeleştirilmesi yoluna gidilmektedir.

Gerçekçilik yaklaşımında, uluslararası sistemin esas aktörleri devletler olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası sistemin doğal halinde devletler birbiriyle savaşmaktadır. Barışın tesisine yönelik ortaya çıkan görüşlerin ortak noktası ise, mevcut durumun anlaşılması ve yeniden düzenlenmesi adına öncelikle savaşı doğuran sebeplerin ele alınmasının gerekliliği olmuştur⁶¹. Bu durumda çalışmanın tarafları Türkiye- İsrail arasında siyasi alanda çıkan krizleri anlamak adına öncelikle bunları doğuran sebepler ele alınmıştır.

Devletlerin davranışlarına detaylıca düşünülmüş kanunlar ve bunları devlet politikasına dönüştürecek devlet başkanları yön vermektedir. Devlet başkanlarının rasyonel alternatifleri gözden geçirilen kararlarının amacı kamu yararına hizmet etmektir. Kamu yararına olacak şey, güçlü ve devamlılığı olan bir devlettir⁶². Bu durumda devletlerarasında her birinin varlıklarını korumak adına kendi “kamu yararı” ya da bir başka ifade ile “ulusal çıkarı” doğrultusunda hareket ettiği bir rekabet ortaya çıkmaktadır.

Siyasal gerçekçiliğin temel unsuru devletlerarası ilişkilerde öne çıkan “ulusal çıkar” ve “güç mücadelesi” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar, sabit değildir ve dönemin öne çıkan siyasi ve iktisadi şartlarına göre belirlenmektedir. Devletler dış politikalarını

⁵⁹ Price, Reus- Smit, **age**, 259.

⁶⁰ Hopf, 1998, 173.

⁶¹ Hobbes, **age**, 92- 139.

⁶² Machiavelli, 1962, 80- 87.

oluştururken rasyonel kararlar almaktadır. Bu sayede kendi güçlerini arttırırken, diğer devletlerin gücünü azaltmayı hedeflemektedir⁶³. Bu çerçeveden bakıldığında çalışmanın tarafları Türkiye- İsrail arasında iktisadi ilişkilerin seyri anlam ifade etmeye başlamaktadır.

Siyasi söylemler ve eylemler, devletlerin dış politikalarının bir parçasıdır ve detaylıca incelenmeyi gerektirmektedir. Gerçekçi yaklaşım, bunların ahlaki boyutuna dikkat çekmektedir. Ahlaki olan ile ihtiyaç duyulan arasında bir gerilim olmasını doğal karşılanmaktadır. Bireylere ahlaki kararları doğrultusunda kendini feda etme hakkı tanınırken, devlet başkanlarının böyle bir hakkı olmadığından bahsedilmektedir. Aynı bahsi geçen ahlaki kuralın da tek bir devletin çıkarlarına hitap etmiyor olması gerekmektedir⁶⁴. Bu durumda çalışmanın tarafları olan Türkiye- İsrail arasında devlet başkanları düzeyindeki söylemlerin ahlaki kurallar üzerinden kuruldukları fakat iş eyleme gelince ahlaki kuralların nasıl feda edildiği çarpıcı bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan John Herz'in "Güvenlik İkilemi" kapsamında bir devlet, rakip gördüğü devletten güvenliğine yönelik tehdit algılaması durumunda yeni ittifaklar kurmakta ya da mevcut ittifaklara katılım sağlamaktadır. Rakip devletin de böyle bir eğilim göstermesi durumunda, taraflar arasında siyasi ve iktisadi külfet doğduğu görülmektedir⁶⁵. Türkiye- İsrail arasında resmi bir ittifakı temsil eden savunma anlaşması yoluna gidilmemesini de bununla açıklamak mümkündür. Her iki tarafın ortak korkusu kendi ulusal güvenlikleriyle sınırlı ilgisi olan konularda çıkabilecek krizlerde kapana kısılmaktır. Bu yüzden de biri diğerinden kendi savaşına aktif bir katılım sağlamasını beklememektedir⁶⁶.

Güç, devletlerin güvenlikleri tehlikede olduklarında başvurdukları bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁷. Askeri, ekonomik ve teknolojik kapasiteyi kapsamakta ve devletlerin uluslararası yapı içerisindeki rollerini belirlemektedir. Uluslararası yapı, devletten başka güce başvuracak birim içermediğinden anarşiktir ve devletlerin dış

⁶³ Morgenthau, **age**, 3-14.

⁶⁴ **age**, 3-14.

⁶⁵ Sibel Turan, "Neorealist Kuram Bağlamında Ukrayna Krizi'nin Değerlendirilmesi", **Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar**, ed. Sibel Turan, Nergiz Özkural Koroğlu (Bursa: Dora Yayıncılık, 2015): 21.

⁶⁶ Efraim Inbar, "Turkey's New Strategic Partner: Israel", **The Israeli- Turkish Strategic Partnership**, ed. Efraim Inbar (Ramat Gan: Besa, 2005), 175.

⁶⁷ Sönmezoğlu, 2005a, 116.

politikalarını oluştururken etkili olmaktadır⁶⁸. Bu yapı, Türkiye- İsrail arasında içyapılarından ve rejimlerinden bağımsız olarak gelişen ilişkilerin seyrine ışık tutmaktadır.

Devletler, uluslararası sistemin temel aktörleridir. Ancak uluslararası ve uluslar ötesi aktörlerin önemi giderek artmaktadır. Bu durum, gücün dağılmasına yol açmakta ve karşılıklı bağımlılığı beraberinde getirmektedir⁶⁹. Askeri, ekonomik ve teknolojik kapasiteyi kapsayan güç, devletlerin ulusal çıkarlarını maksimize etmek için vazgeçilmez bir hal almaktadır. Bu doğrultuda Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası örgütlerin Türkiye- İsrail arasındaki ilişkilerin seyrinde edindikleri yerin önemi anlaşılmaktadır.

Uluslararası politik alan, devletlerin “güç mücadelesi” nedeniyle devamlı değişen çatışma ve işbirliği döngüsüne sahne olmaktadır⁷⁰. Türkiye- İsrail arasında siyasi ve iktisadi alanlarda yürütülen ilişkilere bakıldığında çatışma ve işbirliğinin aynı anda yaşandığı görülmektedir. Siyasi alanda yaşanan tüm gerginliklere rağmen, iktisadi ilişkilerin devam etmesini ancak gerçekçi yaklaşımın “ulusal çıkar” kavramıyla açıklamak mümkün olmaktadır. Taraflar dış politikalarını oluştururken rasyonel kararlar almakta, uluslararası örgütlerin desteğini yanlarında tutmakta ve bu sayede uluslararası yapının bir parçası olarak varlıklarını idame ettirmektedir. Neticede Türkiye- İsrail ilişkilerinin siyasi ve iktisadi alanlardaki seyrini anlamak ve açıklamak için gerçekçilik yaklaşımına başvurulmakta ve onun temel savlarından faydalanılmaktadır.

⁶⁸ Robert Gilpin, **War and Change in World Politics** (New York: Cambridge University Press, 1981), 86.

⁶⁹ Waltz, 1990, 349.

⁷⁰ John J. Mearsheimer, “The False Promise of International Institutions”, **International Security**, c.19, s.3 (1995): 5-6.

3. AK PARTİ ÖNCESİ TÜRKİYE- İSRAİL İLİŞKİLERİ

Çalışmanın “Ak Parti Öncesi Türkiye- İsrail İlişkileri” adlı bölümünde 1948’de İsrail devletinin kuruluşu ve Türkiye tarafından tanınmasının ardından 2002 yılına kadar geçen tarihsel süreç, Ak Parti öncesi olarak nitelendirilmekte ve Türkiye ile İsrail arasındaki siyasi ve iktisadi alanlardaki ilişkiler detaylıca incelenmektedir. Türkiye ile İsrail arasında, krize neden olan konulara bakılmakta ve Filistin meselesine açıklık getirilmektedir. Takiben taraflar arasında siyasi ilişkilerin, 1950’de karşılıklı olarak atanan ilk diplomatik temsilcilerle; iktisadi ilişkiler ise, imzalanan ilk ticari anlaşmayla tesis edildiği ve 2002’ye kadar diğer alanlarda gelişecek ilişkilerin önünün açıldığı süreç detaylıca ele alınmaktadır. Bunu yaparken devamlı değişen Orta Doğu denkleminde tarafları birbirine yaklaştıran ortak “ulusal çıkarlar” ve “ortak endişeler” göz önünde bulundurulmaktadır.

3.1. Ak Parti Öncesi Türkiye- İsrail Siyasi İlişkileri

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye- İsrail arasında Ak Parti öncesi siyasi alanda kurulan ilişkiler detaylıca incelenmektedir. Tarihi seyir içerisinde Ak Parti öncesi siyasi ilişkiler kurulma, gelişme, yakınlaşma ve stratejik ittifak aşamasında ilişkiler olmak üzere dört alt başlıkta ele alınmaktadır.

3.1.1. Kurulma Aşamasında İlişkiler

Türkiye ile İsrail arasında, krize neden olan konuların temelinde “Filistin Meselesi” yer aldığı için öncelikle meselenin esas kaynağını anlamak üzere geçmişine bakmakta fayda vardır. Filistin meselesi, Milletler Cemiyeti döneminde çözüme kavuşturulamamış ve 2 Nisan 1947’de İngiltere tarafından Birleşmiş Milletlerin gündemine getirilmiştir⁷¹. BM Filistin Özel Komisyonu, yaptığı çalışmalar sonucu oybirliğiyle bir ilkeler demeti, oy çoğunluğuyla bir Çoğunluk Planı ve birkaç devletin desteğiyle de bir Azınlık Planı ortaya koymuştur. Genel kabul gören ilkelerde, manda

⁷¹ The Yearbook of the United Nations (1947-1948), 227.

yönetiminin bir an önce sona erdirilmesi ve Filistin'in bağımsızlığa kavuşması öngörülmektedir. Çoğunluk Planına göre, Filistin'de aralarında ekonomik bir bağ olan, iki ayrı devlet kurulacak ve Kudüs, uluslararası denetime tâbi kılınacaktır. Azınlık Planına göre ise, Filistin'de federal bir yapı oluşturulacaktır⁷². Arap devletler, taksim fikrine Filistin'de yalnız bağımsız bir Arap devleti istedikleri için karşı çıkmıştır. ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ise, fikrin önemli destekçileri arasında saf tutmuşlardır⁷³.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve ardından İsrail devletinin kurulması sürecinde Türkiye'nin takındığı tutuma bakıldığında, dış politika kararlarını alırken belirli önceliklerinin olduğu görülmektedir. Bu önceliklerin neler olduğunu anlamak için dönemin küresel ve bölgesel ölçekte öne çıkan aktörlerine bakmakta fayda vardır. Türkiye, Taksim Planı'nın hayata geçmesiyle kurulacak Yahudi devletinin Sovyet yanlısı olmasından ve hali hazırda gergin olan bölgeyi daha da içinden çıkılmaz bir hale sürüklemesinden endişe duymaktadır⁷⁴. Ayrıca Yahudi Ajansına ve onun yürüttüğü faaliyetlere karşı da kuşkuyla yaklaşmaktadır.⁷⁵ Bunun bir sonucu olarak, 29 Kasım 1947'de BM Genel Kurulu'nda Taksim Planı'na ilişkin oylamada Arap devletleriyle birlikte hareket etmiş ve ret oyu vermiştir. Fakat kararın çıkmasına engel olunamamış⁷⁶ ve iki toplum arasında çatışmalar başlamıştır⁷⁷.

14 Mayıs 1948'de İngiltere'nin manda yönetimini sonlandırmasından birkaç saat önce, Yahudi Ulusal Konseyi, İsrail Devleti'nin kurulmasına karar vermiş ve Ben Gurion, devletin kurulduğunu ilan ederek, ilk kabinenin başına geçmiştir⁷⁸. ABD ve SSCB, yeni devleti kısa bir süre sonra tanıdıklarını açıklamışlardır. Mısır, Suriye, Ürdün ve Irak ise, ordularını derhal Filistin'e yönlendirmiştir ve çatışmalar, 1949'un ilk yarısında devletler aralarında ateşkes anlaşmaları imzalayana kadar sürmüştür⁷⁹.

⁷² The Yearbook of the United Nations (1947- 1948), 230.

⁷³ Çağrı Erhan, Ömer Kürkçüoğlu, "Filistin Sorunu", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 637.

⁷⁴ Gencer Özcan, "Türkiye İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken", **Türk Dış Politikasının Analizi**, ed. Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der Yayıncılık, 1998), 160.

⁷⁵ Gencer Özcan, **Türkiye İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi** (İstanbul: Tesev Yayınları, 2005), 13.

⁷⁶ The Yearbook of the United Nations (1947- 1948), 245.

⁷⁷ Ömer Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası, 1945-1970** (Ankara: Sevinç Matbaası, 1972), 26.

⁷⁸ Oral Sander, **Siyasi Tarih: 1918-1994** (Ankara: İmge Kitabevi, 2009), 300.

⁷⁹ Erhan, Kürkçüoğlu, **age**, 639.

12 Aralık 1948’de, BM Genel Kurulu, temsilcileri ABD, Fransa ve Türkiye’den oluşan bir Filistin Uzlaştırma Komisyonu kurulmasına karar vermiştir⁸⁰. Türkiye, Filistin meselesinde ilk defa Arap devletlerinden farklı davranarak komisyonun kurulmasını, olumlu oy vererek desteklemiş ve bizzat içinde yer almıştır⁸¹. Bu, Araplar tarafından Türkiye’nin Orta Doğu politikalarında Batı’ya yakınlık duymaya başlaması olarak yorumlanmış ve tepkiyle karşılanmıştır⁸².

17 Şubat 1949’da Türk Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, France Presse muhabirine, Türkiye’nin İsrail’i tanınması hakkında şunları söylemektedir: “Türkiye, Uzlaşma Komisyonu’ndaki ödevine devam edebilmek için ve Arap devletleriyle olan münasebetlerine binaen, bu tanımayı Uzlaştırma Komisyonu mesaisinin sonuna bırakmayı her iki taraf için de daha faydalı bulmaktadır”⁸³. Öte yandan Jewish Chronicle muhabiriyle yaptığı mülakatta, Yahudilerin, bütün Türk vatandaşları gibi istedikleri yere gitmekte serbest olduklarını belirterek, yeni kurulan devlete kapıların tamamen kapanmadığının sinyallerini de vermiştir⁸⁴.

28 Mart 1949’da Türkiye, İsrail’i *de facto* yani fiili olarak tanımıştır⁸⁵. Yeni kurulan bir devleti tanımanın önündeki zorlukların ve erken tanımanın beraberinde getireceği risklerin azaltılması adına aşamalı bir tanıma gerçekleştirilmiştir⁸⁶. Türkiye’nin atadığı ilk diplomatik temsilci Seyfullah Esin, 7 Ocak 1950’de; İsrail’in atadığı ilk diplomatik temsilci Eliahu Sasson ise 9 Ocak 1950’de Cumhurbaşkanlarına güven mektuplarını vererek göreve başlamışlardır⁸⁷. İsrail’in Sasson gibi Orta Doğu’daki meselelere oldukça hâkim bir ismi görevlendirmesi; Türkiye’ye gerek coğrafi konumu ve gelişmekte olan Doğu ile Batı çekişmesindeki stratejik değeri, gerekse de Arap dünyasına olan yakınlığından dolayı verdiği önemi göstermektedir⁸⁸.

⁸⁰ The Yearbook of the United Nations (1947-1948), 227.

⁸¹ *age*, 227- 228.

⁸² Kürkçüoğlu, 1972, 30.

⁸³ T.C. Başbakanlık Basın, Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Ayın Tarihi*, 25 Şubat 1949.

⁸⁴ *age*, 17 Şubat 1949.

⁸⁵ Philip Robins, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War* (London, Hurst & Company, 2003), 241.

⁸⁶ Faruk Sönmezoglu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, ed. Ülke Arıboğan, Gülten Ayman, Beril Dedeoğlu (İstanbul: Der Yayınları, 2005), 217.

⁸⁷ Sevsen Aslantepi, “Türkiye’nin 1920-1998 Döneminde Yabancı Devletlere Yolladığı Temsilciler”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 794-795’den aktaran Özcan, 2005, 17.

⁸⁸ Amikam Nachmani, *Israel, Turkey and Greece, Uneasy Relations in the East Mediterranean* (London, Frank Cass, 1987), 4.

Türkiye'nin Orta Doğu politikasında ve İsrail devletine karşı tutumunda gösterdiği değişim kayda değerdir⁸⁹. Artık karşımızda Doğu ile Batı çekişmesindeki konumunu gözden geçiren ve Batı'ya yakın durmaya karar veren bir devlet vardır⁹⁰. Bu durumda 1949'da fiili olarak tanınan İsrail, 1950'de, varlığından duyulan endişelerin ortadan kalktığını göstermek üzere *de jure* yani hukuki olarak tanınmış; 1952'de ise, taraflar arasında diplomatik ilişkiler yenilenmiştir⁹¹.

3.1.2. Gelişme Aşamasında İlişkiler

İkili ilişkiler, İsrail'in Kore Savaşı'nda Arap devletlerinin çekimsizliğinin aksine, BM Güvenlik Konseyi kararlarını desteklemesinin ardından hızla ilerlemeye başlamış ve ticari alanda ilk anlaşmanın imzalandığı, askeri alanda ise, işbirliğinin geliştiği görülmüştür⁹².

Türkiye, 18 Şubat 1952'de kurulduğu günden beri dâhil olmak istediği North Atlantic Treaty Organization'a (NATO) üye olarak kabul edilmiştir. 1953'te İngiltere'nin öncülüğünde kurulacak bir Middle East Defense Organization (MEDO) fikri ortaya çıkmış, fikrin duyulması ise, temsilciliklerin büyükelçilik düzeyine yükseltilmesine yönelik hazırlıklar yapan Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerinin gerilmesine yol açmış ve hazırlıkların iptali ile sonuçlanmıştır⁹³.

24 Şubat 1955'te Türkiye, İngiltere, Irak, İran ve Pakistan arasında Bağdat Paktı kurulmuş; bu gerek İsrail, gerekse Arap Birliği tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Paktın temelini oluşturan belgelerden birisi olan, 12 Ocak 1955 tarihli Türk-İrak bildirisinin 4. paragrafında, yapılacak anlaşmanın taraflardan birine yönelik herhangi bir saldırı olması durumunda buna beraber karşı konulmasına yönelik yükümlülük getireceğinden bahsedilmektedir⁹⁴. Bunun yanı sıra, paktın imzalanması sırasında Filistin meselesinde sıkı işbirliğini öngören mektupların karşılıklı olarak verilmesi üzerine İsrail'in endişeleri derinleşmiş⁹⁵ ve Demokrat Parti (DP) Hükümeti, İsrail'e

⁸⁹ Özcan, 2005, 16.

⁹⁰ Kürkçüoğlu, 1972, 33.

⁹¹ Robins, **age**, 241.

⁹² Özcan, 1998, 160.

⁹³ George G. Gruen, “**Dynamic Progress in Turkish-Israeli Relations**”, Israel Affairs, C.1. No.4 (Yaz 1995) s. 44.'den aktaran Özcan, 1998, 161.

⁹⁴ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları: 1945-1990** (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 159.

⁹⁵ Soysal, **age**, 503-504'den aktaran Özcan, 1998, 161.

endişelerini gidermek üzere, paktın ikili ilişkileri etkilemeyeceğine dair güvence vermek durumunda kalmıştır⁹⁶.

26 Temmuz 1956'da Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıklamasını takiben, diplomatik sürecin işlemediğinden bahisle önce 29 Ekim 1956'da İsrail, Mısır'a saldırmış, ardından da İngiltere ve Fransa kanal bölgesinin güvenliğini sağlamak gerekçesiyle Mısır'a girmişlerdir⁹⁷. Diplomatik süreçte İngiltere ve Fransa'ya yakın duran Türkiye, İsrail'in Mısır'a saldırısının ardından tutumunu değiştirmiş⁹⁸, 26 Kasım 1956'da Tel Aviv'deki temsilciliğini maslahatgüzar düzeyine indirmiş ve Filistin konusunda çözüm yoluna gidilene kadar temsilcisini geri çağırdığını açıklamıştır⁹⁹.

5 Ocak 1957'de Amerikan Konseyi tarafından kabul edilen Eisenhower Doktrini sonrasında başlayan SSCB ve Suriye yaklaşması bölgede hareketliliği arttırmış ve Türkiye, kendini karmaşık bir Arap siyasetinin ortasında bulmuştur¹⁰⁰. 14 Temmuz 1958'de Irak Devrimiyle bölgedeki en yakın müttefikini kaybetmiş ve çevrelenmekten endişe duymaya başlamıştır¹⁰¹. Bütün bunlar olurken, 29-30 Ağustos 1958'de Ben Gurion, Ankara ile benzer endişeleri duyan Tel Aviv'i temsilen gizlice Türkiye'ye gelerek Başbakan Menderes ile görüşmüş ve ortaya iki devletin askeri, güvenlik, diplomatik ve ekonomik alanlarını kapsayan Çevresel Pakt adı verilen bir örtülü anlaşma çıkmıştır¹⁰². Türkiye'nin dış politikasını oluştururken Arap devletlerinden gelecek tepkileri göz önünde bulundurduğu ve İsrail ile ilişkilerini gizli anlaşmalar ve taahhütler üzerinden yürüttüğü dikkat çekmiştir¹⁰³.

27 Mayıs 1960'da Türkiye'de Menderes Hükümeti düşmüş ve bölgesel politikalar yeniden gözden geçirilmeye başlanmıştır. 24 Ekim 1962'de Küba Füze Bunalımı yaşanmış ve Türkiye'ye danışmadan atılan adımlar ve alınan kararların ardından ABD'ye ve NATO'ya duyulan güven sarsılmıştır¹⁰⁴. Temmuz 1963'te Tel Aviv'deki

⁹⁶ Ayşeşül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958** (İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 1997) 128-130.

⁹⁷ Sönmezoğlu, 2005b, 618-619.

⁹⁸ **age**, 620.

⁹⁹ Özcan, 1998, 162.

¹⁰⁰ Kemal H. Karpat, **Türk Dış Politikası Tarihi**, çev. Güneş Ayas (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 207-208.

¹⁰¹ Özcan, 2005, 21.

¹⁰² Özcan, 1998, 162.

¹⁰³ Karpat, **age**, 205.

¹⁰⁴ Sönmezoğlu, 2005b, 437-438.

temsilcilik elçilik seviyesine yükseltmiş, İsrail ile ilişkilerin seyri korunmaya çalışılmıştır¹⁰⁵.

30 Kasım 1963'ten itibaren Kıbrıs'la ilgili sıkıntılı bir sürece girilmiştir. Konu, 26 Şubat 1964'te tarafların isteğiyle BM'nin gündemine getirilmiştir¹⁰⁶. Bu durumda Türkiye için konseyde kendini destekleyecek devletlerin sayısı önem kazanmış ve yanında yalnız başına bir İsrail yerine, sayıca üstün Arap devletlerini görmekten yana davranılacağına sinyalleri verilmeye başlanmıştır¹⁰⁷. Johnson Mektubu'nun ardından durulan sular, 1967'de yeniden kabarmış ve yatışması için yeni bir Amerikan müdahalesi gerekmiştir. Söz konusu süreçte beklediği desteği ne Batılı müttefiklerinden ne de ABD'den gören Ankara büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır.

1960'lardaki siyasi ve ekonomik gelişmelerin ardından oluşan ortamda, başında İnönü Hükümeti olan Türkiye çok yönlü bir dış politika izlemeye karar vermiştir. Batılı devletler ile arasına mesafe koyarak, Arap devletleriyle yakınlaşmak üzere harekete geçilmiştir. Bu, her ne kadar Filistin meselesinde Araplardan yana bir tutum izleneceği izlenimini yaratmaktaysa da İsrail'e karşı değişen tutumun düşmanca bir hal alacağı anlamına gelmemektedir. 1966'da İsrail ile yakın askeri ilişkiler dondurulmuş¹⁰⁸ ve Çevresel Pakt yürürlükten kaldırılmıştır. 1967'nin Şubat ayında, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil tarafından Türkiye'nin İsrail ile münasebetlerini normal bir seviyede muhafaza etmekten yana olduğu vurgulanarak, ilişkilerin sürdürülmesinden yana olduğuna ayrıca dikkat çekilmiştir¹⁰⁹.

5 Haziran 1967'de İsrail'in, Mısır, Suriye ve Ürdün'e saldırmasıyla "Altı Gün Savaşları" olarak adlandırılan Arap-İsrail Savaşı başlamış ve 11 Haziran'da bütün cephelerde ateşkes ilan edilmesiyle sona ermiştir. Savaşın ertesinde İsrail, Mısır'dan Gazze Şeridi ve Sina Yarımadası'nı, Suriye'den Golan tepelerini ve Ürdün'den Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ü almıştır. Türkiye adına hükümet sözcüsü Seyfi Öztürk durum değerlendirmesi yaparken, Amerikan üslerinin Türkiye'nin izni olmadan asla kullanılmayacağını söylemiştir¹¹⁰. Arap devletleri, ABD ve İngiltere gibi batılı

¹⁰⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa> [07.03.2016].

¹⁰⁶ Sönmezoğlu, 2005b, 401.

¹⁰⁷ Robins, **age**, 242.

¹⁰⁸ Özcan, 2005, 22.

¹⁰⁹ "Dışişleri Bakanlığı Bütçesiyle İlgili Tenkit ve Telkinlere Dışişleri Bakanının Cevabı", Dışişleri Bakanlığı Belleteni, No.29, Şubat 1967, s.40'dan aktaran Özcan, 2005, **age**, 24.

¹¹⁰ "Kabine Dün Gece Orta-Doğu'daki Savaşı Görüştü", **Milliyet Gazetesi**, 7 Haziran 1967, 13.

devletlere petrol ambargosu uygulamaya başlamış fakat Türkiye'yi ambargonun dışında bırakmışlardır¹¹¹.

17 Haziran' 1967'de Rusya'nın yaptığı çağrıya Türkiye'nin de olumlu oy vermesiyle BM Genel Kurulu toplanma kararı almıştır¹¹². Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 22 Haziran'daki toplantıda yaptığı konuşmasında Arap devletleriyle Türkiye arasında tarihi ve kültürel bağlara dikkat çekerek, burada İsrail'e düşen sorumluluğun Kudüs'te bir emri vaki yaratmamak olduğunu vurgulamıştır¹¹³. 28 Haziran'da İsrail Parlamentosu, hükümete Filistin'in herhangi bir bölgesinde mahkemeler kurmak, İsrail kanunlarını uygulama ve egemenlik haklarını yürütme yetkisini vermiştir¹¹⁴. 4 Temmuz ve 14 Temmuz'da BM Genel Kurulu, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu devletlerce, Kudüs ve kutsal yerlerin durumuna ilişkin olarak verilen karar tasarılarına binaen İsrail'e almış olduğu kararları iptal etmesi ve Kudüs'ün statüsünü değiştirecek bir uygulama yapmadan derhal çekilmesi yönünde çağrıda bulunmuştur¹¹⁵.

22 Kasım 1967'de ise, BM Güvenlik Konseyi, 242 sayılı kararında İsrail'e işgal ettiği topraklardan çekilmesi yönünde bir çağrıda bulunmuş ancak İsrail'in kararı tanımadığı görülmüştür. Karar, Filistin lehine gözükmekteyse de İsrail'in 1948'de işgal ettiği toprakları meşrulaştırması bakımından mevcut sınırlarda değişikliğe yol açmış; bu da Filistinlilerin göç oranının artması, dolayısıyla bir mülteci sorununun doğmasıyla sonuçlanmıştır¹¹⁶. Savaş esnasında ve sonrasında Türkiye, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi yönündeki taleplerini sürdürerek, İsrail'i kınamış; bu da Arap devletlerince olumlu karşılanmıştır. Ancak Türkiye taleplerini İsrail devletinin varlığını sorgulama noktasına kadar götürmemiş¹¹⁷ ve ısrarla, takınılan tavrı taraflılık olarak değerlendirmekten çekinerek temel temenninin barışın temini olduğunun altını çizmiştir¹¹⁸.

21 Ağustos 1969'da el-Aksa Camii, Denis Michael Rohan adında Avustralyalı bir Yahudi tarafından kundaklanmış ve yangın, içerisinde Türkiye'nin de bulunduğu

¹¹¹ "Araplar Türkiye'ye Petrol Gönderiyor", **Milliyet Gazetesi**, 22 Haziran 1967, 17.

¹¹² "B.Milletler Genel Kurulu Toplanıyor", **Milliyet Gazetesi**, 17 Haziran 1967, 17.

¹¹³ "Çağlayangil: Orta Doğu'da Barışçı Yol Denenmedi", **Milliyet Gazetesi**, 23 Haziran 1967, 2.

¹¹⁴ "İsrail Eski Kudüs'ü İlhak Etti", **Milliyet Gazetesi**, 29 Haziran 1967, 5.

¹¹⁵ The Yearbook of the United Nations (1967- 1968), 221.

¹¹⁶ Selin M. Bölme, Ufuk Ulutaş, "Birleşmiş Milletlerde Filistin Oylaması: Devlete Doğru Mu?", **Seta Analiz**, c.44 (2011): 6-7.

¹¹⁷ Özcan, 2005, 26.

¹¹⁸ "Kabine Dün Gece Orta-Doğu'daki Savaşı Gördü", **Milliyet Gazetesi**, 7 Haziran 1967, 11.

Müslüman nüfusa sahip devletlerce tepkiyle karşılanmıştır. Olayın ardından, 22 Eylül 1969'da Rabat'ta toplanan 25 devletin devlet ve hükümet başkanları, amacı İslam devletleri arasında ekonomik ve kültürel bağları güçlendirmek olan bir İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) kurmaya karar vermişlerdir. Toplantıya Türkiye'yi temsilen katılan Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Türkiye'nin BM kararlarına uymayan İsrail'e üzüntülerini bildirmekten öteye geçmeyeceğini vurgulamış¹¹⁹, El Aksa ve Kudüs konularında daha önce açıklamış politikalara uygun hareket edileceğinin sinyallerini vermiştir¹²⁰. Tavrını, İsrail'le diplomatik ilişkilerin kesilmesine yönelik öneriye karşı çıkararak sürdürmüş¹²¹ ve İsrail'i suçlayıcı ifadelerden özenle kaçınarak aslında Arap devletleriyle yakınlaşmasının Batı yanlısı dış politikasından vazgeçmesi anlamına gelmediğini göstermiştir¹²².

6 Ekim 1973'de İsrail ve Arap kuvvetleri arasında "Altı Gün" savaşından beri süregelen küçük çatışmaların büyümesiyle yeni bir savaş başlamıştır¹²³. Her iki taraf da ilk saldırının diğerinden geldiğini iddia etmiş fakat BM gözlemcileri İsrail'in iddialarını doğrulamıştır¹²⁴. Saldırı, Büyük Af Günü Orucuna (Yom Kippur) denk geldiği için Yom Kippur Savaşı olarak adlandırılmaktadır. Mısır, Süveyş Kanalı bölgesinde; Suriye, Golan Tepeleri'deki Cebel Şeyh bölgesinde, Filistin gerillalarının da desteğiyle ilerlemiş, diğer yandan İsrail hava sahasında da çatışmalar sürmüştür¹²⁵. Türkiye, işgal edilmiş Arap topraklarının geri verilmesini ve bunun barışçı yollarla gerçekleştirilmesini istemektedir. Bu doğrultuda, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Semih Akbil aracılığıyla devlet sınırları içerisindeki ortak savunma tesislerinin NATO savunma amaçları dışında Orta Doğu'ya müdahale etmek üzere kullanımının söz konusu olmayacağını bildirmiştir¹²⁶. Diğer yandan hava sahasını

¹¹⁹ "İsrail Hesabına Sabotaj Hazırlayan Bir Arap Örgütü Ortaya Çıktı", **Milliyet Gazetesi**, 23 Eylül 1969, 3.

¹²⁰ "El Fetih Lideri", **Milliyet Gazetesi**, 24 Eylül 1969, 4.

¹²¹ Mehmet Ali Birant, "İslam Zirvesi Gündemi Hala Tespit Edilemedi", **Milliyet Gazetesi**, 24 Eylül 1969, 11.

¹²² Ramazan Gözen, "Patterns in Turkish Foreign Policy Behavior Towards the Middle East", **Foreign Policy** Ankara, Vol. 19, Nos. 1-2 1995, s.75'den aktaran Süha Bölükbaşı, **Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa**, 253.

¹²³ "Dayan, İlk Gün İnsan ve Toprak Kaybımız Var, Dedi", **Milliyet Gazetesi**, 7 Ekim 1973, 5.

¹²⁴ "Barışçı Yol Sonuç Vermeyince", **Milliyet Gazetesi**, 8 Ekim 1973, 2.

¹²⁵ "İsrail- Arap", **Milliyet Gazetesi**, 7 Ekim 1973, 11.

¹²⁶ "Akbil: Ortak Tesislerin Amaçlarına Aykırı Kullanılması Söz Konusu Değil", **Milliyet Gazetesi**, 11 Ekim 1973, 11.

kullanmak isteyen SSCB'yi de geri çevrilerek¹²⁷ savaş esnasında, tarafsızlık korunmaya çalışılmıştır. 27 Ekim 1973'te nihayet ateşkes sağlanmış ve Yom Kippur Savaşı sona ermiştir.

28 Kasım 1973'te Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC, Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü) üyesi devletler Cezayir'de toplanmış ve İsrail'i destekleyen devletlere karşı petrol ambargosu kararı almıştır. Söz konusu karar, Türkiye üzerinde uzun süre devam edecek olan bir psikolojik baskı yaratmış ve Mart 1974'te karar kaldırıldıktan sonra bile rasyonel kararlarını sürdürerek, ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmesi ve kendini Arap devletlerine yakın konumlandırmasıyla sonuçlanmıştır.

15 Temmuz 1974'te Nikos Sampson, yaptığı darbe ile Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'u düşürerek Kıbrıs Elen Cumhuriyeti'ni kurduğunu ilan etmiştir. Bunun üzerine Türkiye, Garanti Anlaşması'nın 4. maddesinden doğan yetkisi çerçevesinde, 20 Temmuz 1974'te Birinci Kıbrıs Harekâtını gerçekleştirmiştir. BM Güvenlik Konseyi aynı gün aldığı 353 sayılı kararla taraflara ateşkes çağrısında bulunmuş ve yabancı kuvvetleri geri çekilmeye çağırmıştır. Kararın 5. maddesi gereği Türkiye, Yunanistan ve İngiltere hükümetleri bir araya gelerek görüşmüş fakat Türklere yapılan muamelenin devam etmesi üzerine 14 Ağustos 1974'te görüşmeler Türkiye tarafından yarıda kesilerek aynı gün adaya ikinci müdahale gerçekleştirilmiştir. İkinci Kıbrıs Harekâtı, Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi'nin 360 sayılı kararına uyarak ateşkes ilan etmesiyle sonlanmıştır¹²⁸.

İkinci Kıbrıs Harekâtı, toprak kazanımı amacı güttüğü gerekçesiyle dünya kamuoyunda tepki uyandırmıştır. ABD Kongresi, Türkiye'nin kendisinden temin ettiği silahları iç güvenlik ve meşru müdafaa amacı dışında kullanarak 1961 Dış Yardım Kanunu ile 1968 Dış Askeri Satış Kanununa aykırı davrandığından bahisle 5 Şubat 1975'ten itibaren 3 yıl süreyle Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başlamıştır¹²⁹. Söz konusu gelişmeler, Türkiye'nin yüzünü Arap devletlerine dönmesine yol açmış ve İsrail ile ilişkilerin tamamen kopmasıyla sonuçlanmasa da,

¹²⁷ "Ortadoğuyla İlgili Bazı Sovyet ve ABD isteklerini Reddettik", **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Ekim 1973, 2.

¹²⁸ Sönmezoğlu, 2005b, 404- 406.

¹²⁹ Nilüfer Yalçın, "Türkiye ABD ile Askeri Görüşmelerini Durduruyor", **Milliyet Gazetesi**, 6 Şubat 1975, 7.

ilişkilerin seyri üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Türkiye'nin ulusal çıkarları ve gücünü maksimize etme gayreti neticesinde gerçekçi dış politikası gereği gücünü arttırmaya çalıştığı ve ekonomik faktörleri de göz önünde bulundurduğu görülmüştür.

1970'li yılların ortasından itibaren Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile ilişkilerin ilerlediği görülmüştür. 1974'te FKÖ Siyasi Büro Başkanı Faruk Kaddumi ile Dışişleri Bakanı Turan Güneş arasında ilk kez resmi bir görüşme gerçekleşmiştir¹³⁰. Ekim 1974'te FKÖ, Arap Birliği ve İKÖ tarafından Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak tanınmıştır¹³¹. 22 Kasım 1974'te FKÖ, BM Genel Kurulu'nda, Türkiye'nin de olumlu oy verdiği oylama sonucu alınan kararla Filistin'deki Filistin halkının ulusal bağımsızlık gibi devredilmez hakları onaylanmış ve kurulun çalışmalarına ve himayesinde düzenlenen uluslararası toplantılara gözlemci statüsü ile katılma hakkı kazanmıştır¹³². 10 Kasım 1975'te BM Genel Kurulu'nda siyonizmi bir tür ırkçılık ve ırk ayrımı olarak tanımlayan bir karar tasarısı gündeme gelmiş ve Türkiye'nin, İsrail'i huzursuz etmeyi göze alarak, 1991 yılına kadar yürürlükte kalacak olan karar lehine oy kullandığı görülmüştür¹³³. Bu durum uluslararası örgütlere atfedilen değeri göstermesi açısından önem arz etmektedir.

10 Mayıs 1976'da İstanbul'da İslam Konferansı Teşkilatı toplanmıştır. Açılış konuşmasında Dışişleri Genel Sekreteri Şükrü Elekdağ, Filistin meselesinde verilen desteğe dikkat çekerek, İslam dünyasından beklenenin Kıbrıs Türkleri meselesinde de benzer bir hassasiyet göstermesi olduğunun altını çizmiştir¹³⁴. Aynı günlerde Dışişleri Bakanı Çağlayangil ise, açıklamalarında FKÖ'nin Türkiye'de bir temsilcilik açması yönünde çalışmaların başlatıldığı haberini vermiştir. Ne var ki bu konuda verilen sözlerin tutulması zaman almış ve Ekim 1979'da, Ankara'da yarı diplomatik statüyle bir FKÖ bürosu açılmasıyla sonuçlanmıştır¹³⁵.

1977'de İsrail Başbakanı Menahem Begin ile Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat arasında başlayan yakınlaşma, 5-17 Eylül 1978 tarihleri arasında ABD Başkanı Jim Carter'ın da katılımıyla ABD'de gerçekleşen görüşmelerle ileri bir seviyeye taşınmış

¹³⁰ Özcan, 2005, 33.

¹³¹ Stratejik Düşünce Enstitüsü Analiz, **Türkiye- İsrail İlişkileri**, İstanbul, 2011, 37.

¹³² The Yearbook of the United Nations (1974- 1975), 235.

¹³³ Umut Uzer, "Birleşmiş Milletler'de Siyonizm Tartışmaları", **Şalom**, 25 Haziran 2015, 1.

¹³⁴ Nilüfer Yalçın, "Türkiye, İslam Örgütü'ne Tam Üye Olarak Katılacak", **Milliyet Gazetesi**, 11 Mayıs 1976, 4.

¹³⁵ "Türkiye Bu Adımla Tarafsızlar Blokuna Bir Adım Daha Yaklaşıyor", **Milliyet Gazetesi**, 11 Mayıs 1976, 7.

ve 17 Eylül 1978’de İsrail ile Mısır arasında Camp David Anlaşmaları imzalanmıştır¹³⁶. Ortaya iki anlaşma çıkmıştır. Anlaşmaları, Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat, insanlık için bir zafer olarak nitelendirirken; İsraili muhalefet lideri Şimon Peres, barış yolunun açıldığının altını çizmiştir¹³⁷. Başbakan İzak Rabin ise, Suriye ve Suudi Arabistan gibi diğer Arap devletlerinin tepkilerinden duyulan endişeye dikkat çekmiştir¹³⁸. Kudüs sorunu hala belirsizdir. Nitekim 26 Mart 1979’da İsrail-Mısır Barış Anlaşmasının imzalanmasıyla Mısır ile diğer Arap devletleri arasındaki ilişkinin iyice gerildiği görülmektedir¹³⁹.

30 Temmuz 1980’de İsrail Parlamentosu Knesset, Kudüs’ü İsrail’in daimi başkenti ilan eden bir yasayı yürürlüğe koymuştur. Türkiye, derhal yasayı kınadığını açıklamış ve 28 Ağustos’ta Kudüs Konsolosluğu kapatılmıştır¹⁴⁰. BM’de alınan ve Türkiye’nin de olumlu oy kullandığı, İsrail’in 15 Kasım 1980’e kadar Kudüs’ten ve işgal altındaki Arap topraklarından çekilmesini bekleme kararının süresinin dolması üzerine Ankara, kamuoyundan gelen tepkilerin de etkisiyle 2 Aralık 1980’de İsrail’le ilişkilerini sınırlandırma ve diplomatik ilişkilerini karşılıklı olarak ikinci kâtiplik seviyesine indirilme kararı almıştır¹⁴¹. Alınan karar, Cezayir, Ürdün, Tunus, İran ve FKÖ’nün temsilcileri tarafından hayli olumlu karşılanırken¹⁴², kimi çevrelerce Irak-İran savaşını takiben artan petrol fiyatlarından dolayı Arap devletlerine yakın olma çabası olarak yorumlandığı da görülmüştür¹⁴³. Bahsi geçen kararın ahlaki mi yoksa ihtiyaç duyulan mı olduğu yönünden bakıldığında bu ikisinin örtüştüğü ve ortaya rasyonel bir karar çıktığı anlaşılmaktadır. Gerçekçilik yaklaşımın “ulusal çıkar” kavramı ışığında bakıldığında ilişkilerinin seyrinin bu yönde ilerlemesi normal karşılanmaktadır.

12 Eylül 1980’de Türkiye’de ordu yönetime el koymuş ve üç sene sürecek olan bir askeri vesayet rejimine girilmiştir. Bu, ilişkilerin hayli düşük seviyede seyrettiği bir dönem olmuştur. 23 Ocak 1981’de 67 ABD’li senatör Türkiye’nin İsrail’le ilişkilerini en alt seviyeye indirmesini üzüntüyle karşıladıklarını bildiren bir mektubu Washington

¹³⁶ Sönmezoğlu, 2005, 182.

¹³⁷ “Sovyetler Birliği Sedat’ı İsrail’e Teslim Olmakla Suçladı”, **Milliyet Gazetesi**, 19 Eylül 1978, 3.

¹³⁸ “İsrail ile Mısır, Barış İmzalamak İçin Anlaştı”, **Milliyet Gazetesi**, 19 Eylül 1978, 1.

¹³⁹ “ABD Kongre Üyeleri: Anlaşma Carter için bir zaferdir”, **Milliyet Gazetesi**, 19 Eylül 1978, 3.

¹⁴⁰ Robins, **age**, 243.

¹⁴¹ “Türkiye, İsrail’le İlişkilerini Asgari Düzeye İndiriyor”, **Milliyet Gazetesi**, 3 Aralık 1980, 1.

¹⁴² “Cezayir, Ürdün, Tunus, İran ve FKÖ, Kararı Olumlu Bir Adım Olarak Nitelendirdi”, **Milliyet Gazetesi**, 3 Aralık 1980, 4.

¹⁴³ Inbar, 2001, 8.

Büyükelçisi Şükrü Elekdağ'a iletmişlerdir. Mektubun içeriğinden Türkiye'nin aldığı kararın arkasında Arap devletlerinin etkisi olduğunun düşünüldüğü ve Camp David anlaşmalarını olumsuz yönde etkileyeceğinden endişe duyulduğu görülmektedir¹⁴⁴.

İsrail, 8 Haziran 1981'de, Irak'ta inşası süren Osirak nükleer reaktörünü hava saldırısı düzenleyerek imha etmiştir. Bunun üzerine Türkiye derhal tepkisini dile getirmiş ve BM Genel Kurulu'ndaki İsrail'in saldırısını kınama kararına dair oylamada olumlu oy kullanmıştır. Zira uluslararası kanalların önemi de giderek artmaktadır ve Türkiye'nin bunu göz ardı etmediği görülmektedir.

8 Aralık 1981'de İsrail, 1967'den beri askeri yönetim altında tuttuğu Golan Tepelerini, İsrail Parlamentosu Knesset'in işgali onaylayan kararıyla ilhak etmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamayla kararı kınadığını ve tanımadığını bildirmiştir. Dışişleri Bakanı Türkmen ilaveten, İsrail'in dünya kamu oyununun tepkilerini hiçe sayarak giriştiği bu türden emrivakilerin Orta Doğu'daki barış arayışlarına darbe vuracağına ve yeni ihtilaflara neden olacağına dair endişelere dikkat çekmiştir¹⁴⁵. ABD Senatosu Dışişleri Komitesi, kararın Camp David Anlaşmalarına ket vuracağından bahisle tanınmaması talebinde bulunurken; Mısır'ın diplomatik girişimlerde Suriye'nin yanında olduğunu açıkladığı; İsrail Savunma Bakanlığı yetkililerinin ise, Mısır'a, olası bir çatışma halinde bunun yalnızca Suriye'yle aralarında kalacağını garantisini vermekten çekinmediği görülmüştür¹⁴⁶. Konu, Suriye'nin talebi üzerine derhal BM Güvenlik Konseyi'nin gündemine alınmıştır.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 22 Mart 1982'de Kuveyt'ten ayrılırken verdiği demeçte İsrail'i bölgedeki istikrarsızlığın en büyük kaynağı olarak işaret etmiş ve takındığı tutumu sert bir dille eleştirmiştir¹⁴⁷. Ancak gene aynı Türkiye, İsrail'in üyeliğinin askıya alınması ve politik, diplomatik, ekonomik ambargo uygulanmasını öngören karara dair oylamada, Arap devletlerinin aksine çekimser oy kullanmıştır¹⁴⁸. Türkiye'nin bu durumda çok yönlü dış politika gereği, veto hakkını kullanacağını bildiren ABD'den kopmamak adına böyle bir adım attığını söylemek mümkün

¹⁴⁴ "67 ABD'li Senatör Türkiye'nin İsrail'le İlişkilerini En Alt Düzeye İndirmesini Üzüntüyle Karşıladi", **Milliyet Gazetesi**, 24 Ocak 1981, 3.

¹⁴⁵ "Türkiye, İsrail'in Kararını Tanımıyor", **Milliyet Gazetesi**, 16 Aralık 1981, 5.

¹⁴⁶ "İsrail Birlikleri Alarında, Suriye Bekleyiş İçinde", **Milliyet Gazetesi**, 23 Mart 1982, 4.

¹⁴⁷ Özer Yelçe, "Evren: Ortadoğu'da İstikrarsızlığın Kaynağı İsrail'dir", **Milliyet Gazetesi**, 23 Mart 1982, 8.

¹⁴⁸ "İsrail Kararı Reddetti, ABD Veto Edeceğini Açıkladı", **Milliyet Gazetesi**, 7 Şubat 1982, 5.

gözükmektedir. Zira işbirliklerinin uluslararası örgütler üzerinden ulusal çıkarı etkilediği gerçeği göz ardı edilmemekte ve söylemler ile eylemlerin bu durumda çelişmesi normal karşılanmaktadır.

6 Haziran 1982’de İsrail, BM Güvenlik Konseyi’nin ateşkes çağrısına uymayarak BM Barış Gücü birliklerinin gözü önünde FKÖ mevzi ve kamplarını bombaladıktan sonra, zırhlı birlikleriyle Lübnan topraklarına girmiş ve işgale başlamıştır¹⁴⁹. Bir İsrail savunma sözcüsünün ifadesi doğrultusunda, çeşitli çatışma bölgelerinde ele geçirilen tutsaklar arasında uzun yıllar buradaki kamplarda eğitilen Türkiye kökenli gerillaların da olduğu anlaşılmıştır¹⁵⁰. Hatta ilerleyen günlerde yapılan değerlendirmelerin ardından söz konusu gerillaların kimliklikleri Türk yetkililerle de paylaşılmıştır. Teröristlerle FKÖ arasındaki bağın resmen kanıtlanmasıysa Türk Hükümeti ve kamuoyu üzerindeki huzursuzluğun artmasına yol açmıştır. Türkiye’nin terörle mücadelesinde Arap devletlerinin takındığı umursamaz tutum düşünüldüğünde, Türkiye ve İsrail arasında Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (ASALA) ile Partiya Karkerên Kurdistanê (PKK) ve diğer Türkiye kökenli örgütler üzerinden gerçekleşen istihbarat paylaşımlarının ikili ilişkilerin gelişmesi yolunda atılan büyük bir adım olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim 16-18 Eylül 1982’de Sabra ve Şatila kamplarına yapılan saldırılara karşı Türk Hükümetinin İsrail’i kınamaktan öteye gitmediği görülecektir. Dışişleri Bakanı İltar Türkmen, Orta Doğu’daki gelişmeleri değerlendirirken, Arap devletlerinin Türkiye’nin İsrail’le diplomatik ilişkilerini kesmesi yönündeki taleplerini bildiklerini ancak doğru olanın her devletin kendi siyasetini kendi taleplerine göre belirlemesi olduğunun altını çizmiştir¹⁵¹.

3.1.3. Yakınlaşma Aşamasında İlişkiler

1980’li yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye- İsrail ilişkilerinde bir yakınlaşma dönemine girildiği görülmektedir. Bu dönemde Arap devletlerinden gelen eylemcilerin gerçekleştirdiği saldırılarda görülen artış, FKÖ’ye olan güvenin kökten sarsılmasına neden olmuştur. Tel Aviv Üniversitesi Stratejik Çalışmalar Merkezi antiterör uzmanı Shlomo Elad, ASALA teröristleriyle ilgili yaptığı açıklamada bu

¹⁴⁹ “İsrail Zırhlı Birlikleri Lübnan Topraklarında”, *Milliyet Gazetesi*, 7 Haziran 1982, 5.

¹⁵⁰ “Tutsaklar Arasında Bir De Türk Gerilla Var”, *Milliyet Gazetesi*, 12 Haziran 1982, 3.

¹⁵¹ “Türkmen: İsrail Uzlaşmazlık Politikası Gütmektedir”, *Milliyet Gazetesi*, 25 Eylül 1982, 9.

kişilerin Kıbrıs Rum kesiminden lojistik destek gördüklerinin ve Suriye’de eğitildiklerinin; hatta 1979’da Suriye’nin Hamuriye şehrine yakın FKÖ kamplarında pek çok Ermeni teröristin gerilla eğitimi aldığına anlaşıldığını söylemiştir¹⁵².

İsrail Jaffee Stratejik Araştırmalar Enstitüsü’nün hazırladığı ASALA adlı kitapta örgütün Kıbrıslı Rum sol örgütlerle bağlantılarının olduğu açıklanmış ve 6 Mart 1983’te Belgrad’daki Türk Büyükelçisini öldüren teröristin üzerinden Kıbrıs Rum yönetimi pasaportu çıktığı hatırlatılmıştır¹⁵³. Ayrıca 24 Temmuz 1985’te Ürdün’ün Ankara Büyükelçiliği Birinci Kâtibi Ziad Cevdet Sati, bir teröristin silahlı saldırısı sonucu vurularak öldürülmüş¹⁵⁴, 19 Nisan 1986’da 4 Libya vatandaşı Ankara’daki Amerikan Subay Kulübüne bombalı saldırı hazırlığındayken yakalanmış¹⁵⁵ ve 6 Eylül 1986’da İstanbul’daki Neve Şalom Sinagogu’na düzenlenen terör saldırısı sonucu 22 kişi hayatını kaybetmiştir¹⁵⁶. Bir başka deyişle, ASALA ve FKÖ’nün tutumlarının ardından iki devletin güvenlik ve istihbaratçıları arasında bilgi paylaşımına dayalı ve karşılıklı endişelerden kaynaklı bir yakınlaşmaya gidilmesinin pek de şaşırtıcı olmadığı anlaşılmaktadır. Tarafların, ortak varoluşsal kaygılarını dindirmeye ve güvenliklerini tesis etmeye çalıştıkları görülmektedir.

15 Kasım 1983’te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiş ve Türkiye dışında hiçbir devlet tarafından tanınmamıştır. Bu konuda Arap devletlerinden beklediği desteği göremeyen Türkiye, hayal kırıklığına uğramıştır. Bunu takiben yaşanan gelişmeler neticesinde İsrail ile ilişkilerinde Arap devletlerinin tepkilerini göze aldığı yeni bir döneme küçük adımlarla da olsa girmiştir. Bulgaristan tarafından içindeki Türk azınlıklara uygulanan baskı politikasında Türkiye, yanında durup, olaylara dur diyen ne bir Arap devleti ne de bir FKÖ bulmuştur. Ayrıca yukarıda değinildiği gibi örgütün Kıbrıs ve Yunanistan’la kurduğu destek odaklı işbirliğinden duyulan rahatsızlık da bunun üzerine eklenince Türkiye, FKÖ ile ilişkilerini tekrar bir değerlendirmeye alma ihtiyacı duymuştur. Öte yandan bölgede bir de Suriye ile yaşanan su sorunu vardır ki uzun yıllar iki devletin ilişkilerinde önemli bir başlık olarak yerini korumuştur. Hatta Suriye’nin PKK’ya verdiği destekle doruk noktasına

¹⁵² Özgen Acar, “Ermeni Teröristler Ayrılcı Kürt Örgütleri İle De İşbirliği Halinde”, **Milliyet Gazetesi**, 14 Temmuz 1982, 3.

¹⁵³ “İsrail’in Ermeni Terör Örgütü Raporu: ASALA’nın Şeytan Üçgeni”, **Milliyet Gazetesi**, 6 Ekim 1986, 7.

¹⁵⁴ “İslami Cihad, Ankara’da Vurdu”, **Milliyet Gazetesi**, 25 Temmuz 1985, 6.

¹⁵⁵ T.C. Başbakanlık Basın, Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, **Aynı Tarihi**, 1 Nisan 1986.

¹⁵⁶ Emre Can Dağlıoğlu, “Bir Başka 6 Eylül”, **Agos**, 5 Eylül 2014, 1.

ulaşarak Türkiye'nin güvenlik kaynaklı ulusal çıkar noktasında İsrail'e daha da çok yaklaşmasını sağladığını söylemek de yanlış olmayacaktır.

6 Kasım 1983 seçimleri sonrasında Özal Hükümeti işbaşına gelmiştir ve bu dönemde iki devleti birbirine yakınlaştıracak gelişmeler yaşanmaya devam etmiştir. 27 Mart 1985'te ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi'ndeki Türkiye'ye 1986 yılında yapılacak mali yardımla ilgili oylamada Rum lobisinin baskısına rağmen Edward Zorinski gibi isimlerin Türkiye lehine oy kullandığı görülmüştür¹⁵⁷. Ermeni lobisinin sözde soykırım ile ilgili Kongre'den karar çıkarma çabalarının da denkleme katılmasının ardından ABD ziyaretleri esnasında Özal ile Yahudi lobisinin temasa geçmesi kaçınılmaz bir hal almıştır¹⁵⁸. Bir başka ifadeyle, uluslararası örgütlerin ve lobilerin etkisinin arttığı bir döneme girilmiştir. Özellikle 1987 ile 1989 arası dönemde İsrail lobisinin, Türkiye'yi destekler tutumunun arttığı hatta işin Türklere kendi lobicilik faaliyetlerini nasıl kuracaklarını öğretmeye kadar ilerlediği görülmüştür¹⁵⁹. Öyle ki Ermeni Tasarısı'nın sahibi Senatör Dole, İsrail'in Washington Büyükelçisi Moşe Arad'a yazdığı mektupta büyükelçiliğin yasa aleyhine bir çalışmada bulunulup bulunulmadığını sorgulamak ihtiyacı duymuştur¹⁶⁰.

Türkiye'nin Arap devletleriyle ilişkilerinde duyduğu memnuniyetsizliğe paralel olarak İsrail ile kurulacak olası bir işbirliğinin devleti uğratabileceği zararın da derecesi azalmaktadır. Bu durumda Türkiye, ışığında aldığı rasyonel kararlarına yenilerini eklemek konusunda rahatça adım atabilmektedir. Artık karşısında işgal altında tuttuğu Lübnan topraklarından çekilmiş ve Mısır'la kurduğu ikili barışta ilerleme kaydetmiş bir İsrail vardır.

Bu durumda ilk olarak, diplomatik ilişkilerin yeniden yükseltilmesi sürecine girilmiş ve İsrail'den gelen teklif üzerine diplomatik temsilciliklerin başına daha tecrübeli diplomatlar getirilmesine karar verilmiştir¹⁶¹. 1985'te Ankara'daki göreve Osmanlı devleti ile bağları olan Yehuda Millo; 1986'da ise, Tel Aviv'deki ikinci kâtiplik görevine Ekrem Güvendiren getirilmiştir. İkili ilişkilerde yaşanan gelişmeler bununla sınırlı kalmamış, aynı yıl İsrail, Ankara'ya bir diplomat daha göndermiş ve diplomatik

¹⁵⁷ Sami Kohen, "ABD'de Rum Lobisi Ağır Bastı: Komite Yardımı İndirdi", **Milliyet Gazetesi**, 28 Mart 1985, 3.

¹⁵⁸ Mehmet Ali Birand, "Özal'ın Gizli Görüşmesi", **Milliyet Gazetesi**, 12 Nisan 1985, 8.

¹⁵⁹ Robins, **age**, 247.

¹⁶⁰ Turan Yavuz, "Dole, Gözünü İsrail'e Dikti", **Milliyet Gazetesi**, 8 Kasım 1989, 7.

¹⁶¹ Robins, **age**, 245.

temsilciliğinde çalışanların statüleri ile ilgili bir takım yeni düzenlemeler yapmıştır. Ayrıca 1989'da iki devlet arasında savunma sanayii alanında yapılacak askeri işbirliğinin temellerinin de atıldığını eklemek yerinde olacaktır¹⁶².

Bu durumda ikinci olarak, iki devlet arasında başlatılan politik diyalog dikkat çekicidir. İlk görüşme Dışişleri Bakanlığı Araştırma Merkezi yetkililerinin katılımıyla Cenevre'de gerçekleşmiş ve bunu temsil düzeylerinin giderek yükseldiği gözlenen İstanbul ve Ankara'daki görüşmeler takip etmiştir¹⁶³.

10 Aralık 1987'de Filistinliler İsrail işgali altındaki topraklarda İsrail güvenlik güçlerine karşı ayaklanarak, taşlı sopalı eylemlere girişmişler ve Birinci İntifada başlamıştır. Ayaklanmanın kıvılcımı, İsraili bir askerinin şehir merkezinde öldürülmesi ve bir İsrail askeri aracının neden olduğu kazada 4 Filistinlinin ölümüne sebebiyet vermesiyle ateşlenmiştir. Birinci İntifada, uluslararası kamuoyunun dikkatini daha önce olmadığı kadar Filistin meselesinin üzerine çekmeyi başarmış ve barış sürecine ivme kazandırmıştır. ¹⁶⁴ Bu da İsrail'i köşeye sıkıştırarak, eski manevra kabiliyetini kullanmasına mani olmuştur. Ayrıca devlet içinden yükselen seslere kulak verildiğinde intifadanın taş ve sopayla değil, siyasal çözüm yollarıyla çözülmesinden yana olanların ağır bastığını görülmüştür. Barışa da savaşa da hazır olduklarını her fırsatta dile getiren FKÖ ve lideri Yaser Arafat'ın ise, uluslararası kamuoyunun gözünde Filistinlilerin tek meşru temsilcisi konumuna gelerek süreçten ellerini güçlendirerek çıktıklarını söylemek yanlış olmayacaktır¹⁶⁵.

15 Kasım 1988'de Cezayir'de toplanan Filistin Ulusal Konseyi (FUK), bağımsız Filistin devletinin kurulduğunu ilan etmiştir. FKÖ lideri Yaser Arafat, yeni devlet düzeninin "BM'nin eşitlik ilkesine uygun, düşünce ve ibadet özgürlüğü ile kadın erkek eşitliği olan çok partili, parlamenter bir demokratik sistem" olacağını açıklamıştır¹⁶⁶. FUK, bağımsızlık ilanından hemen önce BM Genel Kurulu'nun 242 ve 228 sayılı kararlarını kabul ettiğini ve İsrail'in varlığını tanıdığını açıklamıştır. FKÖ, yayınladığı bildiride mevcut Orta Doğu sorununun çözümü için uluslararası bir barış konferansı düzenlenmesini önermiştir.

¹⁶² Robins, **age**, 245.

¹⁶³ **age**, 246.

¹⁶⁴ Sami Kohen, "İntifada'nın Bilançosu", **Milliyet Gazetesi**, 10 Aralık 1988, 4.

¹⁶⁵ "İntifada Sürecektir", **Milliyet Gazetesi**, 10 Aralık 1988, 4.

¹⁶⁶ Coşkun Aral, "Arafat'ın Zafer Günü", **Milliyet Gazetesi**, 16 Kasım 1988, 1.

Takiben ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından işgal topraklarının statüsüyle ilgili hiçbir tek taraflı kararın desteklenmeyeceği açıklanmış ve Yahudi liderlerden hoşnutsuzluk söylemleri yükselmeye başlamıştır. Avrupa Topluluğu'nun yeni devleti tanıması mümkün gözükmemektedir. İsrail, FKÖ'yü samimi bulmamakta ve alınan kararları kesinlikle reddetmektedir.

Arap devletlerinin, önünde zorlu bir sınav belirlemiştir¹⁶⁷. Türkiye, Cezayir, Irak, Malezya, Suudi Arabistan, Tunus ve Kuveyt ise yeni devleti ilk günden tanıyarak destek vermiştir. Öte yandan, Türkiye'nin iki devlet ile eşit mesafeli ilişkiler geliştirme çabasının devam ettiği görülmüştür. Filistin temsilciliğinin statüsünde değişiklik yapılmayarak, yarı-diplomatik olarak korunmuştur. Ayrıca Filistin sorunuyla ilgili BM Genel Kurulu'nda lehine oy kullandığı ABD ve İsrail arasındaki askeri ve ekonomik işbirliğinin barışı engellediğine ve İsrail'in barışsever bir devlet olmadığına dair iki karar tasarısına çekince koyulmuştur¹⁶⁸.

2 Ağustos 1990'da Irak, Kuveyt'i işgal etmiştir. BM Güvenlik Konseyi aldığı 660 sayılı kararla Irak'ı işgal ettiği topraklardan çıkmaya çağırılmış ve 6 Ağustos'ta ise, geniş kapsamlı bir ekonomik ambargo kararı alarak uygulamaya başlatmıştır. Irak, bunların yanı sıra 25 Ağustos'ta Irak'ın denizden kuşatılmasına istinaden alınan kararı da kabul etmemiş ve üstüne bir de 28 Ağustos'ta Kuveyt'i Irak'ın 19. ili olarak egemenliği altına aldığını açıklamıştır. BM bunun üzerine aldığı bir başka kararla Irak'a işgal ettiği topraklardan çekilmesi için 15 Ocak 1991'e kadar süre tanımış, çekilmeyince 17 Ocak'ta uluslararası güç adı verilen kuvvetlerce kısa süren Körfez Harekâtı gerçekleştirilmiş¹⁶⁹ ve 26 Şubat'ta Kuveyt kurtarılmıştır. Irak Hükümeti BM Güvenlik Konseyi kararlarını tanımak durumunda kalmıştır. Türkiye'nin, Araplar arasındaki anlaşmazlıklarda tarafsız kalma yönündeki kararını tekrar gözden geçirme ihtiyacı duyduğu görülmüştür. İsrail, savaş esnasında BM kararlarını destekleyerek uluslararası alanda güven telkin etmiştir. FKÖ ise, savaş esnasında Irak'ı desteklemiş ve sonrasında uluslararası alandaki faktörleri doğru değerlendiremediği için yalnızlaşmıştır.

¹⁶⁷ Sami Kohen, "Yeni Bir Dönem Başlıyor", **Milliyet Gazetesi**, 16 Kasım 1988, 4.

¹⁶⁸ "Ankara'dan Arafat'a Destek", **Milliyet Gazetesi**, 10 Aralık 1988, 4.

¹⁶⁹ E. Amiral Yılmaz Usluer, "Körfez Krizi ve Türkiye: Kaçınılmaz Bir Savaş", **Milliyet Gazetesi**, 2 Şubat 1991, 11.

30 Ekim 1991’de Madrid’de İsraililer ile Araplar 43 yıl sonra ilk defa bir araya gelmiş ve Orta Doğu Barış Konferansı toplanmıştır. George Bush’un toplantı esnasında yaptığı konuşmada belirttiği ve Gorbaçov’un desteklediğine göre ABD’nin planı Filistinlilere Batı Şeria ve Gazze’de sınırlı olarak kendi kaderini tayin hakkını veren anlaşmanın bir yıl içerisinde imzalanmasıdır¹⁷⁰. Soğuk Savaşın sona ermesi ve Körfez Savaşı’nı takiben başlayan barış süreci, İsrail ile ilişkileri hiçbir zaman Arap devletleriyle olan ilişkilerinden bağımsız olmayan Türkiye’nin İsrail’le ikili ilişkilerini geliştirmesinin önündeki engelleri kaldırmıştır. Arap devletlerinin İsrail ile aynı masaya oturmasının, onu tanınması anlamına geldiği¹⁷¹ ve bunun, 1989’dan beri karşılıklı diplomatik temsil düzeyini yükseltmek isteyen¹⁷² Türkiye’nin ulusal çıkarlarını maksimize etmek üzere atacağı rasyonel adımlar için en uygun zaman olduğu düşünülmüştür.

3.1.4. Stratejik İttifak Aşamasında İlişkiler

Arap devletleriyle ilişkilerinde yaşadığı hayal kırıklıklarının ardından İsrail’le yakınlaşmaya başlayan Türkiye, 31 Aralık 1991’de Resmi Gazetede yayınlanan Bakanlar Kurulu kararıyla İsrail ve Filistin’le diplomatik temsil düzeylerini eş zamanlı olarak büyükelçilik seviyesine yükseltmiştir¹⁷³. Ocak 1992’de maslahatgüzar Ekrem Güvendiren ilk büyükelçi olarak görevine devam etmiştir.

1 Haziran 1992’de İsrail Devlet Başkanı Chaim Herzog İspanya’dan kovulan Musevilerin Türkiye’ye gelişinin 500. yıldönümü kutlamaları çerçevesinde İstanbul’da düzenlenen uluslararası konferanslara katılmıştır¹⁷⁴. 17 Temmuz 1992’de İstanbul’da Başbakan Süleyman Demirel ile karşılıklı ilişkileri değerlendirdikleri bir görüşme gerçekleştirmişlerdir¹⁷⁵. Türkiye, Eylül 1992’de 1980’de kapattığı Kudüs Başkonsolosluğunu geri açmıştır. Nisan 1993’te İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres, Cumhurbaşkanı Özal’ın cenazesine katılmış ve ardından meslektaşı Hikmet Çetin ile görüşmüştür. Taraflar arasındaki ilişkilerin, ortak endişe ve güvenlik kaygısı üzerinde kurulu ulusal çıkar ışığında yol almaya koyulduğu görülmüştür.

¹⁷⁰ Lütfü Tokathoğlu, Mithat Bereket, “Aba Altından Sopa”, **Milliyet Gazetesi**, 31 Ekim 1991, 4.

¹⁷¹ Barçın Yinanç, “İsrail’e Büyükelçilik Gündemde”, **Milliyet Gazetesi**, 30 Ekim 1991, 10.

¹⁷² Yalçın Doğan, “Türkiye’de İsrail Rüzgarı”, **Milliyet Gazetesi**, 16 Mart 1990, 10.

¹⁷³ “Filistin ve İsrail’de Büyükelçilik”, **Milliyet Gazetesi**, 1 Ocak 1992, 15.

¹⁷⁴ “Museviler Türklere Hayat Borçlu”, **Milliyet Gazetesi**, 1 Haziran 1992, 14.

¹⁷⁵ “Sarayda Başbaşa”, **Milliyet Gazetesi**, 18 Temmuz 1992, 17.

Körfez Savaşı'nın ardından yeniden şekillenmeye başlayan Orta Doğu'da kurulan güç dengeleri kapsamında 14 Kasım 1993'de Çetin'in, İsrail'e daha önce üç kez ertelediği ziyareti gerçekleştirmesi, Türkiye'nin Arap ipoteğinden kurtulması olarak değerlendirilmiştir¹⁷⁶. Bu esnada Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğinin İlkeleri Muhtırası imzalanmıştır. Hedeflenenin, iki devlet ilişkilerinin siyasi, ekonomik, ticari ve güvenlik alanlarında ilerleme kaydetmesi olduğu görülmektedir¹⁷⁷. Öyle ki İsrail'deki diplomatik gözlemciler mizahi bir dille Türkiye ile İsrail arasında yaşananları balayının başlaması olarak nitelendirmiştir¹⁷⁸. Çetin'in ziyaretinin ardından üst düzey ziyaretler giderek sıklaşmıştır. 25 Ocak 1994'te Devlet Başkanı Ezer Weizman ve 10 Nisan 1994'te Dışişleri Bakanı Şimon Peres'in Ankara'yı; 3-5 Kasım 1994'te ise Başbakan Tansu Çiller'in İsrail'i ziyaretleri ilişkilerin üst düzeye taşındığını ve yeni bir döneme girildiğini kanıtlamıştır. Görüşmeler esnasında farklı alanlarda pek çok anlaşmanın imzalandığı görülmüş ve bunu 11 Mart'ta Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, İsrail'e gerçekleştirdiği ziyaret takip etmiştir.

28 Haziran 1996'da Türkiye'de, Necmettin Erbakan başkanlığında Refahiyol Hükümeti kurulmuştur. İsrail'le askeri anlaşmaya karşı olduğu bilinen Erbakan'ın iktidara gelişi İsrail tarafında endişe uyandırmıştır. Ancak endişeler kısa zamanda boşa çıkmış ve söz konusu dönemde mevcut anlaşmaların korunmasının yanı sıra onları destekleyici yeni anlaşmalara imza atıldığı görülmüştür. Bu durum ise, Türkiye'nin dış politikasını belirlerken önceliğinin "ulusal çıkar" olduğunun bir kez daha altını çizmiştir.

21 Şubat 1997'de Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı İsrail'i ziyaret etmiş ve Devlet Başkanı Ezer Weizman, Başbakan Netenyahu ve Savunma Bakanı İtzhak Mordichai tarafından kabul edilmiştir¹⁷⁹. 8 Nisan'da Ankara'da iki devletin Dışişleri Bakanları Tansu Çiller ve David Levi görüşmüşler ve Kara Taşımacılığı Alanında İlkeler Muhtırasını imzalamışlardır¹⁸⁰. 1 Mayıs 1997'de Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan'ın ziyareti esnasında İsrail'den ortak askeri tatbikat

¹⁷⁶ Nur Batur, "Türkiye-İsrail İttifakına Doğru", **Milliyet Gazetesi**, 14 Kasım 1993, 14.

¹⁷⁷ Nur Batur, "İlişkilerde Dört Hedef", **Milliyet Gazetesi**, 15 Kasım 1993, 17.

¹⁷⁸ Ted Levite, "İsrail Çetin'i Bekliyor", **Milliyet Gazetesi**, 12 Ekim 1993, 15.

¹⁷⁹ Mahmut Bulut, "İsrail'de Karadayı İçin Seferberlik", **Sabah Gazetesi**, 22 Şubat 1997, 4.

¹⁸⁰ "Türkiye Cumhuriyet Hükümeti ile İsrail Devleti Hükümeti Arasında Kara Taşımacılığı Alanında İlkeler Muhtırasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun (4742)", **Resmi Gazete**, 24655(Ocak 2002): 467- 468.

teklifi gelmiştir¹⁸¹. Tatbikatın detayları ise, Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir'in 4-6 Mayıs tarihlerinde İsrail'e yaptığı ziyarette konuşulmuştur. 5 Mayıs'ta Kudüs Konsolosluğu'na Kudüslü bir Ermeni tarafından Molotof kokteyli ile saldırı gerçekleştirilmiştir. Saldırının tahkikatı sürecinde benzer bir saldırının 24 Nisan 1997'de de gerçekleştirildiği fakat Türk ve İsraili makamların ortak kararıyla kamuoyuna bildirilmediği öğrenilmiştir¹⁸².

İki devlet arasında özellikle son bir yıl içerisinde çeşitli alanlarda kurulan ve hızla ilerleyen ilişkiler stratejik bir diyalogun başladığını işaret etmektedir. Bu yakınlaşma ise, bölgede yeni bir güç dengesi anlamına gelmektedir. Irak, Suriye ve Mısır'da kurulan stratejik ittifak tedirginlikle izlenirken, Libya'da Arap devletlerini kuşatmaya yönelik bir hareket olarak algılanmıştır¹⁸³. Bir diğer ifadeyle, atılan her adımın önemini katlanarak arttığı görülmektedir. Öyle ki kendi içerisinde yükselen çatlak seslere rağmen İsrail ile işbirliğine devam eden Refahyol Hükümetinin tutumu, bunun aslında bir devlet politikasına dönüştüğünün en büyük kanıtı olmuştur¹⁸⁴.

28 Şubat 1997'de Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel başkanlığında tarihi bir Milli Güvenlik Konseyi toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantıdaki esas gündem maddesi irticai hareketlerdir. Ardından yayınlanan iki sayfalık bildiri Atatürk ilkeleri ile anayasa ve cumhuriyet yasalarının doğrultusunda hareket edilmesi gerekliliğine, laikliğin demokrasinin teminatı niteliğinde olduğuna, rejime yönelik tartışmaların son bulması gerektiğine dikkat çekilmiştir¹⁸⁵. Söz konusu uyarıların yerine getirilmemesi durumunda ise, çeşitli yaptırımların söz konusu olacağına işaret edilmiştir. Böylelikle başlayan 28 Şubat süreci, Refahyol iktidarının 30 Haziran 1997'de devrilmesiyle son bulmuştur.

6 Ekim 1997 İsrail Genel Kurmay Başkanı Korgeneral Amnon Lipkin Şahahak, Genel Kurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı'nın resmi davetlisi olarak Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur¹⁸⁶. Ziyarette iki devlet arasındaki askeri işbirliği

¹⁸¹ Mahmut Bulut, "İsrail'den Resmen Tatbikat Teklifi", **Sabah Gazetesi**, 2 Mayıs 1997, 14.

¹⁸² Vahap Yazaroğlu, "Bombacıdan İtiraf", **Milliyet Gazetesi**, 6 Mayıs 1997, 18.

¹⁸³ "Araplar: Kaygı Duyuyoruz", **Milliyet Gazetesi**, 7 Mayıs 1997, 21.

¹⁸⁴ Sami Kohen, "İsrail ile Stratejik Diyalog", **Milliyet Gazetesi**, 7 Mayıs 1997, 20.

¹⁸⁵ "İşte MGK'nın Tarihi Bildirisi", **Milliyet Gazetesi**, 1 Mart 1997, 16.

¹⁸⁶ "Karadayı'ya İsrail'den Konuk", **Milliyet Gazetesi**, 7 Ekim 1997, 18.

yeniden gözden geçirilmiş ve güçlendirilmesi amacıyla Savunma Sanayi Çalışma Grubu ve Politik-Askeri Çalışma Grubu oluşturulmuştur¹⁸⁷.

8 Aralık 1997'de İsrail Savunma Bakanı Mordehay, Ankara'ya gelmiştir. Anıtkabir'i ziyaret ettikten sonra Milli Savunma Bakanı İsmet Sezgin tarafından karşılanmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Başkanı Hikmet Çetin, Başbakan Mesut Yılmaz ve Genel Kurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı ile görüşmüştür¹⁸⁸. Ziyaretin, Tahran'daki İKO Zirvesi ile aynı tarihe rastlaması ise, dikkat çekici olmuştur. Ancak tarafların ikili ilişkilerin, üçüncü devletleri hedef almadan, onlardan bağımsız olarak çeşitli alanlarda gelişmekte olduğunun altı çizdiği görülmüştür.

18 Aralık 1997'de New York'ta Başbakan Mesut Yılmaz, ırkçılığa ve ayrımcılığa karşı mücadele eden ABD'nin en etkin Yahudi lobilerinden Anti Defamation League (ADL) tarafından kendi adına düzenlenen bir yemeğe katılmıştır¹⁸⁹. Gecede Seçkin Devlet Adamı ödülünü alan Mesut Yılmaz, Türkiye'nin İsrail'in varlığını bugüne kadar hep savunduğunun, bundan sonra da savunmaya devam edeceğinin altını çizmiştir. ADL'nin yöneticileri ise, bir önceki hafta Tahran'daki İKO Zirvesinde Türkiye'nin, İsrail'le yakınlaşması nedeniyle protesto edildiğini hatırlatarak, söz konusu gelişmelerin iki devlet arasındaki işbirliğini zorunlu kıldığını söylemiştir¹⁹⁰.

5-9 Ocak 1998'de Doğu Akdeniz'in uluslararası suları ve hava sahasında Türkiye, İsrail ve ABD'nin katılımıyla acil durumlarda eşgüdümlü arama kurtarma amaçlı Güvenilir Denizkızı Tatbikatını gerçekleştirilmiştir¹⁹¹. Arap devletlerinin yoğun tepki gösterdikleri tatbikata Ürdün'ün gözlemci olarak katıldığı, Mısır'ın ise tepkiler nedeniyle katılmadığı görülmüştür¹⁹².

2 Şubat 1998'de İsrail Meclis Başkanı Dan Tichon, TBMM Başkanı Hikmet Çetin'i ziyaret etmiştir. Her iki taraf da ABD'nin Irak'a olası müdahalesi nedeniyle ısınan ortamda barış mesajı vermiş ve bölgede silahların kontrolüne yönelik bir gereksinim olduğundan bahisle Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı benzeri bir oluşum için

¹⁸⁷ Stratejik Düşünce Enstitüsü Analiz, **age**, 40.

¹⁸⁸ "Araplar Bizi Bağlamaz", **Milliyet Gazetesi**, 9 Aralık 1997, 21.

¹⁸⁹ "Yılmaz'a Seçkin Devlet Adamı Ödülü", **Hürriyet Gazetesi**, 19 Aralık 1997.

¹⁹⁰ Yalçın Doğan, "Yahudi Lobisinde Mum Yakmak", **Milliyet Gazetesi**, 19 Aralık 1997, 17.

¹⁹¹ Yasemin Çongar, "Washington Savundu", **Milliyet Gazetesi**, 7 Ocak 1998, 16.

¹⁹² Yusuf Özkan, Burhan Eliş, "Güvenilir Denizkızı D.Akdeniz'de", **Milliyet Gazetesi**, 5 Ocak 1998,17.

hevesli olduklarını açıklamışlardır¹⁹³. 3-5 Şubat'ta Kara Kuvvetleri Komutanı Hüseyin Kıvrıkoğlu, İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Amos Malka'nın davetlisi olarak İsrail'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir.

7 Eylül 1998'de Başbakan Mesut Yılmaz, Ürdün'den İsrail'e geçmiş ve İsrail Başbakanı Netanyahu ile bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Görüşme esnasında iki devlet arasında Serbest Ticaret Anlaşması (STA) imzalanmıştır. Yılmaz, ekonomik ilişkilerin hızlı gelişimine dikkat çekerek, İsrail ile bir milyar olan ticaret hacminin, yakın zamanda iki katına çıkmasını temenni ettiklerini söylemiştir¹⁹⁴. İki devlet arasındaki mevcut işbirliğinin kimseye karşı olmadığı, aksine Türkiye'nin Orta Doğu Barış Süreci'ni destekleyen devletlerin başını çektiği ayrıca dikkat çeken başlıklardan biri olarak karşımıza çıkmıştır. Zira işbirlikleri dönemin kültürel, sosyal, iktisadi, siyasi ve ekonomik hemen her alanındaki gelişmelerden etkilenme ve ona göre şekillenmektedir. Bu durum da ulusal çıkar dediğimiz şeyin sabit olmadığını ve devletlerin güçlerini maksimize etmek üzere kurdukları işbirliklerinin değişebileceğini işaret etmektedir. Dolayısıyla her iki devletin de işbirliklerinin üçüncü bir devlete karşı olmadıklarını belirtme ihtiyacı duymalarını normal karşılamak gerekmektedir.

24 Nisan 2000'de İsrail Eğitim Bakanı Yossi Sarid, sözde Ermeni soykırımın anma günü sebebiyle Ermenilerce düzenlenen toplantıya katılarak, sözde soykırımın İsrail'deki liselerde ders programına alınması gerektiğini söylemiştir. Tel Aviv Üniversitesi, tarih profesörü Yair Oron da katıldığı bir radyo programında bu durumun Türkiye ile İsrail ilişkisini etkilemeyeceğini savunmuştur¹⁹⁵. Ne var ki işler beledikleri yönde gitmemiş ve 10 Mayıs 2000'de her yıl Ankara Büyükelçiliği'nce İsrail Milli Günü vesilesiyle düzenlenen resepsiyonun bakan düzeyinde boykot edilmesiyle sonuçlanmıştır¹⁹⁶. Bu da devletlerarası kanalların söylemlerin her zaman öngörülebilir sonuçlar doğurmadığını göstermektedir.

11- 25 Temmuz 2000 tarihlerinde İsrail ile Filistin arasındaki anlaşmazlığa nihai çözüm bulmak amacıyla İsrail Başbakanı Ehud Barak ve Filistin lideri Yaser Arafat'ın katılımıyla Camp David Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Ne var ki zirveden beklenen sonuç çıkmamıştır. 15 gün süren görüşmeler esnasında üç kez kopma noktasına gelen

¹⁹³ "Türkiye ve İsrail'den Bölgesel AGİT", **Milliyet Gazetesi**, 3 Şubat 1998, 20.

¹⁹⁴ Şamil Tayyar, "Yılmaz'dan Güvence", **Sabah Gazetesi**, 8 Eylül 1998.

¹⁹⁵ "Bakandan Tuhaf Öneri", **Milliyet Gazetesi**, 25 Nisan 2000, 23.

¹⁹⁶ Altan Burgucu, "İsrail Milli Gününe Bakan Boykotu", **Milliyet Gazetesi**, 11 Mayıs 2000, 21.

taraflar, konu Kudüs'ün statüsüne geldiğinde tamamen kopmuş ve ABD Başkanı Bill Clinton'ın çabaları sonuç vermemiştir¹⁹⁷. 28 Eylül'de İsrail muhalefet lideri Ariel Şaron, Kudüs'te Haremmüşşerif'e bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu, Filistinlilerce provokatif bir eylem olarak algılanmıştır. Duyulan rahatsızlık, İkinci İntifada'nın başlamasına yol açmış, barış süreci böylece sekteye uğramıştır¹⁹⁸.

17 Ekim 2000'de Mısır'ın Şarm el Şeyh kentinde İsrail ile Filistin arasındaki çatışmaları durdurmak amacıyla bir Orta Doğu zirvesi gerçekleştirilmiştir. Zirvenin amacı sekteye uğrayan barış sürecini yeniden işlerliğine kavuşturmak değil, 18 günde yüzlerce insanın ölümüne yol açan çatışmalara bir son vermektir¹⁹⁹. İsrail Başbakanı Barak ile Filistin Lideri'nin zoraki katılımıyla gerçekleşen zirve, ABD Başkanı Bill Clinton ve BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın yoğun çabalarıyla ilk amacına ulaşmış ve taraflar arasında ateşkes yapılması hususunda anlaşmaya varılmıştır. Varılan anlaşmaya göre, İsrail, Batı Şeria ile Gazze'deki ablukayı kaldıracak ve Gazze Havaalanını açacak; Filistin ise, serbest bıraktıkları Harakat al-Muqawama al-Islamiya (HAMAS) militanlarını yeniden tutuklayacak, polisin ve milisin İsrail askerlerine ateş açmasına engel olacaktır²⁰⁰. Bunun dışında, BM bünyesinde faaliyet gösterecek bir Soruşturma Komisyonu kurulması karara bağlanmış ve oluşturulan komisyonda Türkiye adına eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel yer almıştır. Türkiye bu tavırla önemi giderek artan uluslararası kuruluşlara ve yanı sıra bölgesel aktörlere karşı duyarlı olduğunu göstermektedir.

6 Şubat 2001'de İsrail'de Likud Partisi Genel Başkanı, Buldozer ve Lübnan Kasabı lakaplı Ariel Şaron, Barak'ı açık ara geride bırakarak Başbakan olmuştur. Bu durum, seçim kampanyası boyunca her fırsatta Şaron'un felaket demek olduğunun altını çizen Arafat tarafından pek hoş karşılanmamıştır²⁰¹. Ankara'nın ise, sonuçlar karşısında tedirgin bir bekleyişe koyulduğu görülmüştür. Ancak üst düzey ziyaretlerin ve anlaşmaların devam etmesi, hatta anlaşmalara yenilerinin eklenmesi iki devlet arasındaki işbirliğinin devam edeceğine dair bir işaret olarak algılanmıştır.

¹⁹⁷ Yasemin Çongar, "Camp David Çöktü", **Milliyet Gazetesi**, 26 Temmuz 2000, 17.

¹⁹⁸ "Ortadoğu'nun 50 Yıllık Kanlı Tarihi", **Milliyet Gazetesi**, 29 Mart 2002, 22.

¹⁹⁹ Sami Kohen, "Zoraki Zirve İyi Bitti, Ama...", **Milliyet Gazetesi**, 18 Ekim 2000, 22.

²⁰⁰ "Zoraki Barış", **Milliyet Gazetesi**, 18 Ekim 2000, 22.

²⁰¹ Hasan Cemal, "Kudüs'ten: Barış da Zor, Savaş da!", **Milliyet Gazetesi**, 7 Şubat 2001, 21.

8 Ağustos 2001’de Başbakan Ariel Şaron, Filistinliler ile İsrail güvenlik güçleri arasında çatışmalar devam ederken Ankara’ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret sonrasında Başbakan Şaron ile Başbakan Ecevit ortak bir basın toplantısı düzenleyerek çeşitli alanlarda geliştirilen ikili ilişkilerden duyulan memnuniyeti dile getirmişlerdir. Orta Doğu barış süreci hususunda ise, fikir ayrılıkları olduğu görülmüştür. Başbakan Şaron, terör tamamen sonlanmadan masaya oturmak istememekte; Türkiye ise, bir yandan terörü sonlandırmaya çalışırken diğer yandan da süreci başlatmak gerektiğini düşünmektedir²⁰². Bu doğrultuda Türkiye’nin İsrail’den beklediği; şiddetin sona ermesi, güvenin yeniden inşası ve barış görüşmelerinin sürdürülmesini öngören Mitchell Raporu’nun şartlarını yerine getirmek; yabancı gözlemcilere izin vermek ve ambargoyu gevşetmek gibi daha somut ve yapıcı adımlar atmasıdır. Bunların yerine getirilmemesi halinde, iki devlet arasındaki stratejik işbirliğinin zarar göreceği mesajı verilmiştir²⁰³.

14 Ağustos 2001’de kendini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan ve uzunca bir süre Türkiye siyasetine yön verecek olan Ak Parti kurulmuştur. Partinin kurucuları arasında Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Bülent Arınç, Binali Yıldırım, Abdüllatif Şener ve İdris Naim Şahin gibi isimler yer almaktadır. Türkiye’nin dış politikasına ne gibi bir yön vereceği merak konusu olan partinin, çok geçmeden bir nevi mirasçısı olduğu Refah Partisi gibi söylemlerinin aksine eylemlerinde İsrail ile ilişkilerinde idealizme ulusal çıkarlarını maksimize etmek üzere bir araç olarak başvurduğu görülmüştür. İçyapıdaki değişim rüzgarının dış politika üzerinde etkisi olmadığı anlaşılmıştır.

28 Mart 2002’de, Lübnan’ın Başkenti Beyrut’ta düzenlenen iki günlük Arap Birliği Zirvesi’nden Suudi Arabistan Veliyet Prensi Abdullah Bin Abdulaziz’in teklifi ile gündeme alınan İsrail ile toprak karşılığında barış yapılması planı, kabul edilmiştir. Plan, İsrail’in 1967’den önceki sınırlarına çekilmesi ve Filistinli mültecilerin dönüşüyle ilgili sorunun çözülerek Filistin devletinin kurulması karşılığında İsrail’in tanınmasını ve ilişkilerin normalleştirilmesini öngörmektedir²⁰⁴. Aynı akşam HAMAS, İsrail’in Netanya kentinde, 21 kişinin ölümü ve 140 kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan bir intihar saldırısı gerçekleştirmiştir. Hamursuz Bayramı’nda düzenlenen

²⁰² Sami Kohen, “Görüşler Farklı Ama...”, **Milliyet Gazetesi**, 9 Ağustos 2001, 14.

²⁰³ Sami Kohen, “Türkiye Devrede Kalıyor”, **Milliyet Gazetesi**, 10 Ağustos 2001, 18.

²⁰⁴ “Arap Birliği: ABD Irak’a Saldırmasın”, **Milliyet Gazetesi**, 29 Mart 2002, 20.

saldırıya karşılık misilleme olarak İsrail güçleri Ramallah'ı kuşatma altına almaya başlamışlardır²⁰⁵. 29 Mart'ta İsrail güvenlik güçleri, Filistin lideri Yaser Arafat'ın aylardır hapsediği Ramallah'taki karargâhını ele geçirmiştir. İsrail Hükümeti Arafat'ı düşman, Ramallah'ı da terörün merkezi ilan ederek, tanklarla Arafat'ın kapısına dayanmıştır. Bodruma saklanan Arafat ise, bu yolda gerekirse öleceğini fakat teslim olmayacağını bildirmiştir²⁰⁶. Gelişmeler karşısında Ankara'nın ise, İsrail'in Ankara Büyükelçisi David Sultan'ı Bakanlığa çağırarak, Arafat'ın can güvenliğinin güvence altına alınması yönündeki isteklerini bildirdiği görülmüştür²⁰⁷.

24 Haziran 2002'de intihar saldırılarının önüne geçilemeyince Arafat'ın Ramallah'taki karargâhı son bir ay içerisinde üçüncü kez kuşatılmıştır. Diğer yandan canlı bombaların İsrail'e girmesini önlemek amacıyla Batı Şeria'nın kuzeyinde, Filistin kontrolünde olan Kalkilya kenti çevresinde 115 kilometrelik bir güvenlik duvarı inşa edilmeye başlanmıştır. Duvarın, İsrail'in 1967'deki işgalinden önceki sınıra göre yapılıyor olmasının ise, İsraililerin bunun kalıcı bir sınır haline gelmesi tehlikesi yüzünden tedirgin olmasını beraberinde getirdiği gözlemlenmiştir²⁰⁸. Bu durum da güvenlik endişesi ile kurulacak işbirliklerini beraberinde getirmiştir.

3.2. Ak Parti Öncesi Türkiye- İsrail İktisadi İlişkileri

Çalışmanın bu bölümünde Ak Parti öncesi Türkiye- İsrail arasında iktisadi alanda kurulan ilişkiler detaylıca incelenmektedir. Ak Parti öncesi iktisadi ilişkiler kurulma, gelişme, yakınlaşma ve stratejik ittifak aşamasında ilişkiler olmak üzere dört alt başlıkta ele alınmaktadır.

3.2.1. Kurulma Aşamasında İlişkiler

Filistin Meselesi, Türkiye- İsrail arasında siyasi ilişkilerin yanı sıra iktisadi ilişkilerin seyrine etki eden unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 12 Aralık 1948'de Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nda Türkiye'yi temsil eden Hüseyin Cahit Yalçın, Filistin meselesiyle ilgili görüşlerini bir rapor halinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye sunmuş ve İsrail'in tanınması yönündeki görüşlerini bildirmiştir. Aynı günlerde

²⁰⁵ "Cehennemi Yaşadılar", **Milliyet Gazetesi**, 29 Mart 2002, 20.

²⁰⁶ "Şehit Olmaktan Korkmuyorum", **Milliyet Gazetesi**, 30 Mart 2002, 20.

²⁰⁷ "Ankara: Arafat'a Sakın Dokunma", **Milliyet Gazetesi**, 30 Mart 2002, 20.

²⁰⁸ "İşte Yeni Berlin Duvarı", **Milliyet Gazetesi**, 25 Haziran 2002, 20.

Ekonomi ve Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas da diplomatik münasebetler kurulur kurulmaz İsraili bir heyeti memnuniyetle ağırlayacaklarını belirterek, ikili ilişkilerin yakın zamanda tesis edileceğinin sinyallerini vermiştir²⁰⁹. Bu durum tarafların varoluşsal kaygılarında temelini bulan güvenlik arayışları ve ulusal çıkarlarında temellerini bulan rasyonel kararlarına örnek teşkil etmektedir.

28 Mart 1949'da Türkiye'nin İsrail'i *de facto* olarak tanınmasını takiben taraflar arasında 4 Temmuz 1950'de "Ticaret ve Ödeme Anlaşması" olarak adlandırılan ilk ticari anlaşma imzalanmıştır. Bunu 5 Şubat 1951'de "Hava Ulaştırma Anlaşması" izlemiş ve çeşitli alanlarda gelecek diğer anlaşmaların önü açılmıştır²¹⁰.

26 Temmuz 1956'da Süveyş Bunalımı ile taraflar arasında diplomatik ilişkiler gerileyerek maslahatgüzar seviyesine indirilmiştir²¹¹. 14 Temmuz 1958'de Irak Devrimi ise, yeniden bir yakınlaşma tesis edilmesinin önünü açmıştır. Benzer varoluşsal kaygılar gütmekte olan tarafların, uluslararası yapıdaki değişiklikleri göz önünde bulundurarak iktisadi ilişkilerin sürdürülmesinden yana tavır takındıkları görülmüştür.

29-30 Ağustos 1958'de benzer kaygılarla hareket eden iki devlet yetkilisi Başbakan Menderes ile mevkidaşı David Ben-Gurion Türkiye'de gizlice buluşarak çeşitli alanlarda örtülü işbirliği yapılmasını karara bağlamışlardır²¹². Ekonomik alanda yapılacak işbirliğinin dış ticaret hacminin arttırılmasına yönelik önlemleri hayata geçirmekle başlayacağı söylenmiştir. Ayrıca görüşmelerin İsrail'in açıklıktan yana tavır takınmasına karşın Türkiye'nin bölgesel çekincelerinin devam etmesi yüzünden gizli tutulması, üzerinde uzlaşılan diğer kararlar arasında yerini almıştır²¹³.

Taraflar arasında ilişkilerin seyrine yön veren unsurlardan biri de Musevi lobileridir. Lobi faaliyetlerinin Türkiye- ABD ilişkileri üzerinde etkili olmaya başlaması kuruluş yıllarına denk gelen bir gelişme olmuştur. Türkiye, 1950'lerde ABD'nin mali desteğini sekteye uğratması gibi konular hususunda ABD'deki Musevi lobilerinin desteğine ihtiyaç duymuştur²¹⁴.

²⁰⁹ Özcan, 2005, 15.

²¹⁰ Robins, **age**, 241.

²¹¹ Soysal, **age**, 159.

²¹² Özcan, 2005, 21.

²¹³ Özcan, 1998, 162.

²¹⁴ Nachmani, 1987, 50- 55.

3.2.2.Gelişme Aşamasında İlişkiler

1960'lı yıllarda Türkiye'nin dış politikasında Arap devletlerinden kaynaklı bölgesel kaygılar belirleyici rolünü arttırarak, iki devlet arasındaki siyasi ilişkilerin dondurulmasıyla sonuçlanmıştır. Ne var ki bu dondurma kararının içinde gizli bir işbirliğini barındırdığı pek de gizli kalmamıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) paraşüt gibi bazı tedariklerini İsrail aracılığıyla gerçekleştirdiği, ayrıca Almanya'ya satılmak üzere ortak havan topu üretimi gibi yeni alanlarda ortak girişimlerde bulunulduğu görülmüştür²¹⁵.

Taraflar arasındaki ortak girişimlerin dayanağı olarak karşımıza çıkan ortak endişeler, karşılıklı güç arttırmaya yönelik adımlar olarak değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır. Bu ayrıca ticari anlaşmalarla pekiştirmektedir. 18 Mart 1960'da taraflar arasında imzalanan ticaret anlaşması bunun örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır²¹⁶.

24 Ekim 1962 Küba Bunalımı ve 30 Kasım 1963 Kıbrıs sorunu esnasında uluslararası platformlarda aradığı desteği bulamayan Türkiye, dış politikasını sorgulamaya başlamıştır. Bu durumun onu Filistinli mültecilerin yanında saf tutmaya iterken, Arap yanlısı tavrını belli bir ölçüde tutarak İsrail ile tesis ettiği iyi ilişkilerin devamlılığını düşünmekten alıkoymadığı görülmüştür. Aksine devam eden ticari ilişkilerin siyasi zemini, Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in 1967'de Arap devletleriyle iyi ilişkiler geliştirmek için İsrail'le iyi giden ilişkilerinden vazgeçilmeyeceğini söylemesiyle yeniden sağlamlaştırılmıştır²¹⁷.

5 Haziran 1967'de Arap- İsrail Savaşı esnasında karşımıza Arap devletlerine yakın duran bir Türkiye çıkmaktadır. Bunun sebebinin anlamak için sonuca bakmak gerekmektedir. Arap devletlerinin, savaş esnasında ABD ve İngiltere'ye petrol ihracatını durdururken, Türkiye ile olan mevcut ihracatına devam ettiği görülmektedir. Bir İsrailinin ifadesiyle, 1967 Savaşında dövüşenin İsraililer iken ekonomik meyveleri toplayan Türkler olmuştur²¹⁸. Gene de bu durumun Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin doğasını değiştirmesi mümkün olmamıştır.

²¹⁵ Özcan, 2005, 23.

²¹⁶ Alptekin Dursunoğlu, **Stratejik İttifak**, 4. bs. (İstanbul: Anka Yayınları, 2005), 45.

²¹⁷ Özcan, 2005, 24

²¹⁸ Karpat, **age**, 212.

Dönemin ticari verilerine bakıldığında durum daha iyi anlaşılmaktadır. Ticari ilişkiler açısından İsrail, Türkiye'nin kendi lehine dengeye sahip olduğu birkaç devletten biridir. 1963-66 döneminde, Türkiye'nin dış ticaretinin toplamında Orta Doğu ticareti ithalatta % 7-8, ihracatta ise % 8 civarındadır. Oysa brüt toplamına bakıldığında yüzde rakamların işaret ettiğinin aksine Türkiye'nin Orta Doğu'dan yaptığı ithalatın, ihracatın üzerinde olduğu ortaya çıkmaktadır²¹⁹. Diğer taraftan İsrail ile yapılan ticaret çok çeşitli ürünleri kapsamakta, daha iyi organize olmakta ve Türkiye'nin lehine sonuçlanmaktadır²²⁰. Dolayısıyla Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkinin, daha iyi bir ekonomik beklentiye sahip olunmadığı sürece devam etmesi normal karşılanmalıdır.

1970'li yıllarda gelişen bazı olaylar dış politikasını oluştururken ulusal çıkarlarını gözetken ve ekonomik faktörler ışığında rasyonel kararlar alan Türkiye'nin yüzünü Batılı devletlerden Arap devletlerine dönmesine yol açmıştır. 28 Kasım 1973'te OPEC üyesi Arap devletleri kendilerini desteklemeyen devletlere petrol ambargosu uygulama kararı almıştır. Ancak her şeye rağmen Türkiye'nin, Arap devletlerinden gelen İsrail'le ilişkilerin tamamen kesilmesine yönelik baskılara karşı çıkararak, düşük düzeyde de olsa yürütülmesinden yana tavır takındığı ve işbirliklerinin değişen çıkarlar yönündeki değişkenliğini konusunda hassas davrandığı görülmüştür.

3.2.3. Yakınlaşma Aşamasında İlişkiler

Türkiye- İsrail arasında çıkar üzerinden ilerleyen ve ortak endişelerden etkilenen ilişkilerin yakınlaşması önünde, 1980'li yıllarda gelişen yeni bazı olaylar engeller oluşturmaya başlamıştır. Türkiye'de 12 Eylül askeri darbesi gerçekleşmiş ve ardından darbeyi gerçekleştiren Milli Güvenlik Konseyi (MGK) yönetiminin uluslararası platformlarda meşruiyet sorunu ortaya çıkmıştır. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile yaşanan sorun, Türkiye'yi Orta Doğu'ya yakınlaştırmıştır²²¹.

Bu durum bir kez daha İsrail ile açıktan yürütülemeyecek bir ilişkiyi beraberinde getirmiştir. Ayrıca iki devleti genelde yakınlaştıran ekonomik göstergelerin bu kez Orta Doğu'dan yana olması bir başka sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. 24 Ocak 1980'de başlayan ihracatı özendirme politikaları, Orta Doğu pazarını cazibenin

²¹⁹ Karpat, **age**, 211.

²²⁰ **age**, 211- 213.

²²¹ Özcan, 2005, 36.

merkezi haline getirmiş ve 1990'lı yıllara kadar da merkezde kalmasını sağlamıştır²²². Bu da ilişkilerin seyrinin ekonomik faktörlerden bağımsız olmadığını bir kez daha göstermiştir.

İsrail'in 31 Temmuz 1980'de Kudüs'ü başkent ilan etmesiyle başlayan bir dizi olay, Türkiye'nin ikili ilişkiler adına kararlarını daha hızlı almasına yol açmıştır. Türkiye, Temel Yasa'ya tepki olarak 26 Kasım'da İsrail ile ilişkilerini sınırlandırarak diplomatik temsil düzeyini düşürmüştü ve Tel Aviv'de bulunan maslahatgüzarı Ankara'ya çağırılmıştır. Konu, ekonomik boyutuyla medyaya yansırken, Ali Sirmen gibi hukukçu ve yazar kimlikleriyle ön plana çıkan isimlerin Türkiye'nin Yahudi lobisinin gözden çıkarıp çıkarmadığını anlamaya çalıştığı ve köşelerinde bu konuya ayrıntısıyla yer verdikleri görülmüştür²²³.

1986'da petrol fiyatlarında reel bir düşüş yaşanmış ve Türkiye'nin petrol fiyatlarına olan siyasi ve ekonomik bağımlılığı azalmıştır. Böylece Batı Avrupa devletlerinin ekonomilerinde yaşanan canlanma ile Türkiye yüzünü bu kez batıya çevirmiş ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü devletlerine yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki oranı %68'lere ulaşmıştır²²⁴. Bunu Türkiye'den İsrail'de yapılan üst düzey ziyaretler izlemiş, Tel Aviv'deki siyasi temsilci daha tecrübeli bir diplomatla değiştirilmiştir²²⁵. Bir başka ifadeyle, ekonomik faktörlerden bağımsız olmayan ilişkiler bu doğrultuda gelişmeye ve derinleşmeye devam etmiştir.

Öte yandan 1980'lerin ikinci yarısında İsrail, yeniden yapılanma ve istikrar programını uygulamaya koymuş ve ekonomisinde gözle görülür bir büyüme süreci başlamıştır²²⁶. Bu yıllarda iki devleti birbirine yaklaştıran unsurlara bir yenisi eklenmiştir. İsrail'in dış politika belirleyicilerinden biri olan silah endüstrisi için pazar arayışları başlamıştır²²⁷. İsrail Uçak Sanayi, Amerikan yapımı savaş jeti F-4'lerin yenilenmesine ilişkin alternatif arayan Türkiye'ye yeni bir müşteri gözüyle bakmaya başlamıştır.

²²² Mustafa Sönmez, **Türkiye Ekonomisinde Bunalm: 12 Eylül ve Sonrasının Ekonomi Politikası** (İstanbul: Belge Yayınları, 1986): 156- 166.

²²³ Ali Sirmen, "Dönüm Noktası Mı?", **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Aralık 1980, 5.

²²⁴ Mustafa Sönmez, **100 Soruda 1980'lerden 1990'lara "Dışa Açılan" Türkiye Kapitalizmi** (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992): 50- 60.

²²⁵ Efraim Inbar, **Türk- İsrail Stratejik Ortaklığı**, Çev. Suna Ercan, Özgül Erdemli (Ankara: ASAM Yayınları, 2001): 9.

²²⁶ "Derviş: Peres'le Görüşme Çok Yararlı Oldu", **Hürriyet Gazetesi**, 11 Nisan 2001, 1.

²²⁷ Inbar, 2001, 9.

ABD'ye alternatif arayan Türkiye'nin de menfaatiyle örtüşen fikir taraflar arasında görüşülmeye başlanmış²²⁸ ve 1987'de anlaşmaya hayli yaklaşılmıştır.

Ne var ki, 10 Aralık 1987'de başlayan Birinci İntifada, Türkiye'ye geri adım attırılmıştır. Anlaşma, tamamen rafa kaldırılmasa da siyasi atmosferin yatışması beklenmiş ve ancak 1996'da harekete geçildiği görülmüştür. Taraflar arasında 23 Şubat 1996'da Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmesi ise, Refahyol Hükümetinin başta olduğu 28 Kasım 1996'ya denk gelmiştir. Bu da devletlerarası siyasi söylemlerin ekonomik çıkarlara sırtını dönebilecek kadar güçlü olmadığını ya da bir başka ifadeyle, ekonomik çıkarların, yeri geldiğinde devletlerarası siyasi söylemlere rağmen korunduğunu göstermiştir.

1989'da Türk Hava Yolları, Tel Aviv'e seferlerini yeniden başlattığını duyurmuştur. 1992'nin Haziran ayına gelindiğinde Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş'in, İsrail'e bir ziyaret gerçekleştirdiği ve bu esnada Turizm İşbirliği Anlaşmasının imzalandığı görülmüştür. 14 Temmuz'da ise, karşılık olarak İsrail Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir²²⁹. Bunu takiben 9 Kasım 1993'te Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in gerçekleştirdiği ziyarette ise, ikili ilişkilerin ilkelerini ortaya koyan bir çerçeve anlaşma ile bir de Kültür Anlaşması imzalanmıştır²³⁰.

Türkiye'de İsrail turizminin yükselen bir seyir izlediği görülmektedir. Türkiye'ye İsrail'den gelen turist sayısına bakıldığında: 1986'da 7.000 olan yolcu sayısının, 1991'de 45.000, 1992'de 160.000 ve 1994'te 350.000'e (ki bu İsrailli toplam turist sayısının ortalama %18'ine tekabül etmektedir) çıktığı anlaşılmaktadır²³¹. 1992'de İsrailli turistlerin Türkiye'deki harcamalarının 250 milyon ABD doları olduğu tahmin edilmektedir²³². Bunun yanı sıra Türklerin azımsanmayacak miktarda İsrail'de göçmen işçi olarak çalıştıkları bilinmektedir. Resmi rakamlar sayıyı 3.000 olarak verirken

²²⁸ Eugene Kogan, **Cooperation in the Israeli- Turkish Defence Industry**, Middle East Series, c.5, s.43 (2005): 1- 31.

²²⁹ Özge Özgen, "Bakan Ateş'in İsrailli Konuşu", **Milliyet Gazetesi**, 15 Temmuz 1992, 15.

²³⁰ T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı, Yürürlükte Olan Kültür Anlaşmaları, Kültürel Değişim Programları ve Mutabakat Zaptları <http://disiliskiler.kulturturizm.gov.tr/TR,22139/yururlukte-olan-kultur-anlasmalari-kulturel-degisim-pro-.html> [18.03.2017].

²³¹ Efraim Inbar, "Türk- İsrail İlişkilerinde Stratejik Unsurlar", **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, ed. Barry Rubin, Kemal Kirişçi (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002): 182-183.

²³² Robins, **age**, 249.

bunun gerçekte daha fazla olduğu, göçmen işçilerin çoğunun yasadışı yollarla çalıştığı iddia edilmektedir²³³.

3.2.4. Stratejik Aşamasında İlişkiler

Türkiye- İsrail ilişkilerinin 1990'ların ortalarından itibaren ulusal çıkarların benzerlik göstermesi ve ekonomik faktörlerin ön plana çıkması noktasında ilerleme kaydetmeye devam ettiği görülmektedir. 26 Ocak 1994'te Cumhurbaşkanı Demirel ile İsrail Cumhurbaşkanı Weizman Ankara'da bir araya gelmiş ve Orta Doğu Barış Sürecini takiben iki devletin bölgedeki kalkınmayı sağlamak ve terörü bertaraf etmek için ekonomi dâhil hemen her alanda işbirliğine gitmesi yönünde anlaşarak, STA'nın ilk sinyallerini vermiştir²³⁴.

Ekonomik faktörleri destekleyici nitelikte ilerleyen ve güvenlik endişeleri ile paralellik gösteren ilişkiler ışığında, 31 Mart 1994'te iki devlet arasında Güvenlik Antlaşması imzalanmış, ardından Haziran 1994'te üst düzey ziyaretler devam ederken, İsrail Ekonomi ve Planlama Bakanı Shimon Shitrit, beraberinde Türkiye'de yatırım yapmayı planlayan 70 kişilik bir işadamı delegasyonu ile Türkiye'ye gelmiştir. Bu ziyaretle birlikte iki devlet, Orta Asya'da ortak yatırım ve işbirliği yapmak üzere harekete geçmiştir²³⁵.

Takip eden aylarda taraflar arasında ekonomik faktörler ışığında bir dizi önemli adım atıldığı görülmektedir. 30 Haziran 1995'te İsrail Tarım Bakanı Yaacov Tsur, Türkiye'ye beş günlük bir ziyaret gerçekleştirmiş ve ziyaret esnasında Manavgat ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) bölgelerini de gezen bakan, devletine dönmeden Türkiye ile tarımsal işbirliğinin esaslarını belirleyen bir anlaşma imzalanmıştır²³⁶. 20 Aralık 1995'te Türkiye ile tarım ve sera ürünlerinde dünyanın üç büyük üreticisi ve ihracatçısından biri olan İsrail, GAP'ta işbirliği yapmak üzere görüşmelere başlamıştır. İşbirliğinin hedefi, İsrail'in gerekli eğitim, know-how ve ekipman teminini sağlayacağı proje kapsamında üretilen ürünleri dünya pazarına sunmasıdır²³⁷.

²³³ Robins, **age**, 249- 250.

²³⁴ "İsrail'le Her Alanda İşbirliği", **Milliyet Gazetesi**, 27 Ocak 1994, 21.

²³⁵ George E. Gruen, "Dynamic Progress in Turkish- Israeli Relations", **Israel Affairs**, c.1, s.4 (1995): 40- 50.

²³⁶ "İsrail ile Tarımsal İşbirliği Anlaşması İmzalandı", **Milliyet Gazetesi**, 1 Temmuz 1995, 8.

²³⁷ Şule Yücebıyık, "GAP Çiftçisi İsrail Modeliyle Kalkınacak", **Milliyet Gazetesi**, 7 Aralık 1995, 11.

1996 yılında iki devletin ekonomi ve diplomasi gibi çeşitli alanlarda işbirliğini desteklemesi ve derinleştirmesi beklenen bir dizi anlaşma imzalanmıştır. 14 Mart 1996'da, 1 Ocak 2000'e kadar iki devlet arasında gümrüklerin sıfırlanmasını öngören STA imzalanmıştır²³⁸. Aynı gün ayrıca Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması²³⁹, Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması²⁴⁰ ile Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Çerçeve Anlaşması imzalanmıştır.

12 Haziran 1996'da Devlet Başkanı Weizman İstanbul'da düzenlenen Habitat Zirvesi'ne katılmış, ilişkiler karşılıklı olarak en üst düzeyde seyretmeye devam etmiştir. 28 Ağustos 1996'da Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması imzalanmış ve yine aynı ay içerisinde Türk Hava Kuvvetleri ile İsrail Hava Kuvvetleri ortak bir tatbikat gerçekleştirmiştir²⁴¹. Ayrıca 23 Aralık 1996'da Gümrük İdarelerinin Karşılıklı Yardımlaşmasına İlişkin Anlaşma ve Nisan 1997'de ise, Kara Taşımacılığı Alanında İlkeler Muhtırası imzalanmıştır²⁴².

28 Haziran 1996- 20 Haziran 1997 tarihleri arasında Türkiye'de Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin koalisyonuyla Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) 54. Hükümeti iktidarda kalmıştır. Başbakan Necmettin Erbakan'ın liderliğindeki hükümet, İsrail'de tedirginliğe yol açmıştır. Ancak katıldığı Habitat Zirvesi'nde Cumhurbaşkanı Demirel'in buna izin vermeyeceğini söyleyerek dikkatleri üzerine çeken İsrail Devlet Başkanı Weizman'ın, yeni hükümetle kısa sürede uzlaştığı²⁴³ ve birkaç ay içerisinde iki devlet arasındaki ilişkinin istikrarlı ilerlemesinin devam ettiği görülmüştür. Anlaşmalar yürürlükte kalırken, yenileri ile desteklenmişlerdir.

23 Ocak 1997'de İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, Milliyet gazetesine verdiği röportajda Erbakan'ı İsrail ile Orta Doğu'da barış ve ekonomik gelişme için işbirliğine davet ederek, ekonomik ve teknolojik alanlarda ortak yatırımlarla sağlanacak

²³⁸ Şule Kut, "Gecikmiş Bir İşbirliği", **Milliyet Gazetesi**, 20 Mayıs 1997, 17.

²³⁹Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Devleti Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun (23275 S.K.), **Resmi Gazete**, 4343 (Şubat 1998): 1308- 1316.

²⁴⁰Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Devleti Hükümeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun (23275 S.K.), **Resmi Gazete**, 4344 (Şubat 1998): 1317- 1334.

²⁴¹ "Basından Gizlenen İmza Töreni", **Milliyet Gazetesi**, 29 Ağustos 1996, 18.

²⁴² Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Türkiye- İsrail Siyasi İlişkileri <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa> [16.02.2017].

²⁴³ Banu Güven, "Hoca, Weizman'a Mesaj Gönderdi", **Milliyet Gazetesi**, 16 Nisan 1997, 19.

işbirliğinin önemine dikkat çektiği görülmüştür²⁴⁴. Nisan 1997’de de Başbakan Erbakan, İsrail Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı David Levy’nin ziyareti esnasında yaptığı konuşmada beklenmedik bir şekilde mevkidaşı Netanyahu’ya hak vererek, iki devlet arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini söylemiştir²⁴⁵.

1997’de BM Kalkınma Programı ile GAP İdaresi’nin ortaklaşa gerçekleştirdiği ve temel amacı Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki sosyo-ekonomik eşitsizlikleri azaltmak olan “GAP Bölgesinde Sürdürülebilir Kalkınma Programı” projesi yürürlüğe girmiştir²⁴⁶. Proje kapsamında birçok yabancı kurum, kuruluş, üniversite ve sivil toplumla bağlantı kurulurken, İsrail Dışişleri Bakanlığı Uluslararası İşbirliği Merkezi bunlardan biri olmuş ve kendisiyle mutabakat zaptı imzalanmıştır²⁴⁷. İlişkiler iç siyasal dengelerden etkilenmeksizin ilerlerken, iki devletin yetkilileri İşbirliği Stratejik Diyalog Forumu olarak adlandırılan toplantılar ışığında çeşitli zamanlarda bir araya gelmiş ve görüşmelerde bulunmuşlardır. Aralık 1997’de Ankara’da gerçekleştirilen üçüncü toplantıda İsrail’den füze alımına ilişkin ilke anlaşmasına varılmıştır²⁴⁸. Temmuz 1998’de Tel Aviv’de gerçekleştirilen toplantıda ise, hava savunma füzelerinin ortak üretimine ilişkin konuların ele alındığı görülmüştür²⁴⁹. Bölgesel güvenlik ikili ilişkilerde belirleyiciliğini arttırırken, ekonomik ilişkiler de sürdürülmüştür.

Sivil ticaret verileri, dengeli ve yükselen bir ilişkinin mevcut olduğunu göstermektedir. Ayrıca İsrail Büyükelçisi Barlas Özener’in de belirttiği gibi genellikle resmi istatistiklerde belirtilmeyen askeri ticareti de göz önüne almakta fayda olacaktır²⁵⁰. Buna bir de turizm geliri ve Türkiye’de kumarhaneler kapatılmadan önce İsraili turistlerin yaptığı harcamalar eklendiğinde örneğin 1998’de iki devlet arasındaki yıllık iş hacminin 1.5 milyar ABD doları olduğu tahminleri önem kazanacaktır²⁵¹.

²⁴⁴ Vahap Yazaroğlu, “Hoca Korktuğumuz Gibi Çıkmadı”, **Milliyet Gazetesi**, 23 Ocak 1997, 1.

²⁴⁵ Lale Sariibrahimoğlu, Serkan Demirtaş, “Erbakan İsrail’i Hoşnut Etti”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Nisan 1997, 1.

²⁴⁶ T.C. Kalkınma Bakanlığı, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Dış Kaynaklı Projeler, <http://www.gap.gov.tr/dis-kaynakli-projeler-sayfa-61.html> [16.02.2017].

²⁴⁷ T.C. Kalkınma Bakanlığı, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Uluslararası İşbirliği, <http://www.gap.gov.tr/uluslararası-isbirligi-sayfa-89.html> [16.02.2017].

²⁴⁸ Yusuf Özkan, “İsrail’le Füze Anlaşması”, **Milliyet Gazetesi**, 25 Aralık 1997, 3.

²⁴⁹ Yusuf Özkan, “İsrail’le Ortak Füze”, **Milliyet Gazetesi**, 25 Temmuz 1998, 7.

²⁵⁰ Inbar, 2002, 182.

²⁵¹ **age**, 183.

1999'da iki devletin ticari ilişkilerini daha iyi anlamak için bölgedeki başlıca devletlerin gayri safi yurt içi hasılasına (GSYİH) bakmakta da fayda vardır. Eldeki veriler, Türkiye ile İsrail'in bölgedeki en geniş GSYİH ve en gelişmiş ekonomilere sahip olduğunu göstermektedir. İki devletin GSYİH toplamı, diğer bölge devletlerinin GSYİH toplamından daha fazladır. Ayrıca kişi başına düşen elektrik tüketimi, telefona sahip insan sayısı ve okur yazarlık gibi kriterler için içine girdiğinde karşımıza global bir gelişme için gerekli potansiyele fazlasıyla sahip iki devlet çıkmaktadır²⁵².

Taraflar güvenlik kaygılarını yalnızca askeri kapasiteyi arttırmak ya da modernize etmek gibi geleneksel savunma mekanizmaları ile gideremediğini fark etmiştir. Bu sebeple de tüm bunların yanı sıra ekonomik işbirliği ve bölgesel dayanışmayı arttırması gerektiğine karar vermiştir. İsrail'le ilişkisine de bu çerçeveden bakmakta fayda vardır. Gelişen toplumlararası ilişkiler birçok iş adamı, turist, akademisyen ve öğrencinin karşılıklı ziyaretlerde bulunmasına ve dahası seçmenlerin de kontrol altında kalmasına yardımcı olmuştur²⁵³.

17 Ağustos 1999'da yaşanan büyük Marmara depreminin ardından İsrail, Türkiye'nin yardımına koşan devletler arasında yer almıştır. 25 Ekim 1999'da Sakarya'da Başbakan Ecevit ile İsrail Başbakanı Ehud Barak'ın katılımıyla 320 prefabrik konuttan oluşan İsrail Köyü'nün açılış töreni gerçekleştirilmiştir²⁵⁴. Barak'ın, "Derde düşmüş kişiye yardım et, güçlendir" şeklindeki Musevi atasözünü hatırlatarak, taraflar arasındaki dostluk ve barış ilişkisinin gelişimine dikkat çektiği görülmüştür²⁵⁵. Ayrıca heyetler arasında Manavgat suyunun İsrail'e satılması ile ilgili de konuşulduğu ve İsrail'den teknik bir ekibin projenin işlerliğini görmek adına Kasım ayında Türkiye'ye geleceği kaydedilmiştir. Görüşmeler esnasında Türkiye'nin İsrail'deki sivil projelere talip olduğu ve karşılığında İsrail'e savunma ihalelerinde öncelik tanımayı teklif ettiği, fakat İsraili yetkililerce pek sıcak karşılanmadığı kulislere konuşulanlar arasında yerini almıştır²⁵⁶.

²⁵² Inbar, 2001, 66.

²⁵³ Kemal Kirişçi, "The Future of Turkish Policy Toward the Middle East, Turkey in World Politics", **An Emerging Multiregional Power**, ed. Kemal Kirişçi, Barry M. Rubin (İstanbul :Boğaziçi University Press, 2002): 145.

²⁵⁴ "Barak: Türk, Öğün, Çalış, Güven", **Milliyet Gazetesi**, 26 Ekim 1999, 1.

²⁵⁵ Önder Yılmaz, "Barak: Türk, Övün, Çalış, Güven", **Milliyet Gazetesi**, 26 Ekim 1999, 14.

²⁵⁶ Barçın Yinanç, "İran'a Ortak Tepki", **Milliyet Gazetesi**, 25 Ekim 1999, 14.

Gelişmelerin ardından İsraili iş adamları Türkiye’de büyük inşaat projelerine ilgi duymaya başlamışlardır. Hatta Arap piyasalarına yakınlık tesis etmek için Türk ortaklarla yeni girişimler peşinde koşmaya başlamışlardır. Bunun Türkiye açısından da sağladığı yararlar vardır. Bakıldığında İsraili şirketler Türk ürünlerini alıp işleyerek ABD piyasalarına gümrüksüz ihraç etmektedir. Bu da Türkiye’nin Amerikan piyasalarına daha kolay bir şekilde ulaşmalarını sağlamakta²⁵⁷, bir başka ifadeyle, yeni bir karşılıklı kazan- kazan ilişkisini beraberinde getirmektedir.

1984- 2000 arasında Türkiye’yi ziyaret eden İsraililerin dağılımına bakıldığında yükselen bir seyir izlendiği görülmektedir. Buna bağlı olarak 2000’de, İsrail, 312,304 turistle Türkiye’yi en çok ziyaret eden yabancılar arasında onuncu sırada yer almaktadır²⁵⁸. Bu da Türkiye’yi ziyaret eden yabancıların dağılımında İsraililerin 2,99 oranında olduğunu²⁵⁹ ve tarafların turizm üzerinden kurdukları iktisadi ilişkinin teşvike ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

1990’lar Türkiye ile İsrail arasındaki ekonomik ilişkilerde yükselişe tanık olmuştur. 1990-2002 yılları arasında Türkiye’nin İsrail’e ihracat verilerine bakıldığında 1990’da 47 milyon ABD dolarını gösterirken 2002’de, 861 milyon ABD dolarına yükseldiği görülmekte ve artışın boyutu gözler önüne serilmektedir. Aynı tarihlerde Türkiye’nin İsrail’e ithalat verilerine bakıldığında ise, 1990’da 63 milyon ABD dolarını gösterirken, 2002’de 544 milyon ABD dolarına yükseldiği görülmekte ve artışın boyutu daha da netleşmektedir²⁶⁰.

Tabii taraflar arasındaki ithalat ve ihracatın toplam ithalat ve ihracatlarındaki payını da gözden kaçırmamak gerekmektedir. Eldeki verilere bakıldığında, söz konusu oranın çok da büyük olmadığı görülmektedir. Bu da tarafların global bir gelişme için gerekli potansiyele sahip olsalar da temelde daha geniş pazarlara ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Ekonomik olarak, Avrupa’ya daha fazla entegre olmuş bir Türkiye, Orta Doğu’da gerek pazar gerekse mal ve hizmetler tedarikçisi olarak daha değerli bir

²⁵⁷ Inbar, 2001, 26.

²⁵⁸ TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri <http://www.kultur.gov.tr/TR,72492/turizm-istatistikleri.html> [16.02.2017].

²⁵⁹ Turizm Bakanlığı, Türkiye’ye Gelen Yabancıların Milliyetleri ve Taşıtlı Araçlarına Göre Dağılımı(2000) <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=74&locale=tr> [16.02.2017].

²⁶⁰ T.C. Ekonomi Bakanlığı, Türkiye- İsrail Dış Ticaret Değerleri <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home> [16.02.2017].

hal alacaktır²⁶¹. Bu sebeptendir ki iki devlet ticari ilişkilerini sürdürürken başka devletlerin tepkilerine karşı hassa davranmakta hatta yeri geldiğinde yön vermektedir.

Bu doğrultuda taraflar arasında ortaklıkların kurulmaya ve ilişkilerin derinleştirilmeye devam ettiği görülmektedir. 1999'da Türk firması Ovisan, İsraili firma Hogla Kimberly tarafından 16.35 milyon ABD dolarına alınmış; 2000'de Türk Firması Koca Tepe, İsraili firma Elite International tarafından alınmış ve Elittepe olarak devam etmesine karar verilmiştir. 2001'de ise, Türk Firması Bandırma, İsraili firma Rotem Amfet Negev tarafından alınmıştır²⁶².

30 Ağustos 2000'de, Başbakan Ecevit ile İsraili mevkidaşı Barak, Ankara'da bir araya gelmiş ve yaklaşık tutarı 1 milyar ABD doları olan GAP kapsamında altı sulama ve tarım projesinin ihaleye açılmadan doğrudan görüşme yoluyla İsraili firmalara verilmesine karar verilmiştir²⁶³. 2001'de İsrail için su ihtiyacı birkaç yıl süren kuraklık ve artan su talebi karşısında yok sayılması imkansız bir hal almıştır. Türkiye de su kaynakları bakımından bolluk içerisinde ve suyunu ihraç etmek konusunda istekli gözükmektedir²⁶⁴. Tarafların ulusal çıkarlarının örtüştüğüne karar vermesiyle 2002'de görüşmelere başlanmıştır.

29 Mart 2002'de, Türkiye'nin de şehit verdiği Orta Doğu'da çatışmalar sürerken, Türk Milli Savunma Bakanlığı, 668 milyon ABD doları değerindeki proje kapsamında, İsrail devlet şirketi Israel Military Industries (IMI) ile 5 yıl içinde 170 adet M60 A3 Türk tankını yenilemesi için anlaşma sağlamıştır. Müzakereleri yöneten proje müdürü Sezai Öztürk'ün gerekli imzaları atmadan anlaşmadan bir gün önce görevinden ayrılması ve onun yerine Daire Başkanı Nuran İnci'nin imzasının alınması dikkat çekmiştir. İmza töreni için düzenlenen resepsiyonun iptal edilerek anlaşmanın sessiz sedasız imzalanması da dikkat çeken bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmıştır²⁶⁵.

19 Temmuz 2002'de İsrail'in Filistin'deki operasyonları sürerken, TSK envanterinde bulunan 300 helikopterin güçlendirilmesi ve modernizasyonu ihalesinin de İsraili IMI firmasına verildiğine dair anlaşma Ankara'da Savunma Sanayi Müsteşarlığı'nda

²⁶¹ Kirişçi, **age**, 147.

²⁶² Pemra Hazbay, "Political Troubles Between Turkey and Israel", **The Washington Institute**, 26 May 2004.

²⁶³ Zülfikar Doğan, "Barak GAP'ı Kaptı", **Milliyet Gazetesi**, 31 Ağustos 2000, 10.

²⁶⁴ Inbar, 2001, 26.

²⁶⁵ Utku Çakırözer, "İsrail'le Sessiz İmza", **Milliyet Gazetesi**, 30 Mart 2002, 20.

imzalanmıştır²⁶⁶. Taraflar arasındaki ticari ilişki İran'dan doğal gaz ithalatının başlamasına kadar, Orta Doğu'daki en yüksek hacimli ticari ilişki olarak kalmış, ithalatın başlamasıyla da ikinci en büyük ortak konumuna gelmiştir²⁶⁷. Ancak bölgedeki devletlerarasında dış ticaretin hacim ve çeşitliğine bakıldığında, tarafların 2 milyar ABD doları sınırını aşan bir endüstri içi ürün çeşitliliğine sahip olduğu ve İsrail'in hâlâ Türkiye'nin dış ticaretinde çeşitlilik bakımında ilk sırada yer aldığı görülmektedir²⁶⁸.

Nihayetinde Ak Parti öncesi olarak adlandırılan dönemde tarafların ilişkileri incelendiğinde, ilişkilerinde esas belirleyici unsur olan gücün, siyasi ve iktisadi faktörlerle desteklenmekte olduğu görülmektedir. Taraflar ulusal çıkarları doğrultusunda hareket ederken devletlerarası söylem ve eylemler arasında çeşitli farklılıkların ortaya çıktığı ancak bunun da ortak endişelerden kaynaklandığı dikkat çekmektedir.

²⁶⁶ Uğur Ergan, "176 Trilyonluk İhale İsrail'in", **Hürriyet Gazetesi**, 19 Mart 2002, 1.

²⁶⁷ Özcan, 2005, 106-107.

²⁶⁸ **age**, 107.

4. AK PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE- İSRAİL İLİŞKİLERİ

Çalışmanın “Ak Parti Dönemi Türkiye- İsrail İlişkileri” adlı bölümünde Türkiye’de Ak Parti’nin iktidara geldiği 2002 yılından, taraflar arasında “Tazminata İlişkin Usul Anlaşmasının” imzalandığı 2016 yılına kadar geçen tarihsel süreç, Ak Parti dönemi olarak nitelendirilmektedir. Buradan hareketle Türkiye’de Ak Parti ve İsrail’de Likud Partisi gibi muhafazakâr partiler iktidara gelmesiyle taraflar arasında yıllar içerisinde siyasi ve iktisadi alanlarda gelişen ilişkilerin, ulusal çıkar üzerinden seyir takibi yapılmaktadır

Tarihsel süreç içerisinde 2008’de İsrail’in Gazze’ye yönelik düzenlediği “Dökme Kurşun Harekâtı”, 2009’da “Gazze: Ortadoğu’da Barış” panelindeki “One Minute” çıkışı, 2010’da “Alçak Koltuk” krizi ve “Mavi Marmara” olaylarına ve 2016’da “Tazminata İlişkin Usul Anlaşmasına” öncelik verilmektedir. Ayrıca kriz dönemlerinin siyasi ve iktisadi alanlar üzerindeki etkisi ele alınmaktadır.

4.1. Ak Parti Dönemi Türkiye- İsrail Siyasi İlişkileri

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye- İsrail arasında Ak Parti dönemi siyasi alanda kurulan ilişkiler detaylıca incelenmektedir. Tarihsel seyir içerisinde Ak Parti Dönemi siyasi ilişkiler geçiş, gerginlik, normalleşme aşamasında ilişkiler olmak üzere dört alt başlıkta ele alınmaktadır.

4.1.1. Geçiş Aşamasında İlişkiler

Türkiye- İsrail arasında yıllar içerisinde siyasi alanda gelişen kapsamlı ilişkilerin seyri 2000’li yılların başında taraflarda gerçekleşen iktidar değişimlerinin ardından merak konusu olmuştur. Bu merak doğrultusunda Türkiye’nin dış politikasını belirlerken edindiği öncelikleri tespit etmek gerekmektedir. Tespitin sağlıklı olması için ise, taraflar arasındaki siyasi söylemler ve eylemlerin dikkatlice incelenmesi ihtiyacı doğmaktadır.

3 Kasım 2002’de Türkiye’de düzenlenen genel seçimlerde muhafazakâr Ak Parti oyların %34,63’ünü almış ve Abdullah Gül başkanlığında 58. Hükümet kurulmuştur. Bunu 9 Mart 2003’te, Recep Tayyip Erdoğan’ın parlamentoya girmesinin ardından 59. Hükümetin kurulması takip etmiştir. Ayrıca 28 Ocak 2003’te İsrail’de düzenlenen genel seçimlerde muhafazakâr Likud Partisi oyların büyük çoğunluğunu almış ve Ariel Şaron yeniden Başbakan olmuştur²⁶⁹.

Bu durumda ilişkilerin seyri merak konusu olurken, tarafların güçlerini muhafaza etmek ve dahi arttırmak adına ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmeye devam ettikleri görülmüştür. Bu da taraflar arasında yıllar içerisinde gelişen ve derinleşen ilişkilerin devamlılığının önem arz ettiği anlamına gelmektedir. Ulusal çıkarın değişkenliği zaman zaman işbirliklerinin boyutunu etkilemekle birlikte, taraflar arasındaki benzer endişelerin beraberinde ortaklıkları getirdiği dikkat çekmektedir.

3 Eylül 2003’te Filistin Devlet Başkanı Yaser Arafat, Cable News Network International televizyonuna, HAMAS ve diğer Filistinli örgütler adına açıklama yaparak, İsrail ile yeni bir ateşkesin mümkün olmadığını ve “Yol Haritasının” öldüğünü söylemiştir. Bunun sebebi olarak ise, İsrail’in son zamanlardaki saldırılarını işaret etmiştir²⁷⁰. 8 Eylül’de Filistin devlet başkanı Arafat tarafından, 6 Eylül’de istifasını sunan Filistin Başbakanı Mahmud Abbas yerine, Başbakanlığa Ahmed Kurey tayin edilmiştir²⁷¹.

9 Eylül’de 2003’te İsrail’in Tel Aviv ve Kudüs kentlerinde iki ayrı intihar saldırısı gerçekleştirilmiştir. Saldırılarda 12 kişi ölmüş, 80 kişi ise, yaralanmıştır²⁷². 11 Eylül’de İsrail Başbakanı Ariel Şaron başkanlığında toplanan İsrail Güvenlik Kabinesi’nden Filistin Devlet Başkanı Arafat’a sürgün kararı çıkmıştır²⁷³. 12 Eylül’de Arap Birliği Sözcüsü Hişam Yusuf, sürgün kararının bütün bölgeyi etkileyeceğinden bahisle, BM Güvenlik Konseyi’ni karardan kaynaklı ciddi tehlikeleri ele almak üzere toplantıya çağırmıştır. Ayrıca aynı gün kararın, Rusya Dışişleri Bakanlığı’nca da siyasi bir hata olarak tanımlandığı görülmüştür²⁷⁴.

²⁶⁹ “İsrail Seçimlerinin Galibi Şaron Oldu”, **Hürriyet Gazetesi**, 29 Ocak 2003, 1.

²⁷⁰ T.C. Başbakanlık Basın, Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, **Aynı Tarihi**, 3 Eylül 2003.

²⁷¹ **age**, 8 Eylül 2003.

²⁷² **age**, 9 Eylül 2003.

²⁷³ **age**, 11 Eylül 2003.

²⁷⁴ **age**, 12 Eylül 2003.

Türkiye- İsrail ilişkilerini etkileyen unsurlardan biri uluslararası kuruluşlardır. BM bu anlamda önem arz etmektedir. 16 Eylül 2003'te BM Güvenlik Konseyi, Arap devletlerinin sunduğu tasarıyı görüşmek üzere toplanmıştır. Türkiye adına toplantıda söz alan BM nezdindeki Daimi Temsilci Yardımcısı Altay Cengizer, Türkiye'nin İsrail'in Arafat'a sürgün kararından endişe duyduğunu dile getirmiştir²⁷⁵. 17 Eylül'de, BM Güvenlik Konseyi'ne sunulan ve sürgün kararını kınayan yasa tasarısına aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 11 devlet lehte oy kullanırken, ABD'nin veto ettiği, İngiltere, Almanya ve Bulgaristan'ın ise, çekimser oy kullandığı görülmüştür²⁷⁶.

19 Eylül 2003'te Arap devletleri ve Bağlantısız devletlerin girişimi ile BM Genel Kurulu, "Yasadışı İsrail İşgali Altındaki Filistin Topraklarındaki Durum" konulu olağanüstü bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıda Filistin Devlet Başkanı Arafat'ın Filistin halkı tarafından seçilmiş bir başkan olduğu belirtilerek, İsrail tarafından zor kullanılarak uygulanacak sürgün kararı eleştirilmiştir²⁷⁷. 20 Eylül'de Filistin Devlet Başkanı Arafat, BM Genel Kurulu'ndan İsrail'in kendisine yönelik tehditlerinden vazgeçmesini öneren karar tasarısının geçmesi üzerine, lehte oy kullanan devletlere teşekkürlerini iletmiştir²⁷⁸.

23 Eylül 2003'te Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül, ABD ziyareti esnasında, İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Şalom ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede, Türkiye'nin terörü de, karşılığında uygulanan aşırı kuvveti de onaylamadığının altı çizilerek; İsrail'e barışa katkı sağlamaktan çok uzak olan sürgün kararını yeniden değerlendirmesi, Filistinlilere ise, terörist saldırıları önlemeleri çağrısında bulunulmuştur. Öte yandan Manavgat suyunun İsrail'e satılmasıyla ilgili anlaşmanın imza aşamasında olduğu da gündeme gelen konular arasında yerini almıştır²⁷⁹. Zira taraflar arasında iktisadi ilişkiler önemini sürdürmektedir.

26 Ocak 2004'te American Jewish Committee (Amerikan Yahudi Komitesi, AJC) Başbakan Erdoğan'a Cesaret Ödülü vermiştir. Ödülü, AJC Başkanı Jack Rosen'in elinden alan Başbakan Erdoğan, kabul konuşmasında konuyu terörizme getirerek,

²⁷⁵ T.C. Başbakanlık Basın, Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, **Aynı Tarihi**, 16 Eylül 2003.

²⁷⁶ **age**, 17 Eylül 2003.

²⁷⁷ **age**, 19 Eylül 2003.

²⁷⁸ **age**, 20 Eylül 2003.

²⁷⁹ **age**, 23 Eylül 2003.

Türkiye'nin her türlü terörü lanetlediğine ve bunu yeryüzünden silmek üzere Amerika'yla dayanışma içerisinde olacağına dikkat çekmiştir.²⁸⁰.

22 Mart 2004'te HAMAS lideri Şeyh Ahmet Yasin ve 14 Nisan'da ise, onun yerine gelen Abdülaziz Rantisi düzenlenen saldırı sonucu öldürülmüştür²⁸¹. Olayın ardından başta AB ve BM olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinden bu tür eylemlerin kanunsuz ve haksız olduğu yönündeki tepkiler gecikmemiştir. Türkiye, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül aracılığıyla bu tür eylemleri yargısız infaz olarak nitelendirirken, bunların barış sürecini sekteye uğratacağından duyduğu endişeyi dile getirmiştir. ABD adına Beyaz Saray'dan gelen İsrail'in bir terörist örgüt olan HAMAS'a karşı kendini savunma hakkı olduğuna yönelik açıklama ise, Arap kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır²⁸². HAMAS'ın olası liderlerinden Dr. Mahmut Zahar, yaptığı açıklamada başta Türkiye olmak üzere İsrail ile stratejik işbirliğine giren devletleri, kendileri ile stratejik işbirliğine girerek Siyonistlerle ilişkilerini kesmeye davet ettiği görülmüştür²⁸³.

9 Temmuz 2004'te Uluslararası Adalet Divanı'nın İsrail'in ördüğü Güvenlik Duvarı'nın hukuki neticelerine ilişkin tavsiye kararında bunun hukuka aykırı olduğu sonucuna varmıştır²⁸⁴. 11 Kasım'da Filistin Devlet Başkanı Yaser Arafat Paris'te ölmüştür. Soruşturmanın başındaki isim Tuğgeneral Tawfik Tirawi, Filistin Devlet Başkanı Arafat'ın ölümüne radyoaktif bir madde olan polonyumun sebebiyet verdiği tartışmalarını bir kenara bırakarak, öyle ya da böyle ölümünden İsrail'in sorumlu olduğunu iddia etmiştir. İsrail adına konuşan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Yigar Palmor ise, iddiaları reddetmiştir²⁸⁵.

16 Aralık 2004'te liderlerin ölümünden sonra oluşan otorite boşluğunu değerlendiren İsrail, Refah ve Han Yunus Mülteci Kamplarına "Demir Portakal" adını verdiği bir operasyon başlatmıştır. Operasyona Türk yetkililerden tepkiler gecikmemiştir. Başbakan Erdoğan, bunun affedilir bir yanı olmadığına dikkat çekerek, bütün devlet

²⁸⁰ Cem Ertür, A Zionist in Disguise: Turkey's Prime Minister Erdogan's Phony anti- Israel Rhetoric. **Global Research**. 30 November 2012.

²⁸¹ "İsrail, Hamas'ın Yeni Liderini de Öldürdü", **Milliyet Gazetesi**, 18 Nisan 2004, 20.

²⁸² Ayşegül Usta, Ardiç Aytalar, "Dünya Kınıyor ABD Hak Veriyor", **Hürriyet Gazetesi**, 19 Nisan 2004, 1.

²⁸³ Burçun İmir, "Hamas'tan Türkiye'ye Teşekkür ve Sitem", **Hürriyet Gazetesi**, 20 Nisan 2004, 1.

²⁸⁴ International Court of Justice, Legal Consequences of The Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, 9 July 2004.

²⁸⁵ Harriet Sherwood, "Israel Killed Yasser Arafat, Claims Palestinian Official", **The Guardian**, 8 Kasım 2013.

başkanlarını ortak bir tavra davet etmiş; Dışişleri Bakanı Gül ise, İsrail'in tavrının tedirgin edici olduğunu vurgulamıştır. Bunun üzerine İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Shalom'dan gelen açıklamada Türk- İsrail ilişkilerinin doğasının bütün bu olanlardan etkilenmemesi için elden gelenin yapacağına dair bir açıklama gelmiştir²⁸⁶.

11 Mart 2005'te Uluslararası Terör ve Güvenlik Zirvesi kapsamında Madrid'de bulunan Başbakan Erdoğan ve İsrail Başbakan Yardımcısı Peres ikili bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede Orta Doğu barış sürecinin ve İsrail'in Gazze'den çekilme planlarının konuşulduğu öğrenilmiştir. Ayrıca Başbakan Yardımcısı Peres'in Türkiye'nin Gazze'nin yeniden yapılanmasına yönelik altyapı, turizm ve sağlık gibi çeşitli alanlarda yapılacak yatırımlarda aktif bir rol almasından yana olduğu görülmüştür²⁸⁷.

1 Mayıs 2005'te Başbakan Erdoğan ile İsrail Başbakan Yardımcısı Peres İsrail'de bir araya gelmişlerdir. İyi gitmekte olan ilişkilerin siyasi yüzünü temsil eden görüşme, iki devlet arasında doğrudan telefon hattı kurulması, sınai araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde işbirliği anlaşmasının imzalanması ve güvenlik alanında çeşitli kararlar alınması sonuçlarını doğurmuştur²⁸⁸.

4 Ocak 2006'da Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün bölgeye gerçekleştirdiği ziyaret esnasında Serbest Sanayi Bölgesi'nin işletilmesine ilişkin üzerinde anlaşma sağlanan ve hukuki zemini tamamlayıcı nitelikteki metinler Filistin ve İsrail Dışişleri Bakanları ile ayrı ayrı imzalanmıştır²⁸⁹. Böylece Filistin'in ekonomisini geliştirmek, istihdam sağlamak ve sanayi ile ticari ilerlemenin önünü açmak için önemli bir adım atılmıştır.

25 Ocak 2006'da Filistin'de yapılan seçimleri HAMAS kazanmış ve İsmail Haniye başkanlığında bir hükümet kurulmuştur²⁹⁰. Seçimlerin ardından Şubat'ta HAMAS'ın Siyasi Büro Şefi Halid Meşal ve beraberindeki heyet Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin örgütle kurduğu yakın temasın, Tel Aviv tarafından pek hoş karşılanmadığı görülmüştür²⁹¹.

²⁸⁶ Stratejik Düşünce Enstitüsü Analiz, **age**, 43.

²⁸⁷ "Adımı Onlardan Bekliyoruz", **Hürriyet Gazetesi**, 11 Mart 2005, 1.

²⁸⁸ Alptekin Dursunoğlu, "Başbakan Erdoğan'ın İsrail Gezisi", **Yakın Doğu Haber**, 15 Mayıs 2005.

²⁸⁹ Bozçalışkan, Ali. "Türkiye'nin Filistin Açılımı ve Filistin Serbest Sanayi Bölgesinin Canlandırılması Projesi". **Dışişleri Bakanlığı Yayınları: Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**. s. XXI, 1.

²⁹⁰ "Filistin'de Hamas Zaferi", **BBC Turkish**, 26 Ocak 2006.

²⁹¹ Mete Çubukçu, "Türkiye Hamas'la Tanıştı", **Birikim Dergisi**, 19 Şubat 2006.

12 Temmuz 2006'da Hizbullah örgütünün iki İsrail askerini kaçırmaması ve İsrail'e Katyüşa füzelerini fırlatması üzerine İsrail, bunu bir savaş sebebi olarak değerlendirmiş ve harekete geçmiştir. Lübnan'a kara ve hava saldırılarına başlamış ve devletin limanları abluka altına almıştır. Ne var ki sonunda "Otuz Üç Günlük" savaşı ve yenilmezlik caydırıcılığını kaybeden İsrail olmuştur²⁹². 14 Ağustos'ta BM Güvenlik Konseyi aldığı 1701 sayılı kararla tarafları savaşı sonlandırmaya çağırması ve ateşkes sağlanmıştır²⁹³.

20 Ağustos 2006'da Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül, Lübnan'da konuşlandırılması planlanan BM Barış Gücü hakkında temaslarda bulunmak üzere İsrail'e giderek Savunma Bakanı Amir Peretz ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Başbakan yardımcısı Gül, yaptığı açıklamada Türkiye'nin gerek Filistin gerek Lübnan'da vuku bulan olayların sona ermesi ve kalıcı barışın sağlanması adına gerekli diplomatik müdahaleyi gerçekleştirdiğine dikkat çekmiştir²⁹⁴.

Türkiye'nin İsrail ile Lübnan arasındaki barış görüşmelerinde arabulucu olma talebi iki devlet tarafından da olumlu karşılanmıştır²⁹⁵. 13 Kasım 2007'de 7. Ankara Forumu Toplantıları kapsamında İsraili lider Peres ile Filistinli lider Abbas Türkiye'yi ziyaret etmiş ve TBMM'de konuşma yapmışlardır. İsraili lider Peres, konuşmasında Türkiye'nin taraflar arasındaki uzlaşmayı sağlamadaki kilit rolüne dikkat çekerek gerek Avrupa'nın gerekse Orta Doğu'nun kendisine ihtiyaç duyduğunu vurgulamıştır²⁹⁶. Filistinli lider Abbas ise, Türkiye'yi siyasi bir köprü olarak nitelendirerek Annapolis Barış Konferansı öncesinde esen dostluk rüzgarına kuvvet kazandırmıştır.

22 Aralık 2008'de İsrail Başbakanı Ehud Olmert, görev süresinin 10 Şubat 2009 seçimlerinde tamamlanacağından bahisle veda ziyareti mahiyetinde Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirdi²⁹⁷. Başbakan Erdoğan ile devam etmekte olan İsrail- Suriye barış

²⁹² Ellen Knickmeyer, 2006 War Called a Failure for Israel, **Washington Post**, 31 January 2008.

²⁹³ United Nations, Security Council Calls for End to Hostilities, Between Hizbollah, Israel, Unanimously Adopting Resolution 1701 (2006) , 11 August 2006.

²⁹⁴ "İnsani Amaçlı Katkı Olacak", **Sabah Gazetesi**, 21 Ağustos 2006, 1.

²⁹⁵ Mensur Akgün, Sabiha Senyücel Gündoğar, Aybars Görgülü, "**Politics in Troubled Times: Israel-Turkey Relations**" (İstanbul: Tesev Yayınları, 2007), 4.

²⁹⁶ "Ankara'da Tarihi Buluşma", **Sabah Gazetesi**, 13 Kasım 2007, 1.

²⁹⁷ "Olmert'ten Veda Ziyareti", **İhlas Haber Ajansı**, 22 Aralık 2008.

görüşmeleri hakkında konuşmuşlardır. Fakat bu, uzunca bir süre iki devlet arasında bu seviyede gerçekleşen son ziyaret olmuştur.

4.1.2. Gerginlik Aşamasında İlişkiler

27 Aralık 2008’de İsrail, karadan, havadan ve denizden abluka altında bulundurduğu Gazze’ye yönelik “Dökme Kurşun” adı verilen operasyonu başlamıştır. Türkiye, kendisinin arabulucu olarak dâhil olduğu barış görüşmeleri sürerken İsrail tarafından gerçekleştirilen operasyonu kabul edilemez bulmuştur. İsrail ordusu 21 Ocak’ta geri çekilmeye başladığında Gazze’de 759’u sivil, 1391 ölü²⁹⁸, yaklaşık 7 bin yaralı ve 1,9 milyar ABD doları değerinde yıkım bırakmıştır²⁹⁹. Başbakan Olmert’in ziyaretinin hemen ardından gerçekleşen operasyon Türkiye ile İsrail arasındaki güvenin yıkılmasına yol açmıştır. Başbakan Erdoğan, İsrail’in devlet terörü yapmakla suçlamıştır³⁰⁰.

Savaşın ardından İsrail, Gazze’deki ambargoyu ağırlaştırarak devam etmiş ve Filistin sorunu Türkiye ile İsrail ilişkilerini belirleyen en önemli başlık haline gelmiştir. Operasyondan kısa bir süre sonra 29 Ocak 2009’da Başbakan Erdoğan, BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon ve İsrail Cumhurbaşkanı Simon Peres’in de katılımlarıyla gerçekleşen “Gazze: Ortadoğu’da Barış” panelinde konuşmasının kısaltılması ile “One Minute” çıkışını yapmıştır. İsrail Cumhurbaşkanı’na daha fazla söz verilerek, kendi konuşmasının kısaltılmasına istinaden paneli terk eden Başbakan Erdoğan, Davos’un kendisi için bittiğini söylemiş ve 2009-2014 yılları arasında Davos’a Türkiye adına Başbakan yardımcısı Mevlüt Çavuşoğlu katılmıştır. Başbakan düzeyinde bir sonraki katılım ise, 2015 yılında Başbakan Davutoğlu ile gerçekleşmiştir³⁰¹.

14 Şubat 2009’da İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Avi Mizrahi, Başbakan Erdoğan’ın “One Minute” çıkışına yönelik olarak Başbakan Erdoğan’ın aynaya bakması gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Ankara, İsrail’e notayla karşılık vermiş ve ikili ilişkilerdeki krizin iyice tırmandığı görülmüştür³⁰².

²⁹⁸ “Statics, Fatalities During Operation Cast Lead”, **B’Tselem**, 27 December 2008.

²⁹⁹ “Dökme Kurşun Operasyonu”, **İnsani Yardım Vakfı**, 31 Aralık 2013.

³⁰⁰ “İsrail’in Saldırısı Normalleşme Sürecine Büyük Darbe Vurdu”, **TRT Haber**, 19 Temmuz 2014.

³⁰¹ “One Minute’den Sonra Davos Açılımı”, **Milliyet Gazetesi**, 5 Ocak 2015, 1.

³⁰² Mustafa Üren, Ak Parti Dönemi Türkiye- İsrail İlişkileri, **International Middle East Peace Research Center**, IMPA Rapor, No: 10, 2011, 15.

Son yaşanan gelişmelerin ardından Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan 12- 23 Ekim 2009 tarihlerinde Konya'da yapılacak olan Anadolu Kartalı Tatbikatı'nın uluslararası bölümünün ertelendiği yönünde bir açıklama gelmiştir. İsrail kanadından tatbikatın ertelenmesiyle ilgili ilk açıklama kısa süre sonra Savunma Bakanı Ehud Barak'tan gelmiştir. Savunma Bakanı Barak, taraflar arasındaki ilişkinin stratejik boyutuna dikkat çekerek, bundan böyle atılacak adımların bunun bozulmaması yönünde olması gerektiğini söylemiştir³⁰³.

İsraili kaynaklarca, erteleme talebinin İsrail'le son yaşananların ardından doğrudan Başbakan Erdoğan'dan geldiğini iddia edilmiştir. Bunun üzerine, Türkiye'nin kendisini aşağılamasına son vermesi gerektiğini dile getiren İsrail, Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamayla akliselime davet edilmiştir³⁰⁴. Konu, siyasi bir manevra olarak algılanmaya devam ederken Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'ndan bunu doğrular nitelikte bir açıklama gelmiştir. Davutoğlu, Gazze'deki durumun iyileşeceğine ve yeniden diplomatik bir yola gireceğine ve bunun da iki devlet ilişkilerinde yeni bir atmosfer yaratacağına yönelik umudu olduğunu vurgularken, devamında İsrail'in yaklaşımını eleştirdiklerini de eklemiştir³⁰⁵. Başbakan Erdoğan'ın da yaptığı açıklamada alınan erteleme kararının Türk halkından gelen bir talep olduğuna ve bu talebe uymanın bir zaruret olduğuna dikkat çektiği görülmüştür³⁰⁶. Bir başka ifade ile alınan kararın içyapıdan kaynaklanmadığına dikkat çekilerek, ahlaki boyutun ön plana çıkartıldığına şahit olunmuştur.

Taraflar arasında geline durumu önemli ve muhtemelen uzun vadeli kılabilen iki önemli husus dikkat çekmektedir. Birincisi, siyasetin askeri alandaki manevra kabiliyetini daraltarak, ilişkinin temelinden sarsılmasına yol açma ihtimalidir. İkincisi ise, İsrail nezdinde uzaklaşmanın sebebi olarak Türkiye- İsrail yakınlaşmasının algılanması ve bunun İsrail üzerinde büyük bir endişe yaratmasıdır. Tam da Başbakan Erdoğan'ın İsrail ve Irak ziyaretleri öncesinde İsrail'in tatbikat dışı bırakılarak gözlem yapma fırsatı bulacağı Türk hava sahasına sokulmaması İsrail için bir hayli anlamlı gözükmektedir³⁰⁷.

³⁰³ "Türkiye- İsrail Arasında Tatbikat Gerilimi", **CNN Türk**, 12 Ekim 2009.

³⁰⁴ "One Minute'un Ardından Anadolu Kartalı Gerilimi", **Radikal Gazetesi**, 12 Kasım 2009, 1.

³⁰⁵ "İsrail'i Akliselime Davet Ediyoruz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Şubat 2017, 1.

³⁰⁶ "Türkiye Güçlü Ülkedir Kendi Kararını Verir", **Hürriyet Gazetesi**, 16 Ekim 2009, 1.

³⁰⁷ Özlem Tür, "Türkiye- İsrail İlişkilerinde Kriz- Davos ve Sonrası", **Ortadoğu Analiz**, 09, c.1, s.11, (2009): 38.

Daha bir kriz bitmeden diğzerinin baş gösterdiği ortamda 14 Ekim 2009'da Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nda (TRT-1) yayınlanan ve Dökme Kurşun operasyonunu konu edinen Ayrılık dizisi tarafların ilişkilerinin daha da gerilmesine yol açmıştır. Dizide tepki çeken ilk sahne İsraili askerin Filistinli savunmasız bir kız çocuğunu çıkmaz bir sokağa kadar takip edip ateş etmesidir. İkinci sahne ise, yine İsraili bir askerin kontrol noktasında kendi imkânlarıyla doğumunu gerçekleştirdikleri bebeğini yukarıya kaldırarak geçmek için izin isteyen babanın elleri arasındaki bebeğe ateş etmesidir.

Dizinin yayınlanmasını takiben Yedioth Ahranot gazetesinin Ynet haber sitesi, dizinin İsrail'de geniş çaplı bir etkiye yol açtığını yazmıştır. Jerusalem Post ve Kanal 2 gibi medya organlarında yer alan diziyeye İsrail Hükümetinden de tepkiler gecikmemiştir³⁰⁸. Başbakan Netenyahu, dizi nedeniyle uğradıkları hayal kırıklığını dile getirmiştir³⁰⁹. Dışişleri Bakanı Lieberman ise, yaptığı açıklamada bunun devlet eliyle yapılan ciddi bir provokasyon olduğunun, İsraili askerleri katil olarak lanse eden dizinin düşman devletlerce dahi yayınlanmasının yakışık almayacağını, kaldı ki bunun İsrail ile diplomatik ilişkileri olan Türkiye'de yayınlanmasının ayrıca üzücü olduğunun altını çizmiştir³¹⁰.

Tel Aviv'deki Türkiye Büyükelçiliği Geçici Maslahatgüzarı Ceylan Özen, Dışişleri Bakanlığı'na çağrılmış ve diziyeye ilgili İsrail Dışişleri Bakanlığı'nın Batı Avrupa'dan sorumlu Müsteşar Yardımcısı Naor Giron'la görüşmüştür. İsrail'e karşı nefret söylemi iddiasıyla Türkiye'ye nota vermeye hazırlanan İsrail'in Ankara Büyükelçisi Gaby Levy ise, böyle bir nefret söylemini düşmanlarından dahi görmediklerini söyleyerek, barbar olarak gösterilen aynı askerlerin 10 yıl önce Kocaeli'nde Türk insanlarını kurtarmaya geldiklerini hatırlatmıştır³¹¹. Gelen tepkilere TRT yetkilileri ve Başbakan yardımcısından, nihayetinde bunun bir dizi olduğu ve İsrail'e yönelik devlet olarak bir politikadan bahsetmenin yanlış olacağı açıklamasının geldiği görülmüştür³¹². Tarafların dizi üzerinden gerginlik seviyesi yükselen ilişkileri, psikolojik şiddetten

³⁰⁸ "İsrail'de 'Ayrılık' Krizi", **Hürriyet Gazetesi**, 16 Ekim 2009, 1.

³⁰⁹ "Netahnyahu: Hayal Kırıklığına Uğradık", **Hürriyet Gazetesi**, 16 Ekim 2009, 1.

³¹⁰ "TRT Dizisi İsrail'de Büyük Tepki Topladı", **CNN Türk**, 15 Ekim 2009.

³¹¹ "Ayrılık", **Milliyet Gazetesi**, 16 Ekim 2009, 1.

³¹² "TRT'deki Dizi İsrail'le Gerginlik Yarattı", **Sabah Gazetesi**, 18 Ekim 2009, 2.

fiziki şiddete kadar geniş bir alana yayılabilen baskının psikolojik boyutunun önemine dikkat çekmektedir.

Tartışmalar henüz sıcakken 23 Ekim 2009'da Başbakan Erdoğan, 4. Akdeniz Parlamenterler Asamblesi'nde yaptığı konuşmada, Gazze'de yaşananlara dikkat çekince yeni bir "One Minute" rüzgârının estiği düşünülmüştür. Konuşmaların ardından İsrail Meclis Başkan Vekili Majallie Whbee, Başbakan Erdoğan'ın yanına gelerek niçin yalnızca ölen Filistinli çocuklardan bahsettiğini ve ölen İsraili çocuklardan hiç bahsetmediğini sormuştur. Bunun üzerine Erdoğan, hangi tarafta ne kadar insan öldüğünü masaya yatırdıkları anda adil bir karara varılacağına dikkat çekmiştir³¹³.

İlişkiler gerginliğini korurken, 7 Ocak 2010'da Türkiye'de yayınlanan Kurtlar Vadisi Pusu adlı dizide HaMossad leModi'in uleTafkidim Meyuhadim (MOSSAD) ajanlarının çocuk kaçakçısı olarak gösterilmesi İsrail Hükümeti tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Başbakan Erdoğan'ın Lübnan Başbakanı Saad Hariri ile gerçekleştirdiği ortak basın toplantısında İsrail'i eleştirmesi ise, mevcut gerginliği daha da tırmandırmıştır³¹⁴.

İsrail Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen, Türklerin İsrail Silahlı Kuvvetleri'ne vaaz verecek son kişiler olduğuna dair açıklamanın ardından, 12 Ocak 2010'da İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon, Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u makamına davet etmiştir. Büyükelçi Çelikkol'u, bir süre beklettikten sonra, küçük bir odada karşılaşmış ve kendisinden daha alçak bir koltuğa oturtmuştur. Görüşmenin ardından, Bakanlık tarafından bilhassa çağrılan İsraili gazeteciler görüntü almak için ikilinin tokalaşmasını istediğinde, Dışişleri Bakan Yardımcısı Ayalon İbranice tokalaşmayacakları cevabını vermiştir. Buradaki esas mesajın, Büyükelçinin alçak bir koltukta oturması ve önüne yalnızca İsrail bayrağının konulmuş olması olduğunu dile getirmiştir³¹⁵.

Söz konusu nezaketsizliğin üzerine Türk yetkililerden tepki gecikmemiştir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, derhal gereken özür gelmediği takdirde Büyükelçinin geri çekileceğini bildirmiştir. Devreye giren Cumhurbaşkanı Peres, Dışişleri Bakan

³¹³ "Erdoğan'dan İkinci 'One Minute' Vakası", **İlke Haber**, 24 Ekim 2009.

³¹⁴ "Alçak Koltuk Krizi", **Hürriyet Gazetesi**, 13 Ocak 2010, 1.

³¹⁵ "Alçak Koltuk Krizi Tartışılıyor", **Habertürk Gazetesi**, 13 Ocak 2010, 1.

Yardımcısı Danny Ayalon’u arayarak böyle bir davranışın hoş olmadığı yönünde uyarıda bulunmuştur. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Lieberman ile konuşan Dışişleri Bakan Yardımcısı Ayalon, özür dilemekte fayda olduğu cevabını alınca, ilk özrünü Tel Aviv’de Büyükelçi olan Namık Tan’ı arayarak iletmiş ve ardından da resmi bir özür mektubu hazırlayarak Tel Aviv’deki Türkiye Büyükelçiliği’ne iletmiştir. Mektup, buradan da Ankara’ya gönderilmiştir³¹⁶.

İsrail Parlamentosu Knesset’in 17 milletvekili Ayalon’un nezaketsizlikten ötürü Büyükelçi Çelikkol’a bir özür mektubu göndermiştir. Sanayi, Ticaret ve Çalışma Bakanı Binyamin Ben Elizer, İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak’ın Ankara’da mevkidaşı Vecdi Gönül ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu ile yapacağı görüşme ile mevcut durumu iyileştirmeye çalışacağını vurgulamıştır³¹⁷. İsrail’de yayınlanan Yediot Ahronot gazetesinin ise, Ayalon’u kendilerini dünyaya rezil etmekle itham ettiği görülmüştür³¹⁸.

Hızla gerileyen ikili ilişkiler, “Mavi Marmara” olayıyla kopma noktasına gelmiştir. 30 Mayıs 2010’da İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı’nın (İHH) da aralarında olduğu altı uluslararası sivil toplum örgütü Gazze’ye insani yardım götürmek ve dünyanın dikkatini bölgeye çekmek üzere bir yardım filosu oluşturmuştur. 37 farklı devletten gelen 750 eylemciyi taşıyan filonun hedefi 6 bin tonluk insani yardımı Gazze’ye ulaştırmaktır. 31 Mayıs’ta, uluslararası sularda yol alan Mavi Marmara gemisinin etrafı İsrail ordusuna ait dört savaş fırkateyni, üç helikopter, iki denizaltı ve 30 zodyak bot ile çevrilmiştir³¹⁹.

Saldırıda 9 Türk vatandaşı hayatını kaybetmiş ve 56 kişi ağır yaralanmıştır. Saldırıda ağır yaralananlardan bir kişinin 23 Mayıs 2014’te tedavi gördüğü hastanede hayatını kaybetmesiyle ölü sayısı 10’a çıkmıştır. Gemiler, İsrail’in Aşdod Limanı’na çekilmiş, Mavi Marmara gemisindeki eylemcilerin hepsi rızaları dışında müdahil oldukları olay sonrasında İsrail’e izinsiz girmekten tutuklanmışlardır. Beer-Sheva Hapishanesine götürülen eylemciler diplomatik temaslar neticesinde iki gün sonra serbest bırakılmışlardır³²⁰.

³¹⁶ “Alçak Koltuk Krizi Çözüldü”, **Hürriyet Gazetesi**, 13 Ocak 2010, 1.

³¹⁷ “Alçak Koltuk Krizi Tartışılıyor”, **Habertürk Gazetesi**, 13 Ocak 2010, 1.

³¹⁸ “Alçak Koltuk Krizi”, **Milliyet Gazetesi**, 13 Ocak 2010, 13.

³¹⁹ “Mavi Marmara Saldırısının 5. Yılı”, **Habertürk Gazetesi**, 31 Mayıs 2015, 1.

³²⁰ “Mavi Marmara Saldırısının Beşinci Yılı”, **Anadolu Ajansı**, 30 Mayıs 2015, 1.

Olaylar vuku bulduğunda Başbakan Erdoğan, Dışişleri Bakanı Davutoğlu ile birlikte Latin ABD ziyaretini gerçekleştirmektedir. Haberin alınmasıyla birlikte planlar derhal iptal edilmiş ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu BM Güvenlik Konseyi'ni acil toplantıya çağırmak için New York'a geçmiştir. 1 Haziran 2010'da BM Güvenlik Konseyi İsrail'in Mavi Marmara gemisine gerçekleştirdiği saldırıyla ilgili olarak acil toplanmıştır. Toplantı neticesinde bir bildiri yayınlanarak³²¹ İsrail'in ölümlere yol açan davranışı kınanmış ve İsrail, Gazze'deki ablukanın kaldırılmasına yönelik 1850³²² ve 1860³²³ kararlarına uymaya davet edilmiştir.

1 Haziran 2010'da Körfez Arap Devletleri İşbirliği Konseyi yayınladığı bildiri İsrail'i BM Güvenlik konseyi kararlarına uymaya davet etmiştir³²⁴. Aynı gün Türkiye, NATO Kuzey Atlantik Konseyi'ni acil kodusuyla toplantıya çağırmış ve NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen'den İsrail'e sivilleri ve gemileri derhal bırakmasına yönelik bir çağrı gelmiştir³²⁵. Aynı gün AB, İsrail'i kınayarak "eksiksiz bir soruşturma" talebinde bulunmuş, ABD olayları "trajedi" olarak nitelendirirken, ertesi gün yapılması planlanan ABD Başkanı Obama ile İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu'nun görüşmesi gelen tepkiler üzerine iptal edilmiştir³²⁶.

Olayın ardından uluslararası kamuoyunun desteğini büyük ölçüde yanına alan Türkiye adına konuşan Başbakan Vekili Bülent Arınç, İsrail'in eylemini "devlet terörü" ve "korsanlık" olarak nitelendirerek bunun karşılıksız kalamayacağını söylemiştir. Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi Çelikkol derhal geri çağırılmış ve İsrail ile diplomatik ilişkiler maslahatgüzar seviyesine indirilmiştir. İsrail ile yapılması planlanan üç tatbikat iptal edilmiştir. Bunlar, "Deniz Kızı Arama Kurtarma Tatbikatı", karşılığında Türkiye'de yapılacak olan arama kurtarma tatbikatı ve gene İsrail'de yapılacak olan "Barış Güvercini" adlı Türkiye-İsrail-Ürdün ortak tatbikatlarıdır. Ayrıca İsrail Genç Milli Futbol Takımıyla maç yapmak üzere İsrail'de bulunan Türkiye Genç Milli Futbol Takımının maçının iptal edildiği ve Türkiye'ye geri

³²¹ Report of The Secretary – General's Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident, September 2011.

³²² United Nations Security Council, "Resolution 1850 (2008)" (General: 16 December 2008): 1-2.

³²³ United Nations Security Council, "Resolution 1860 (2009)" (General: 16 December 2008): 1-2.

³²⁴ Ministry of Foreign Affairs Republic of Indonesia, Joint Statement of Foreign Ministers of ASEAN-GSS Countries. 1 June 2010.

³²⁵ Stratejik Düşünce Enstitüsü Analiz, **age**, 45.

³²⁶ "İsrail'e Tepki Yağıyor", **Hürriyet Gazetesi**, 1 Haziran 2010, 1.

çağırıldığı görülmüştür³²⁷. Konu askeri anlaşmalar³²⁸ ve ortak programlara geldiğinde ise³²⁹, ani kararlar almaktan kaçınıldığı görülmüştür³³⁰.

Türkiye, ilişkilerin normale dönmesi adına İsrail'den özür dilenmesi, tazminat ödenmesi, Gazze üzerindeki ablukanın kaldırılması, olayla ilgili uluslararası bir soruşturma komisyonu kurulması ve el konulan gemilerin iade edilmesi yönünde 5 talepte bulunmuştur³³¹. Türkiye adına bir diğer açıklama 2 Haziran 2010'da Başbakan Erdoğan'dan gelmiştir. Başbakan Erdoğan, Ak Parti Grup Toplantısında, İsrail'in saldırısını gayrimeşru ve kanlı bir cinayet olarak nitelendirerek, Türkiye'nin dostluğu kadar düşmanlığının da şiddetli olduğunu ve Türkiye'nin dostluğunu kaybetmenin bile başlı başına büyük bir bedel olduğunu dile getirmiştir³³². Aynı gün İsrail adına açıklama yapan İsrail Dışişleri Bakanı Lieberman, olayları en başından itibaren provokasyon olarak değerlendirerek, İsrail'in özür dilemesinin gerekmediğini söylemiştir³³³. Aynı gün Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek, Refah Sınır Kapısının insani sebeplerden ötürü açılması emrini vermiş ve Gazze'ye yönelik ambargo hafifletilmiştir³³⁴.

5 Haziran 2010'da İsrail'de yayınlanan Yedioth Aharonot gazetesinin haberine göre Türkiye'den gelen ultimatoma rağmen Türk eylemcileri bırakmak niyetinde olmayan İsrail, ABD'nin İran yaptırımları hususunda Türkiye'nin desteğine ihtiyacı olduğunu hatırlatması üzerine harekete geçerek yeni bir kabine toplantısı ayarlamış ve Türk eylemcileri serbest bırakmıştır³³⁵.

Aynı gün Beyaz Saray Ulusal Güvenlik Konseyi sözcüsü Mike Hammer, İsrail'in Gazze'ye uyguladığı ambargonun sürdürülemez olduğunu ve bunun değiştirilmesi gerektiğini açıklamıştır. Saldırıyı trajik olarak niteleyen ABD Başkanı Barack Obama'nın ise, bu trajedinin Orta Doğu barışı için bir fırsata dönüştürmek

³²⁷ "İsrail Korsan", **Hürriyet Gazetesi**, 1 Haziran 2010, 1.

³²⁸ "İnsani Gemiyi Vuran İsrail'le 3.3 Milyar Dolarlık Ticaret, 2 Milyar Dolarlık Savunma İşimiz Var", **Hürriyet Gazetesi**, 1 Haziran 2010, 1.

³²⁹ "TOBB'un Barış İçin Sanayi Girişimi", **Hürriyet Gazetesi**, 1 Haziran 2010, 1.

³³⁰ "Gaza Flotilla: Turkey Threat to Israel Ties Over Raid", **BBC News**, 4 June 2010, 1.

³³¹ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III** 2001-2012 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 443.

³³² Nazlı Ilıcak, "Erdoğan'dan Gülle Gibi Konuşma", **Sabah Gazetesi**, 2 Haziran 2010, 5.

³³³ "Gaza Flotilla: Turkey Accused of Behaving like Iran by Israel" **The Telegraph**, 3 June 2010, 1.

³³⁴ "Opening Rafah Crossing as Lifeline for Gasa Poses Dilemma for Egypt", **The Guardian**, 2 June 2010, 1.

³³⁵ "İsrail ABD'den Çekindi", **Hürriyet Gazetesi**, 5 Haziran 2010, 1.

gerektiğinden ve bu aşamada Türkiye’den olumlu bir ses yükselbileceğine inandığından bahsettiği görülmüştür³³⁶.

31 Haziran 2010’da taraflar ilk defa ABD’nin öncülüğünde Türkiye adına Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve İsrail adına Sanayi, Ticaret ve Çalışma Bakanı Binyamin Ben-Eliezer’in katılımıyla Brüksel’de bir görüşme gerçekleştirmiştir³³⁷. 2 Ağustos 2010’da, Türkiye’nin talepleri doğrultusunda BM Genel Sekreteri Ban-ki Moon tarafından BM bünyesinde faaliyet gösterecek ve Mavi Marmara olayını inceleyecek olan uluslararası bir komisyon kurulmuştur. Palmer adı verilen komisyonda Türkiye’yi emekli Büyükelçi sıfatıyla Özdem Sanberk temsil etmiştir³³⁸.

27 Eylül 2010’da BM İnsan Hakları Komisyonu yayınladığı raporda İsrail’in uluslararası hukuku ihlal ettiğini ifade etmiştir³³⁹. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, İsrail’in yalnızca Türkiye’ye karşı suç işlemiş olduğunu ve raporun bunu tescil niteliğinde olduğunu vurgulamıştır³⁴⁰. Raporun ardından saldırının mağdurları ve İHH temsilcileri bir heyet oluşturarak 14 Ekim’de konuyu Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne taşımışlardır³⁴¹. Ayrıca saldırıya ilişkin olarak İsrail Genel Kurmay Başkanı Rau Aluf Gabiel Ashknazi, Deniz Kuvvetleri Komutanı Eliezer Alfred Marom, Askeri İstihbarat Daire Başkanı Amos Yadlin ve Hava Kuvvetleri İstihbarat Başkanı Avishay Levi’nin gıyabında yargılanmaları için İstanbul’da dava açılmıştır³⁴².

3 Aralık 2010’da Kuzey İsrail’de çıkan orman yangınına Türkiye tarafından yardım amacıyla iki adet yangın söndürme uçağı gönderilmiş ve söz konusu yardımlaşma taraflar arasında olumlu bir havanın esmesine yol açmıştır. İsrail Başbakanı Netanyahu bizzat telefon açarak Başbakan Erdoğan’a teşekkürlerini iletmiştir. Bu olumlu havada iki devlet arasında Palmer Komisyonu’na paralel olarak bir takım gizli görüşmeler başladıysa da 1 Eylül 2011’de Palmer Raporu’nun basına sızdırılmasıyla taraflar arasındaki ipler yeniden gerilmiştir³⁴³.

³³⁶ “ABD: Abluka Sürdürülemez”, **Hürriyet Gazetesi**, 5 Haziran 2010, 1.

³³⁷ Oran, 2013, 443.

³³⁸ “İşte Tartışılan Palmer Raporu”, **Vatan Gazetesi**, 2 Eylül 2011, 1.

³³⁹ United Nations General Assembly, Human Rights Council, “ (General: 27 September 2010).

³⁴⁰ T.C. Başbakanlık Basın, Yayın, Enformasyon Genel Müdürlüğü, “Türkiye BM İnsan Hakları Komisyonunun Mavi Marmara Raporundan Memnun”, 24 Eylül 2010.

³⁴¹ Stratejik Düşünce Enstitüsü Analiz, **age**, 47.

³⁴² “Mavi Marmara Saldırısının 5. Yılı”, **Hürriyet Gazetesi**, 31 Mayıs 2015, 1.

³⁴³ Oran, 2013, 444.

Palmer Raporu, İsrail'in Gazze ablukasını deniz yoluyla silah girişini engellemek adına uygulanan meşru bir güvenlik önlemi olarak tanımlamaktadır. Ayrıca konvoyun ablukayı aşma girişimi sorumsuzca bir davranış olarak değerlendirilmektedir. Raporla İsrail'in son bir uyarıda bulunmadan bu denli güçlü bir saldırıda bulunmuş olması "aşırı ve uygunsuz" olarak değerlendirmişse de İsraili askerlerin bir grup yolcunun organize ve şiddetli direnişiyle karşılaştıkları için kendilerini korumak adına bu denli güçlü bir saldırıda buldukları iddia edilmiştir³⁴⁴.

1 Eylül 2011'de Palmer Raporu'nun açığa çıkması üzerine Paris'teki Libya Konferansı'nda bulunan Dışişleri Bakanı Davutoğlu derhal Ankara'ya dönerek bir basın açıklaması yapmış ve B Planı olarak uygulanacak beş yaptırımını kamuoyuna duyurmuştur³⁴⁵. Buna göre, İsrail ile diplomatik ilişkiler ikinci kâtiplik seviyesine indirilmiştir. Öncelikle büyükelçi olmak üzere buradaki tüm görevlilerin çarşamba gününe kadar ülkelerine geri dönmeleri gerekmektedir. Taraflar arasındaki askeri anlaşmalar askıya alınmıştır. Doğu Akdeniz'de en uzun kıyısı bulunan devlet olarak Türkiye, seyrüsefer serbestisi adına gerekli görülen tedbirleri almaya başlayacaktır. Gazze ablukasının Uluslararası Adalet Divanı'nda (UAD) görüşülmesi adına gerekli adımlar atılacaktır. Türk ya da yabancı saldırıda mağdur olan herkesin mahkemelerdeki hak arama girişimlerine tam destek verilecektir³⁴⁶.

1 Eylül 2011'de, Cumhurbaşkanı Gül, Palmer Raporunun Türkiye için yok hükmünde olduğunu açıklamış; yine aynı gün, Başbakan Erdoğan, Mavi Marmara saldırısının bir savaş nedeni olarak değerlendirilebileceğini söylemiştir. 7 Eylül'de İsrail'in Ankara Büyükelçisi Gaby Levy'nin ülkesine geri dönmesiyle birlikte karşılıklı diplomatik temsil düzeyi düşmüştür.

15 Kasım 2012'de Türk Dışişleri Bakanlığı, hiç bir devletin uluslararası hukuktan üstün olmadığı dile getirerek, BM'yi İsrail'in Gazze'ye yönelik müdahalelerini durdurmaya çağırmıştır³⁴⁷. Ertesi gün Başbakan Erdoğan, Gazze'deki durumun çözümü adına Amerikan Başkanı Barack Obama, Rusya Başkanı Vladimir Putin ve

³⁴⁴ "Mavi Marmara Raporu Resmen Açıklandı", **Hürriyet Gazetesi**, 2 Eylül 2011, 1.

³⁴⁵ "İsrail'le İlişkilerde Donma Sinyali", **Hürriyet Gazetesi**, 2 Eylül 2011, 1.

³⁴⁶ Sami Kohen, "İsrail Türkiye'yi Kaybetti", **Milliyet Gazetesi**, 3 Eylül 2011, 1.

³⁴⁷ "Turkey Condemns Israeli Attack on Gaza, Demands Halt", **Asia News**, 15 Kasım 2012, 1.

BM Genel Sekreteri Ban-ki Moon ile bir telefon görüşmesi gerçekleştireceğini açıklamıştır³⁴⁸.

18 Kasım 2012’de Haaretz gazetesi, Başbakan Netanyahu’yu güçlü Müslüman bir müttefik olan Türkiye ile barışmadığı için eleştiren bir yazı yayınlamıştır. Bu tutumun arkasındaki bir diğer kahraman olarak ise, Dışişleri Bakanı Lieberman’ın gösterildiği yazıda, gelinen durumdan her iki devletin de zarar gördüğüne dikkat çekilmiştir³⁴⁹.

Taraflar arasında süren gerginliğe rağmen gizli görüşmelerin devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, 14- 21 Kasım 2012’de Mit Müsteşarı Hakan Fidan ile MOSSAD Şefi Tamir Pardo, Mısır İstihbarat şefi Muhammed Rafet Abdülvahid Şehate’nin ev sahipliğinde Kahire’de bir araya gelmişlerdir³⁵⁰. Aynı günlerde İsrail’in medya organlarından Kanal 2’nin haberine göre, Dışişleri Müsteşarı Feridun Sinirlioğlu ile İsrail Ulusal Güvenlik Konseyi Başkanı Amidror Roma’da bir görüşme gerçekleştirmiştir³⁵¹.

22 Mart 2013’te ABD Başkanı Barack Obama’nın Türkiye’yi ziyareti İsrail üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Ziyaret esnasında Başbakan Erdoğan’ı telefonla arayan Başbakan Netanyahu Mavi Marmara’daki operasyonel hatalardan kaynaklanan can kaybı ve yaralanmalardan duyduğu üzüntüyü dile getirerek İsrail adına Türk halkından özür dilemiştir. Başbakan Erdoğan da Türk halkı adına özrü kabul etmiştir. İki lider, tazminat konusunda bir anlaşma yapılması ve Filistin topraklarında insani koşulların iyileştirilmesi adına birlikte çalışılması hususlarında mutabık kalmışlardır³⁵². Aynı gün Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun, İsrail’den gelen özrü, üç yıldır nakış gibi işlenen bir sürecin sonucu olarak değerlendirdiği görülmüştür³⁵³. Gene aynı gün yaptığı açıklamada Barack Obama’nın da bunu ilişkilerin normalleşmesi adına atılan bir adım, bir başlangıç olarak adlandırdığı görülmüştür³⁵⁴. Özürle birlikte iki devlet arasında istenilen hacme ulaşamayan ticaretin de artması beklentileri baş göstermiştir.

³⁴⁸ “PM: Turkey Does Not Intend to Negotiate With Israel on Gaza Situation”, **Avcıya**, 16 Kasım 2012,1.

³⁴⁹ “Haaretz: Netanyahu’nun Önceliği Türkiye Olmalı”, **Milliyet Gazetesi**, 19 Kasım 2012, 1.

³⁵⁰ “MİT ve MOSSAD Kahire’de Buluştu”, **NTV Haber**, 28 Kasım 2012, 1.

³⁵¹ “Türkiye- İsrail Görüşmesi Başarısız Oldu”, **Milliyet Gazetesi**, 24 Şubat 2013, 1.

³⁵² “İsrail Türkiye’den Özür Diledi”, **Milliyet Gazetesi**, 22 Mart 2013, 1.

³⁵³ Cavanşir Gadimo, “İsrail Türkiye’nin Tüm Taleplerini Kabul Etti”, **Milliyet Gazetesi**, 22 Mart 2013,1.

³⁵⁴ “Obama’dan Özür Açıklaması”, **Milliyet Gazetesi**, 22 Mart 2013, 2.

22 Nisan 2013'te Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Feridun Sinirlioğlu ve Başbakan Netanyahu'nun danışmanları Yaakov Amidror ile Joseph Ciechanover Ankara'da Mavi Marmara saldırısında hayatını kaybeden 9 kişinin ailelerine ödenecek tazminat miktarını konuşmak üzere bir araya gelmişlerdir³⁵⁵. 26 Eylül'de Dışişleri Bakanı Davutoğlu, BM 68. Genel Kurulu'na katılmak üzere gittiği New York'ta sürecin olumlu yönde ilerlemekte olduğunu ancak tüm taleplerin henüz yerine getirilmediğini hatırlatarak, Gazze'deki ablukanın hala kaldırılmadığına dikkat çekmiştir³⁵⁶.

Kulislerde tarafların anlaşmaya yakın oldukları konuşulurken, 9 Şubat 2014'te Dışişleri Bakanı Davutoğlu'ndan Mavi Marmara'dan sonra tarafların normalleşmeye en yakın olduğu zamanların yaşandığını yönünde bir açıklama gelmiştir. Ancak birkaç gün sonra Başbakan Erdoğan'dan gelen sert açıklama kafaları karıştırmıştır. Başbakan Erdoğan, yaptığı açıklamada, taraflar arasında tazminat konusunda bir ilerleme sağlansa bile Gazze ablukası kaldırılmadan yahut İsrail'in Gazze üzerindeki ambargosunun kalkacağı yazılı bir protokole bağlanmadan ilişkilerin normale dönmesinin mümkün olmadığını vurgulamıştır. Bunun üzerine açıklama yapma ihtiyacı duyan İsrail Başbakanı Netanyahu, Türkiye'nin ön şartının kabul edilemez olduğunu; Gazze'ye uygulanan ablukanın kaldırılmasının da, buna dair bir protokolün imzalanmasının da mümkün olmadığı belirtmiştir³⁵⁷. Böylece yaşanan olumlu gelişmelere rağmen İsrail'in Gazze üzerindeki ablukayı kaldırmaya yanaşmaması, tarafların arasının tamamen normalleşmesinin önüne geçmiştir.

26 Mayıs 2014'te Mavi Marmara saldırısına ilişkin İsrail Genel Kurmay Başkanı Rau Aluf Gabiel Ashknazi, Deniz Kuvvetleri Komutanı Eliezer Alfred Marom, Askeri İstihbarat Daire Başkanı Amos Yadlin ve Hava Kuvvetleri İstihbarat Başkanı Avishay Levi'nin gıyabında açılan davada bahsi geçen kişilerin haklarında yakalama kararı çıkarılmış ve kırmızı bülten çıkarılması istenmiştir³⁵⁸.

Söz konusu gelişmeleri 8 Temmuz 2014'te İsrail'in Gazze'ye yönelik düzenlediği "Koruyucu Hat" adlı askeri harekât izleyince, Türkiye- İsrail ilişkileri yeniden kopma noktasına gelmiştir. BM verilerine göre, operasyon esnasında çoğunluğu sivillerden

³⁵⁵ Burcu Karakaş, "İsrail ile Tazminat Görüşmeleri Bugün Başlıyor", **Milliyet Gazetesi**, 22 Nisan 2013,1.

³⁵⁶ "İsrail Şartları Tamamlamadı", **Milliyet Gazetesi**, 27 Eylül 2013,1.

³⁵⁷ "İsrail'den Başbakan Erdoğan'ın Gazze Ablukası Şartına Cevap", **Hürriyet Gazetesi**, 13 Şubat 2014, 1.

³⁵⁸ "Mavi Marmara Saldırısının 5. Yılı", **Hürriyet Gazetesi**, 31 Mayıs 2015, 1.

oluşan 2.104 Filistinli hayatını kaybetmiştir³⁵⁹. Söz konusu ağır sivil kayıpların İsrail'in yürüttüğü operasyonun siyasal meşruiyetini içerde ve dışarda zayıflattığı görülmüştür³⁶⁰.

Operasyon esnasında İsraili milletvekili Ayelet Şaked, Filistinli anaların bir daha terörist doğurmamaları için öldürülmeleri gerektiğini dile getirmiştir. Milletvekilini Hitlere benzeten Başbakan Erdoğan³⁶¹, 20 Temmuz 2014'te yaptığı konuşmada İsrail'i Gazze'yi acımasızca vurarak bölge barışını dinamitleyen bir "terör devleti" olarak nitelendirmiş ve Batı'yı İsrail' karşı tavır almaya davet etmiştir³⁶². 26 Ağustos'ta Mısır'ın arabuluculuğuyla Gazze'de bir araya gelen taraflar arasında ateşkes sağlanmıştır³⁶³.

7 Ekim 2014'te, 2010'da İHH temsilcileri tarafından Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne taşınan Mavi Marmara olayına ilişkin karar açıklanmıştır. Mahkeme, eylemin savaş suçu olarak değerlendirilebileceğine ancak bunun mahkemenin soruşturma yapması için yeterli yoğunlukta olmadığı yönünde kararı açıklamıştır³⁶⁴. Uluslararası kuruluşların taraflar arasındaki ilişkilerin seyri üzerindeki etkisi dikkat çekmiştir.

4.1.3. Normalleşme Aşamasında İlişkiler

22 Haziran 2015'te Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Feridun Sinirlioğlu ile İsrail Dışişleri Bakanlığı Genel Direktörü Dore Gold Roma'da bir araya gelerek gizli bir görüşme gerçekleştirmiştir³⁶⁵. İki devlet arasında uzlaşma arayışları sürerken bu kez İsrail'den bazı isimlerle Zürih'te bir araya gelen Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sinirlioğlu'nun yaptığı görüşmeler sonucu bir ön mutabakata varılmıştır³⁶⁶. Nihai mutabakatın sağlanması için henüz erken olsa da taslak anlaşma, normalleşme sinyali olarak algılanmıştır.

1 Aralık 2015'te Paris'te düzenlenen BM İklim Zirvesi Konferansı'na katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsrail radyosuna demeç vererek iki devlet arasındaki

³⁵⁹ "Gaza Crisis: Toll of Operations in Gaza", **BBC News**, 1 September 2014, 14.

³⁶⁰ Ceyhan Çiçek, "Bir Vatani Hizmet Olarak Hasbara: İsrail Ordusu'nun Koruyucu Hat Operasyonu Performansı", **ORSAM**, c.6 ,s.64 (2013): 1-5.

³⁶¹ "İsraili Vekili Hitler'e Benzetti", **Aljazeera**, 15 Temmuz 2014.

³⁶² "Başbakan Erdoğan'dan O İsraili Vekile Sert Tepki", **Habertürk Gazetesi**, 21 Temmuz 2014, 1.

³⁶³ Israel Ministry of Foreign Affairs, Operation Protective Edge: Israel Under Fire, IDF Responds, 26 August 2014.

³⁶⁴ "Savaş Sucu Var Soruşturma Yok", **Milliyet Gazetesi**, 7 Kasım 2014,1.

³⁶⁵ "Türkiye ile İsrail Arasında Sürpriz Temas", **Milliyet Gazetesi**, 22 Haziran 2016, 3.

³⁶⁶ Aydın Hasan, "İsrail'le Dört Yıl Sonra Normalleşme Sinyali", **Milliyet Gazetesi**, 18 Aralık 2015,2.

ilişkilerin tamir edilebileceği kanaatinde olduğu bildirmiştir³⁶⁷. 13 Aralık'ta Hanuka Bayramı ilk kez Türkiye'de kamusal bir alanda ve devlet erkânının katılımıyla kutlanmıştır³⁶⁸. 14 Aralık'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkmenistan'ın Başkenti Aşkabat'ta katıldığı 20. Tarafsızlık Konferansı'nın dönüşünde İsrail'le ilişkilerin akıbeti hakkında konuşmuş ve İsrail'le iki başlığın hâlâ masada olduğunu, tazminat ödenmesi ve ambargonun kalkması halinde normalleşme sürecinin işleyeceğini ki buna iki devletin yanı sıra bölgenin de ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır³⁶⁹. Aynı gün Erdoğan'ın olumlu mesajına İsrail Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dore Gold'dan İsrail'in de Türkiye ile istikrarlı ilişkilere sahip olmayı arzuladığı yönünde bir açıklama gelmiştir³⁷⁰

19 Mart 2016'da Irak ve Şam İslam Devleti terör örgütünün İstanbul- İstiklal Caddesi'nde düzenlediği saldırıda 3 İsrailli vatandaş hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsrail Cumhurbaşkanı Reuven'e yazılı bir taziye mesajı göndermiş; 20 Mart'ta ise, İsrail Dışişleri Bakanı Genel Sekreteri Dore Gold, terör saldırısı nedeniyle İstanbul'a ziyarette bulunmuştur³⁷¹.

7 Nisan 2016'da Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sinirlioğlu ile İsrail Başbakanı'nın Özel Temsilcisi Joseph Ciechanover ve İsrail Milli Güvenlik Konseyi Başkan Vekili Jacob Nagel başkanlıklarındaki Türk ve İsrail heyeti Londra'da önemli görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Görüşmeler sonucunda Dışişleri Bakanlığında, mutabakat metninin nihai hale getirilmesi ve farklılıkların giderilerek anlaşmanın bir sonraki toplantıda sonuçlandırılması hususunda uzlaşıldığı yönünde dikkat çekici bir açıklama gelmiştir³⁷².

26 Haziran 2016'da ilişkilerin geliştirilmesi adına yürütülen görüşmeler netice vermiş ve taraflar mutabakata varmıştır. Böylece 28 Haziran 2016'da "Tazminata İlişkin Usul Anlaşması" Türkiye adına Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sinirlioğlu, İsrail adına ise,

³⁶⁷ "Erdoğan: İsrail'le İlişkileri Onarmak Mümkün", **Yakın Doğu Haber**, 1 Aralık 2015, 1.

³⁶⁸ Uygur Gültekin, "Hanuka İlk Kez Sokakta Kutlandı: Bir Mucize Yaşıyoruz", **AGOS Gazetesi**, 13 Aralık 2015, 1.

³⁶⁹ Selçuk Tepeli, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Gerilimin Tarafı Değiliz, Süreci Sulh İçinde Götüreceğiz", **Habertürk Gazetesi**, 14 Aralık 2015, 1.

³⁷⁰ "İsrail'den Türkiye Açıklaması", **Hürriyet Gazetesi**, 14 Aralık 2015, 1.

³⁷¹ "İsrailli Üst Düzey Diplomat Dore Gold, ABD Ziyaretini Yarıda Kesip Türkiye'ye Geliyor", **Hürriyet Gazetesi**, 19 Mart 2016, 1.

³⁷² Aydın Hasan, "Kritik Mutabakat Londra'da Sağlandı", **Milliyet Gazetesi**, 8 Nisan 2016, 3.

Dışışleri Bakanı Genel Sekreteri Dore Gold tarafından imzalanmıştır³⁷³. Böylece iki devlet arasındaki diplomatik temsil düzeyi yeniden büyükelçilik seviyesine çıkmıştır.

4.2. Ak Parti Dönemi Türkiye- İsrail İktisadi İlişkileri

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye- İsrail arasında Ak Parti dönemi iktisadi alanda kurulan ilişkiler detaylıca incelenmektedir. Tarihsel seyir içerisinde Ak Parti Dönemi iktisadi ilişkiler geçiş, gerginlik, normalleşme aşamasında ilişkiler olmak üzere dört alt başlıkta ele alınmaktadır.

4.2.1. Geçiş Aşamasında İlişkiler

2000’li yıllar, muhafazakâr partilerin iktidara gelmesine rağmen Türkiye ve İsrail için iktisadi ilişkilerin seyrini koruduğu bir dönem olmuştur. 8- 9 Temmuz 2003’te İsrail Cumhurbaşkanı Moşe Katzav resmi temaslarda bulunmak üzere Türkiye’ye gelmiştir. 8 Temmuz’da önce Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile bir araya gelmiş ve akabinde ise, heyetler arası görüşmeler gerçekleştirilerek ortak bir basın toplantısı düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı Sezer, iki devletin aralarındaki kapsamlı işbirliğini geliştirmek ve bölge barışına katkıda bulunmak konusunda kararlılığını dile getirirken; söz konusu yakınlığın hiçbir üçüncü devlete karşı olmadığını altını çizmiştir. Cumhurbaşkanı Katzav’ın ise, İsrail’in güvenlik ve ekonomi gibi ortak çıkarlara dayalı iyi ilişkilerinin gerek Türkiye gerek Filistin ve diğer Arap devletleriyle sürmesinden yana olduğunu söyleyerek, Türkiye’nin bölge barışı için oynadığı kilit role dikkat çektiği görülmüştür³⁷⁴.

Cumhurbaşkanı Katzav ve beraberindeki özel sektör heyetinin bir sonraki durağı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) olmuştur. Düzenlenen ortak işbirliği toplantısında tarafların ticari ilişkileri ve Türkiye’deki yatırım ortamı konuları ele alınmıştır. Toplantıda konuşan TOBB Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu, yaptığı durum değerlendirmesinde iki devletin yakın ticaret ortakları olduğunu ve son yıllarda ticaret hacminde görülen artışın da bunu teşvik edici bir nitelik taşıdığını söylemiştir³⁷⁵.

³⁷³ T.C. Dışışleri Bakanlığı, Türkiye- İsrail Siyasi İlişkileri. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa> [18.02.2017].

³⁷⁴ T.C. Başbakanlık Basın, Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, **Aynı Tarihi**, 7 Temmuz 2003.

³⁷⁵ **age**, 8 Temmuz 2003.

9 Temmuz 2003'te Türk-İsrail İş Konseyi'nde kendini gösteren Cumhurbaşkanı Katzav'ın, burada yaptığı konuşmada İsrail ile bölgedeki diğer devletler Türkiye, Mısır, Ürdün ve Filistin Özerk Yönetimi'nin işbirliğinin büyük bir potansiyel taşıdığına dikkat çektiği görülmüştür³⁷⁶. Aynı gün Sabah gazetesine röportaj veren Cumhurbaşkanı Katzav, GAP ve Manavgat Suyu projelerinin gerçekleşmesi için bekleyişte olduklarını, görüşmeler esnasında iki tarafın da bu konudaki isteklerini dile getirdiğini belirtmiştir³⁷⁷. Cumhurbaşkanı Sezer'in de İsrailli şirketlere ihalesiz verilen ancak ödeneksizlik yüzünden ertelenen GAP'taki 600 milyon ABD doları değerindeki altı sulama projesinin ve Manavgat Suyu projesinin yakın zamanda hallolacağına sözünü verdiği görülmüştür³⁷⁸. Ayrıca GAP projesinde altyapı oluşturmak üzere Solel Bone, the Merhav Group, Baran Engineering, Ashtrom, Mekorot ve Patrolco gibi İsrailli 21 firmayla görüşmelerini sürdürmektedir. Öte yandan bir diğer İsrailli tohum üreticisi firma Hazera da Türkiye'de bir tesis açmıştır³⁷⁹.

8 Eylül 2003'te İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Tümgeneral Yiftach Ron Tal, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Ayaç Yalman'ı ziyaret etmiştir. Görüşmeden sonra yapılan açıklamada tarafların kara kuvvetleri arasındaki ilişkinin evveliyatına vurgu yapılarak, askeri eğitim, savunma sanayii, bilim ve teknoloji alanlarındaki işbirliğinin de sürdüğüne dikkat çekilmiştir. Aynı gün İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu'nun, İsrail Kamu Güvenliği Bakanı'nı resmi davetlisi olarak İsrail'e gittiği görülmüştür³⁸⁰.

4 Mart'ta 2004'te Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Uğur Ziyal ile İsrail Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Yoav Biran tarafından Türkiye ile İsrail arasında su alımına ilişkin anlaşma Tel Aviv'de imzalanmıştır. Manavgat nehri su arıtma ve dolun tesislerinden yılda 50 milyon metreküp arıtılmış suyun İsrail'e satışını öngören 20 yıllık anlaşmanın, iki devlet arasındaki işbirliğini güçlendirmesi beklenmektedir³⁸¹. Ancak petrol fiyatlarının artışı takiben oluşan bir takım mali

³⁷⁶ T.C. Başbakanlık Basın, Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, **Ayın Tarihi**, 9 Temmuz 2003.

³⁷⁷ "Ak Parti'ye Karşı Şüphe Duymuyoruz", **Sabah Gazetesi**, 10 Temmuz 2003, 1.

³⁷⁸ "İsrail'in Hayali", **Milliyet Gazetesi**, 9 Temmuz 2003, 15.

³⁷⁹ Pemra Hazbay, "Political Troubles Between Turkey and Israel", **The Washington Institute**, 26 May 2004.

³⁸⁰ T.C. Başbakanlık Basın, Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, **Ayın Tarihi**, 8 Eylül 2003.

³⁸¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem II, Toplantı 97, c.2 (Mayıs 2001): 656.

sıkıntılar sonucu anlaşma çok geçmeden taraflarca fesih edilmiş ve ileri bir tarihte tekrar görüşülmesine karar verilmiştir³⁸².

24 Mayıs 2004'te Zorlu Enerji ile İsrail DORAD Enerji şirketi İsrail'de üç doğalgaz çevrim santrali yapım ve işletmesini kapsayan 800 milyon ABD doları değerindeki proje için Ankara'da imzaları atmışlardır³⁸³. Törende konuşan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler, iki devlet ekonomisinin birbirini tamamladığını ayrıca enerji ve su gibi konuların da yatırım olmanın dışında bölgeye istikrar ve düzeni getirecek bağlantılar olduğunu vurgulamıştır. Akabinde Filistinlilere yönelik saldırıların iki devlet ilişkilerini nasıl etkileyeceği sorulduğundaysa, bunların diyalogla çözülebileceği yorumunu yaptığı görülmüştür³⁸⁴.

Aynı gün Başbakan Erdoğan, Ak Parti grup toplantısının basına kapalı bölümünde Orta Doğu ile ilişkileri değerlendirmiştir. Bir yandan Filistin'deki Türk temsilciliğinin statüsünü büyükelçilik seviyesine çıkartacağını, diğer yandan ise, Filistinlilere yönelik saldırılardan İsraili sanayici, tüccar ve vatandaşların sorumlu tutulmaması gerektiğini söyleyerek iki tarafla da ilişkilerini sürdürmeyi hedeflediğini göstermiştir. Akabindeyse suçlanacak bir merci varsa onun da izlediği politikalardan ötürü İsrail Hükümeti ve Şaron olduğunu eklemiştir³⁸⁵. Söylemler ışığında iki devlet arasındaki ticaret hacmine bakıldığında 2003'te 1.54 milyar ABD doları seviyesindeyken 2004'te artış göstererek 2.02 milyar ABD doları seviyesine ulaştığı görülmektedir³⁸⁶.

2005'te Türkiye- İsrail arasında iktisadi alanda kurulan ilişkiler derinleşmeye devam etmiştir. 19 Nisan 2005'te taraflar arasında yaklaşık 6 senedir görüşmeleri süren 10 tane pilotsuz Heron adındaki "casus uçağın" İsrail tarafından temin edilmesine yönelik 183 milyon ABD doları mahiyetindeki anlaşma imzalanmıştır. İsrail'in Israel Aerospace Industries (IAI) ve Elbit firmalarına verilen ve 3 sene içerisinde tamamlanması öngörülen projede yerli firmalara da %30 oranında rol biçildiği dikkat çekmiştir³⁸⁷.

³⁸² T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye Cumhuriyeti ve İsrail Devleti Arasında Su Alımına İlişkin Anlaşma" (BN:9-4 Mart 2004): 1.

³⁸³ "Zorlu, İsrail'de 800 Milyon Dolarlık İş Aldı", **Sabah Gazetesi**, 25 Mayıs 2004, 1.

³⁸⁴ "Zorlu Enerji'den İsrail'e Üç Santral", **Hürriyet Gazetesi**, 25 Mayıs 2004, 1.

³⁸⁵ Abdullah Karakuş, "Filistin'e Büyükelçilik", **Milliyet Gazetesi**, 26 Mayıs 2004, 21.

³⁸⁶ T.C. Ekonomi Bakanlığı, Türkiye- İsrail Dış Ticaret Değerleri <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/anasayfa> [18.02.2017].

³⁸⁷ Uğur Ergan, "Casus Uçak Jesti", **Hürriyet Gazetesi**, 20 Nisan 2005, 1.

27-28 Nisan 2005'te TOBB, Filistin Ticaret ve Sanayii Odaları Federasyonu ile İsrail İmalatçılar Birliği heyetleri Ankara'da bir araya gelmiş ve Ankara Forumu kurulmuş; başkanlığına TOBB Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu getirilmiştir. Bu vesileyle bir araya gelen Cumhurbaşkanı Gül, Başbakan Yardımcısı Peres ve Filistin Devlet Başkanı Abbas, Batı Şeria'daki organize sanayi projeleriyle ilgili çerçeve mutabakat anlaşmasını imzalamışlardır³⁸⁸.

1 Mayıs 2005'te Başbakan Erdoğan iki günlük Orta Doğu gezisine çıkmıştır. Erdoğan'ın İsrail gezisi öncesi İsrail'in Ankara Büyükelçisi Pinhas Avivi Milliyet gazetesine bir röportaj vererek iki devletin ilişkilerini değerlendirmiştir. Büyükelçi Avivi, Türkiye'nin İsrail ile Arap devletleri arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve barış sürecinin başarıyla sonuçlanması adına kolaylaştırıcı rolüne dikkat çekerek, TOBB'un girişimiyle Filistinlilerle bir araya gelinmesinin de bu yolda atılan büyük bir adım olduğunu hatırlatmıştır. Öte yandan Türkiye ile de kimi zaman birbirlerine sert çıkışları olduğunu kabul ederken, bunun "aile içi bir tartışma" olarak nitelendirilmesinin daha doğru olacağını zira iki devlet arasındaki ticaretin gerginlikler döneminde bile savunma sanayi işbirliği hariç 2 milyar ABD dolarını aştığını vurgulamıştır³⁸⁹. Bu verilere bakıldığında İsrail'in Türkiye ile olan ticaretinin Hindistan ve Rusya gibi devletlerle ticaretinden daha büyük olduğu ortaya çıkmaktadır³⁹⁰.

İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Şalom, Başbakan Erdoğan'ın İsrail gezisi öncesinde konuk olduğu devlet radyosunda, aralarındaki stratejik ittifaka rağmen Türkiye'nin İsrail ile Filistin arasında arabuluculuğuna karşı olduğunu ancak gene de isterse Filistin'e ekonomik ve insani alanlarda yardımda bulunabileceği yönünde bir açıklama yapmıştır³⁹¹. Dışişleri Bakanı Şalom'un açıklamasından İsrail'in aslında Türkiye ile Filistin meselesinden bağımsız, stratejik boyutları olan bir ilişki geliştirerek Orta Doğu'da yalnızlığını gidermek istediği sonucunu çıkarımlar da olduğu görülmüştür³⁹². Ancak yaptığı açıklama kafaları karıştırırsa da gündemde fazla kalmamıştır.

³⁸⁸ Ali Bozçalışkan, "Türkiye'nin Filistin Açılımı ve Filistin Serbest Sanayi Bölgesinin Canlandırılması Projesi" **Dışişleri Bakanlığı Yayınları: Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**, s. XXI, 1.

³⁸⁹ Semih İdiz, "Bizimki Aile İçi Kavga", **Milliyet Gazetesi**, 1 Mayıs 2005, 18.

³⁹⁰ Dursunoğlu, 2005, 1.

³⁹¹ "Ankara'nın Arabuluculuğunu İstemiyoruz", **Milliyet Gazetesi**, 3 Mayıs 2005, 14.

³⁹² Dursunoğlu, 2005, 1.

Başbakan Erdoğan'ın Orta Doğu gezisi öncesi, İsrail'le M60 Tank modernizasyonu projesindeki sorunları gidermek adına Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) ile İsrail'in IMI firması arasında mutabakat muhtırası imzalandığı görülmüştür. Anlaşma kapsamında, Eylül'de prototip tank Türkiye'ye getirilecek ve testleri geçtiği takdirde daha önce IMI çalışmaları vaktinde tamamlamadığı için SSM tarafından durdurulan 687.5 milyon ABD doları değerindeki projenin ödemeleri yapılacaktır³⁹³.

1 Mayıs 2005'te Orta Doğu gezisi kapsamında Başbakan Erdoğan'ı ağırlayan İsrail Başbakanı Ariel Şaron, Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi üyeliğini desteklediklerini, bunun karşılığında Türkiye'den beklentilerinin her olası oylamada Arap devletlerini desteklememek olduğunu dile getirmiştir. Görüşmede ayrıca, iki devlet arasındaki ekonomik işbirliği kapsamında Manavgat suyunun satın alımı projesi ile İsrail'in GAP bölgesinde hak kazandığı ancak tasarruf önlemleri çerçevesinde bütçe dışı bırakılan altı sulama projesinin ön plana çıktığı görülmüştür³⁹⁴. Ayrıca iki devlet arasında turizm ilişkisinden kaynaklı yakınlığı dile getirirken, 300 bin İsrailinin tatil için Türkiye'yi tercih etmesini bunun en güzel örneği olarak göstermektedir³⁹⁵.

Başbakan Erdoğan, İsrail'deki gezisi esnasında Türkiye asıllı Yahudilerin kurduğu Türkiyeliler Derneği yöneticileriyle görüşmüş ve görüşme esnasında Türkiye'den gelen turist sayısındaki yetersizlikten bahseden yöneticilere vize ve güvenlik alanında İsrail tarafından çıkartılan zorluklar kaldırıldığı takdirde söz konusu sayısının artacağını yönünde fikir beyanında bulunmuştur³⁹⁶.

Başbakan Erdoğan'ın Orta Doğu gezisinde ona eşlik eden bir isim de Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül'dür. Gezi öncesinde iki devlet arasında İsrail'in IAI ve Elbit firmalarından sınır ötesi faaliyetleri kamerayla tespit etmek için 10 adet insansız hava aracı alımı anlaşması imzalanmıştır. Gezi esnasında, Türk Savunma Bakanlığı, Hava Kuvvetlerinin ihtiyacı doğrultusunda 48 mini uçağı içeren, 80 milyon ABD doları değerindeki Harpy-2 "bombalı insansız hava araçlarını" da ihale açılmaksızın bir İsrail şirketinden almaya karar verilmiştir³⁹⁷. İsrail'in, ikinci paket 48 F4 uçağının modernizasyonu için de talip olması üzerine Milli Savunma Bakanı Gönül'ün

³⁹³ Barkın Şık, "Bir Jest de İsrail'e", **Milliyet Gazetesi**, 5 Ocak 2005, 18.

³⁹⁴ "Şaron'dan BM'de Şartlı Destek", **Milliyet Gazetesi**, 3 Mayıs 2005, 14.

³⁹⁵ Israel Ministry of Foreign Affairs, "PM Sharon Meets with Turkish PM Erdogan", 1 Mayıs 2005.

³⁹⁶ "Türkiye Musevileri Oy Hakkı İstedi", **Milliyet Gazetesi**, 3 Mayıs 2005, 14.

³⁹⁷ Utku Çakırözer, "Bombalı Kuşları İsrail'den Alıyoruz", **Milliyet Gazetesi**, 3 Mayıs 2005, 14.

programını modernizasyonun yapıldığı tesisleri görmek üzere değiştirmiştir³⁹⁸. İki gün daha uzattığı gezisinde, İsrail ile yürütülen projelerin değerinin 880 milyon ABD doları olduğunu, bunun önceki haftalarda imzalanan 183 milyon ABD doları değerindeki insansız hava aracı alımı anlaşmasıyla 1 milyar ABD dolarının üzerine çıkacağını açıklamıştır³⁹⁹.

Başbakan Erdoğan'ın İsrail gezisi, taraflar arasında devam eden ilişkilerin siyasi ve iktisadi ayağını oluşturmaktadır. Görüşmeler esnasında ayrıca iki devlet arasında doğrudan telefon hattı kurulmuş, Sinai Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinde İşbirliği Anlaşması imzalanmış, Arrow-2 ve Popeye-2 füzelerinin ortak üretimi üzerinde anlaşma sağlanmıştır⁴⁰⁰.

İki devlet arasındaki ilişkilerde bir diğer önemli işbirliği alanı enerjidir ve konu Başbakan Erdoğan'ın Orta Doğu gezisinde de gündeme gelmiştir. 6 Ağustos 2005 gecesi, Enerji Bakanı Hilmi Güler, beraberinde Enerji ve Dışişleri Bakanlığından üst düzey yetkililerle sessiz sedasız İsrail'e gitmiştir. İlk olarak kendisine bu daveti yapan İsraili mevkidaşı Benyamin Beneliezer, ardından da Başbakan yardımcısı Şimon Peres'le görüştüktan sonra enerji konusunda Türkiye ile işbirliğine sıcak bakan, Türkiye'de yatırım yapmak ve özelleştirme projelerine dâhil olmak isteyen İsraili işadamlarıyla görüşme gerçekleştirmiştir⁴⁰¹.

Galataport ihalesine İsraili işadamlarından Sami Ofer'in ortak olmasıyla muhalefetin eleştirilerini üzerine çeken Başbakan Erdoğan'ın 2 Ekim 2005'te Ofer'in firmasını dünyanın bir numaralı turizm firması olarak nitelendirdiği ve kimsenin kuru kuruya Yahudi düşmanlığı yapmamasını söylediği görülmüştür⁴⁰².

7 Ekim 2005'te Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ile Alsim Alarko Şirketi arasında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne (KKTC) yılda 75 milyon metreküp su taşıması öngörülen İçme Suyu Temini Projesi kapsamında mutabakat zaptı imzalanmıştır⁴⁰³. Söz konusu hattın tamamlanması halinde, İsrail'e döşenecek boru hatlarının

³⁹⁸ Şık, **age**, 18.

³⁹⁹ Utku Çakırözer, "İsrail'le Askeri İşbirliği Zirvede", **Milliyet Gazetesi**, 3 Mayıs 2005, 1.

⁴⁰⁰ Dursunoğlu, 2005, 1.

⁴⁰¹ Murat Yetkin, "İsrail ile Pazarlıklar", **Radikal Gazetesi**, 9 Ağustos 2005, 1.

⁴⁰² Abdullah Karakuş, "Kuru Kuruya Yahudi Düşmanlığı Yapılmasın", **Milliyet Gazetesi**, 3 Ekim 2005, 8.

⁴⁰³ "Projenin Seyir Defteri", **Su Dünyası Dergisi**, s.148 (2015), 1.

maliyetinde yaşanacak düşüşü de beraberinde getireceği düşüncesinin de tarafların gündeminde yer tutmaya başladığı görülmüştür⁴⁰⁴.

8 Ekim 2005'te Türk Enerji Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı heyetiyle İsrail heyeti Ankara'da bir araya gelerek iki devletin boru hatları projelerini de kapsayacak bir işbirliğine girmeleri hususunda mutabakata varmışlardır. Bu bağlamda 9-10 Ekim'de "Türk-İsrail Enerji Çalışma Grubu" çalışmalarının tutanağı da Enerji Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Salih Paşaoğlu ile İsrail Enerji Bakanlığı Müsteşarı Eli Ronen aracılığıyla iki devlet arasında işbirliği adına atılan ilk imza olmuştur⁴⁰⁵.

17 Kasım 2005'te Rusya'dan Türkiye'ye doğalgaz taşıyan Mavi Akım hattının vanaları açılmıştır⁴⁰⁶. Başbakan Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Putin'in hedefinde hattın Türkiye'de kesilmeyerek, Ankara'dan Ceyhan'a ve ardından da deniz altından deniz altından yapılacak bir boru hattı yahut gazı sıvılaştırma tesisiyle İsrail'in kuzeyindeki Hayfa limanına uzatılması olduğu bilinmektedir. Haberci ve yazar Fırat Gazel'in ifadesiyle, boru hattını Türkiye'den Orta Doğu ve İsrail pazarına götürmek özellikle Rusya'nın hedefleri arasında yer almaktadır ve fikre Türkiye'den de destek verilmektedir⁴⁰⁷. Ayrıca yine aynı günlerde, Samsun ve Ceyhan arasında yaklaşık 1 milyar ABD doları değerindeki petrol boru hattı inşa edilerek, bunun gene Akdeniz'in altından İsrail'e uzatılması, Başbakan Yardımcısı Peres'in de desteklediği ve iki devleti yakınlaştıran bir diğer proje olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁰⁸.

14- 15 Şubat 2007'de İsrail Başbakanı Olmert, Ankara'ya gelerek Başbakan Erdoğan'la görüşmüştür. Görüşmede bölgedeki gelişmelerin yanı sıra taraflar arasındaki enerji konuları da gündeme gelmiştir. Sene sonunda imzalanması istenen anlaşma ile Karadeniz-Kızıldeniz projesi kapsamında petrol, doğalgaz, su ve elektriğin aynı hatla taşınması ve Filistin ile Ürdün gibi devletlere taşınan suyla bölgedeki su gerilimin azaltılmasına yönelik beklentiler konuşulmuştur⁴⁰⁹.

⁴⁰⁴ Murat Yetkin, "İsrail ile Dev Projelere İlk Somut Adım Atıldı", **Radikal Gazetesi**, 12 Ekim 2005, 1.

⁴⁰⁵ Murat Yetkin, "İsrail ile Dev Projelere İlk Somut Adım Atıldı", **Radikal Gazetesi**, 12 Ekim 2005, 1.

⁴⁰⁶ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Uluslararası Boru Hatları ve Boru Hattı Projeleri. <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararası-Boru-Hatları-ve-Boru-Hattı-Projeleri> [18.02.2017].

⁴⁰⁷ "Mavi Akım Vanası Resmen Açıldı", **BBC Türkçe**, 17 Kasım 2005, 1.

⁴⁰⁸ Murat Yetkin, "İsrail ile Pazarlıklar", **Radikal Gazetesi**, 9 Ağustos 2005, 1.

⁴⁰⁹ "Olmert'in Türkiye Ziyareti Başlıyor", **CNN Türk**, 14 Şubat 2007, 1.

Ziyaret esnasında gündeme gelen konulardan biri de son günlerde Müslüman dünyasını huzursuz eden Kudüs'teki Harem-i Şerif'te yapılması planlanan yaya yolu ve kazı faaliyetlerinin Mescid-i Aksa'ya zarar verme ihtimali olmuştur. Başbakan Erdoğan, mevkidaşı ile yaptığı görüşmede bu konudaki endişelerini dile getirerek, yerinde tespit yapmak üzere Türkiye'nin Büyükelçisi'nin teknik bir heyetle birlikte yola çıkacağını söylemiştir⁴¹⁰. Bunun üzerine Başbakan Olmert'in de Türkiye'ye ABD'nin Temsilciler Meclisindeki sözde Ermeni soykırımına karşı beklediği desteği vermediği görülmüştür⁴¹¹.

Görüşmelerin konusu bununla da sınırlı kalmamıştır. İsrail'in Akdeniz'de petrol arama ihalesine çıkan Rumların teklifine karşı takındığı tavır takdir edilirken, Başbakan Olmert'in İsrail özel sektörü ve turistlerinin Kıbrıs'a ilgi duyduğu ve bu yüzden KKTC'ye uygulanan izolasyonun kaldırılmasına olumlu baktığı iddialar arasında yerini almıştır. Hatta Başbakan Erdoğan'ın da mevkidaşı Olmert'e KKTC'nin Tel Aviv'de turizm ofisi açmaya yönelik istediğini ilettiği de konuşulmuştur⁴¹².

Ankara ziyareti öncesi göreve yeni başlayan Tel Aviv Büyükelçisi Namık Tan ile nezaket ziyaretinde bir araya gelen Başbakan Olmert, İsrail'in Türkiye ile ikili ilişkilerini askeri ve ekonomik alanlarda daha ileri seviyelere taşımak konusundaki niyetini dile getirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin İsrail'deki yatırımlarından memnuniyet duyulduğunu, yatırımların desteklendiğini hatırlatarak, TOBB'un Erez Sanayi projesi ve Tel Aviv'deki Kültür Merkezi projelerini örnek göstermiştir⁴¹³.

İki devlet arasındaki güven sorunu, 5 Eylül 2007'de İsrail uçaklarının Suriye'de nükleer tesis olduğuna inanılan bir alanı bombalarken izinsiz olarak Türk hava sahasını kullanmalarının ardından bir süredir kendini hissettirmektedir. Ancak iki devlet arasındaki güven sorunu, konu askeri boyuta geldiğinde dahi ticari ilişkileri kopartacak kadar derine inmemektedir⁴¹⁴.

13 Kasım 2007'de düzenlenen 7. Ankara Forumu, Cumhurbaşkanı Gül, İsrail Cumhurbaşkanı Peres ve Filistin Ulusal Yönetimi Başkanı Abbas'ın yanı sıra TOBB, Filistin Ticaret, Sanayi ve Tarım Odaları Federasyonu ve İsraili İmalatçıları da bir

⁴¹⁰ Oktay Ekşi, "Olmert'e Neyi Sormalıydık", **Hürriyet Gazetesi**, 16 Şubat 2007, 1.

⁴¹¹ Turan Yılmaz, "Harem-i Şerif'e Türkiye'den Heyet", **Hürriyet Gazetesi**, 16 Şubat 2007, 1.

⁴¹² **age**, 1.

⁴¹³ "Olmert'in Türkiye Ziyareti Başlıyor", **CNN Türk**, 14 Şubat 2007, 1.

⁴¹⁴ Daniel Steinvorth, "The Sad State of Turkish-Israeli Relations", **Der Spiegel**, 19 October 2009, 1.

araya getirmiştir. Bir araya gelen taraflar, Batı Şeria'daki organize sanayi projelerini başlatması öngörülen çerçeve mutabakat anlaşmasına imza atmışlardır⁴¹⁵. Projenin, Filistin'de istihdam yaratması, bölgeye yatırımların çekilmesi ve bölge ekonomisinde büyüme yaşanmasını sağlayacağı yönünde beklentilerin arttığı görülmüştür⁴¹⁶. Ayrıca iki devletin birbirine duyduğu güveni arttıracacağı ve dahası Türkiye'nin bölgeye verdiği desteğin somut bir göstergesi olacağı da beklentiler arasında yerini almıştır⁴¹⁷.

21 Aralık 2008'de Türkiye'yi ziyarete gelen AB'nin Orta Doğu özel temsilcisi Marc Otte, İsrail'in yerleşim yerleri inşa ederek Annapolis Barış Sürecini ihlal ettiğini ve Türkiye'nin bu noktada bölgede önemli bir rolü olduğuna dikkat çekmiştir⁴¹⁸. 22 Aralık'ta İsrail Başbakanı Ehud Olmert'in Türkiye ziyareti ve bu esnada barış görüşmeleri hakkında yapılan fikir alışverişleri, uzunca bir süreliğine iki devlet arasında geçen en güvene dayalı konuşma olmuştur.

4.2.2. Gerginlik Aşamasında İlişkiler

Taraflar arasında 2008'den itibaren siyasi ilişkilerde kendini gösteren gerginlik sonucu İsrail, iki devlet arasındaki gerilimi azaltmak adına çeşitli girişimlerde bulunmuş ancak iktisadi ilişkiler dışında yaşanan gerilemenin önüne geçemediği görülmüştür⁴¹⁹. 14 Ekim 2009'da İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak'tan, Türkiye ile ilişkilerinin doğası gereği uzun soluklu, önemli ve stratejik olduğuna dikkat çekerek yaşanan gerginliklerin seviyesini azaltmaya yönelik bir açıklama gelmiştir. Aynı günlerde Emekli General Haldun Solmaztürk, Türkiye'nin beklediği 10 insansız hava aracından yalnızca ikisinin teslim edildiğine, bunların da test aşamasından geçemediklerine dikkat çekerek, askeri ekipmanların teslimi noktasında baş gösteren problemin büyüyerek iki devletin ticari ilişkilerinde bir güven problemine dönüşebileceğinin sinyallerini vermiştir⁴²⁰.

Hızla gerileyen taraflar arasındaki siyasi ilişkiler, 31 Mayıs 2010'da gerçekleşen İsrail'in Mavi Marmara saldırısının ardından kopma noktasına gelmiştir. İki devlet arasındaki 3.3 milyar ABD doları olan ticaretin ve yanı sıra 2 milyar ABD doları olan

⁴¹⁵ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara Forum, 21 Aralık 2010, 1- 17. <http://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Dokumanlar/Faaliyetler/ankaraforumu/ankaraforumu.pdf>

⁴¹⁶Bozçalışkan, **age**, 1.

⁴¹⁷ "Gül'e Şarap Göndermesi", **Gazete Vatan**, 14 Kasım 2007, 1.

⁴¹⁸ "İsrail Annapolis'i İhlal Ediyor", **İhlas Haber Ajansı**, 21 Aralık 2008, 1.

⁴¹⁹ Akgün, Gündoğar, Görgülü, **age**, 7.

⁴²⁰ Daniel Steinworth, "The Sad State of Turkish-Israeli Relations", **Der Spiegel**, 19 Ekim 2009, 1.

savunma sanayi projelerinin akıbeti ise merak konusu olmuştur. İsrail'den beş talebi olan Türkiye'nin konu askeri anlaşmalar ve ortak programlara geldiğinde, ani kararlar alınmaktan kaçındığı görülmüştür.

İki devlet arasında 1990'lı yıllarda başlayan ve altı projenin hali hazırda devam ettiği savunma sanayii alanındaki işbirliği çerçevesinde Türkiye'nin İsrail'den genellikle yüksek teknoloji gerektiren savunma sanayisi ürünleri aldığı, İsrail'in ise, Türkiye'den genellikle askeri bot ve üniforma gibi malzemeleri aldığı bilinmektedir. Ayrıca savunma sanayinin bilimsel işbirliği çerçevesinde savunma alanındaki Araştırma ve Geliştirme anlaşmaları, üniversiteler ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu kapsamındaki ortak projeleri ve altyapı projeleri vardır⁴²¹. Öte yandan Türkiye'de yatırımlarının tutarı 500 milyon ABD doları bulan 250'ye yakın İsrailli firmanın bulunduğu bilinmektedir. Türk müteahhit firmalarının İsrail'de üstlendiği projelerin maliyetine bakıldığında ise, bunun 583 milyon ABD dolarını bulduğu görülmektedir⁴²².

1 Haziran 2010'da Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Direktörü Güven Sak, son yaşananları değerlendirdiği bir konuşma yapmıştır. 2005 yılında başlayan TOBB'un Erez Sanayi Bölgesindeki Barış İçin Sanayi Girişiminin İsrail'in Gazze'ye yönelik operasyonlarının ardından askıya alınarak ve Cenin'e yönlendirilerek zora girdiğini söylemiştir. TOBB Başkanı Rifar Hisarcıklıoğlu'nun ise, İsrail'in saldırısının insanlık vicdanına sığmadığını söyleyerek, iş dünyasını bu insanlık dramına karşı tavır almaya çağırdığı görülmüştür. Son kararın ise, Dışişleri Bakanlığı ile Filistin Hükümetiyle gerçekleştirilecek değerlendirmeler sonucunda verileceğini bildirmiştir⁴²³.

Aynı gün Seyahat Acentası müdürlerinden, sayıları 50 bine ulaşan İsrailli turistlerin İsrail Dışişleri Bakanlığı'nın tehlikeli devlet olarak nitelendirdiği Türkiye'deki rezervasyonlarının süresiz olarak iptal edildiğine ve İsrail'den Türkiye'ye uçuş seferlerinin de durdurulduğuna yönelik bilgiler gelmeye başlamıştır⁴²⁴.

⁴²¹ Meltem Kara, Özgür Ekşi, "İnsani Gemiyi Vuran İsrail'le 3.3 Milyar Dolarlık Ticaret, 2 Milyar Dolarlık Savunma İşimiz Var", **Hürriyet Gazetesi**, 1 Haziran 2010, 1.

⁴²² Kara, Ekşi, **age**, 2.

⁴²³ "TOBB'un Barış İçin Sanayi Projesi, Gazze Darbesi Yedi", **Hürriyet Gazetesi**, 1 Haziran 2010,1.

⁴²⁴ Yaşar Anter, Nilüfer Kandırmış, Doğu Esat, "Elli Bin İsraillinin Rezervasyonu İptal", **Hürriyet Gazetesi**, 1 Haziran 2004, 1.

4 Haziran 2010'da Bülent Arınç, İsrail'le yapılan bütün askeri ve ekonomik anlaşmaların yeniden gözden geçirileceğini ancak iki devlet arasındaki ilişkilerin düzeyinin düşürülmesinin, ani bir kararla ilişkilerin tümünden kesilmesi anlamına gelmeyeceğine zira bunun teamüller arasında da yerinin olmadığına dikkat çekmiştir⁴²⁵. İkili ilişkilerin akıbetinin olaylar biraz durulduktan ve gerekli geniş çaplı değerlendirmeler yapıldıktan sonra alınacak kararlarla belli olacağı izlenimi yaratıldığı görülmüştür.

Aynı gün Amerikan Enerji Bakanlığı, Türk-Amerikan Konseyi ve Türk-Amerikan İş Konseyi tarafından düzenlenen İstanbul Güneydoğu Avrupa ve Kafkaslar Enerji Verimliliği Konferansı'nda konuşan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, Mavi Marmara saldırı sonrası İsrail ile süreç normalleşene kadar enerji alanında yeni projelere girmeyi düşünmediklerini açıklamıştır. Ayrıca Manavgat Suyunun kullanımı ve Mavi Akım 2 ile ilgili projelerin de sürecin de sekteye uğrayacağı sinyallerini verdiği görülmüştür⁴²⁶.

9 Haziran 2010'da Başbakan Erdoğan ile Rusya Başbakanı Vladimir Putin, İstanbul'da düzenlenen Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansında bir araya gelmişlerdir. Konferansın ana konusu Gazze olmasına rağmen, konunun iki devlet arasındaki enerji işbirliğine ve dolayısıyla yeni boru hattı projelerinden Mavi Akım 2'ye de geldiği görülmüştür. Konferans sonrasında ortak bir basın açıklaması düzenleyen iki liderin yaptığı açıklamalardan İsrail'in Mavi Akım 2'deki ortaklığına artık sıcak bakılmadığı ve Suriye ile Lübnan gibi başka devletlerin değerlendirmeye alındığı anlaşılmıştır⁴²⁷.

17 Aralık 2010'da İsrail ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi arasında Türkiye'nin tepkisini çeken Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırması Anlaşması imzalanmıştır. 19 Eylül 2011'e gelindiğinde, İsraili ortağı olan Amerikan şirketi Noble ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Doğu Akdeniz'de doğal gaz ve petrol arama çalışmalarına başlamıştır. 20 Eylül'de ise, Türkiye ile KKTC arasında Başbakan Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Derviş Eroğlu bir araya gelerek Kıta Sahaneliği Sınırlama Anlaşmasını imzalamıştır. KKTC, Bakanlar Kurulu kararıyla Türkiye Petrolleri Anonim

⁴²⁵ Gaza Flotilla: Turkey Threat To Israel Ties Over Raid, **BBC News**, 4 June 2010, 1.

⁴²⁶ Pınar Çıtak Koygun, Özgür Arslan, "Süreç Normalleşene Kadar İsrail'le Proje Gelişimi Düşünmüyoruz", **Hürriyet Gazetesi**, 4 Haziran 2010, 1.

⁴²⁷ İrem Köker, "Mavi Akım 2'DE İsrail'e Büyük Darbe", **Hürriyet Gazetesi**, 9 Haziran 2010, 1.

Ortaklığı'ndan teknik destek talebinde bulunmuş ve 23 Eylül'de Piri Reis Sismik Araştırma Gemisi denize açılmıştır⁴²⁸.

2 Eylül 2011'de BM'nin Mavi Marmara raporunun ABD basınına sızmasının ardından Türkiye adına konuşan Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu rapora tepkili olduklarını söyleyerek, Türkiye'nin İsrail'e yönelik yaptırımlarını açıklamıştır. 5 adımdan oluşan listede iki devlet arasındaki tüm askeri anlaşmaların askıya alındığı da yer almaktadır⁴²⁹. Raporun ardından yazılı bir açıklama yapan İsrail ise, iki devlet arasında yüzyıllardır süregelen işbirliğine dikkat çekerek, Soruşturma Komisyonunun son aylardaki çalışmalarının iki devletin yeniden işbirliğine dönmesine yardımcı olacağını umduklarını söylemektedir⁴³⁰. 15 Şubat 2013'te Enerji Bakanı Taner Yıldız'ın, İsrail gazını taşıyacak boru hattı gibi projelerin başlayabilmesi için İsrail'in Türkiye'nin bazı şartlarını yerine getirmesi gerektiğini söyleyerek, görüşmeleri kopartmadan askıya almaktan yana tavır takındığı görülmüştür⁴³¹.

22 Mart 2013'te Başbakan Netanyahu'nun Başbakan Erdoğan'a telefon açarak özür dilemesiyle iki devlet arasında normalleşme için bir adım atılmıştır. Taraflar arasında yaşanan gerginlikler en çok diplomatik ve askeri alanlarda kendini hissettirirken, ticari alanda istenilen hacme ulaşamamış olmanın dışında, daha hafif atlatıldığı görülmüştür. 2010'da 3.43 milyar ABD doları olan ticaret hacminin, 2011'de 4.44 milyar ABD dolarına yükseldiği, 2012'de 4.03 milyar ABD dolarına gerilerken ilerleyen yıllarda artışına kaldığı yerden devam ettiği tespit edilmiştir⁴³². İsrail İhracat Enstitüsü'nün verilerine göre, iki devlet arasındaki ithalat ile ihracat arasındaki farka bakıldığında ise, bu tarafta da Türkiye'nin artıda olduğu dikkat çekmektedir⁴³³.

Taraflar arasındaki ekonomik ilişkilerde savunma sanayi projeleri, müteahhitlik hizmetleri, turizm ve karşılıklı yatırım ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin İsrail'e ihracatında başı çeken ürünlere bakıldığında, kimya ve bağlı sanayide kullanılan kimyasal ürünler, propilen ve diğer olefinlerin polimerleri, elektrojen grupları, rotatif

⁴²⁸ Stratejik Düşünce Enstitüsü Analiz, **age**, 47- 48.

⁴²⁹ "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Tarihi Karar", **Hürriyet Gazetesi**, 3 Eylül 2011, 1.

⁴³⁰ "Mavi Marmara Raporu Resmen Açıklandı", **Hürriyet Gazetesi**, 2 Eylül 2011, 1.

⁴³¹ Eylem Türk, "Geç De Olsa Özür Olumlu, İsrail'de Yatırıma Devam", **Milliyet Gazetesi**, 24 Mart 2013, 2.

⁴³² T.C. Ekonomi Bakanlığı, Türkiye- İsrail Dış Ticaret Değerleri <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/anasayfa> [18.02.2017].

⁴³³ Israel Export Institute, International Affairs <http://www.export.gov.il/eng/Countries/Europe/Turkey/> [18.02.2017].

elektrik konvertisörleri, demir/çelik döküntü ve hurdaları ile bunların külçeleri olduğu görülmektedir. 2012 yılında 2.32 milyar ABD doları olan toplam ihracat, takip eden 2013 yılında artarak 2.64 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Türkiye'nin İsrail'e ithalatında başı çeken ürünlere bakıldığında, otomobil, steysin vagonlar, yarış arabaları, demir/çelik çubuklar, izole edilmiş tel, kablo; diğer izole edilmiş elektrik iletkenleri; fiber optik kablo, demir/çelik filmaşın, tütün/tütün yerine geçen maddelerden purolar, sigarillolar ve sigara olduğu görülmektedir. 2012 yılında 1.71 milyar ABD doları olan ithalat ise, takip eden 2013 yılında artarak 2.41 milyar ABD dolarına yükselmiştir⁴³⁴.

İsrail İhracat Enstitüsü'nün verilerine göre, İsrail'in Türkiye'ye ihracatının %75'ini, 2013'ün ilk çeyreğinde %67 artış gösteren kimyasal ve işlenmiş petrolün oluşturduğu görülmektedir⁴³⁵. Ayrıca elektronik ürünler ihracatının da %158 büyüyerek 19 milyon ABD dolarını bulduğu yine aynı kaynak tarafından verilen bilgiler arasında yer almaktadır. Türkiye'ye yatırım yapan İsraili şirketler arasında ise, devletin en büyük bankası Hapoalim Bank'ın Bank Pozitif yatırımı öne çıkmaktadır⁴³⁶.

İkili ilişkilerdeki yeni dönem İsrail'deki gazetelerde geniş yer bulurken, Haaretz'in muhabiri Barak David, iki devlet arasındaki yakınlaşmanın üç nedeninin çıkar, çıkar ve çıkar olduğu yorumunu yapmaktadır. Öte yandan ABD'deki New York Times, Wall Street Journal ve Washington Post tarafların yakınlaşmasını, Suriye'deki iç savaşın barışçıl biçimde bitmesinden ve İran'daki nükleer silah yapımına ilişkin girişimlerin bertaraf edilmesinden yana ortak çıkarları olduğu için girişilen geç kalmış bir barışma olarak nitelendirmiştir⁴³⁷.

İsrail'de milyonlarca dolarlık yatırımı olan Zorlu Grubu'nun Yönetim Kurulu Başkanı Ahmet Nazif Zorlu da yaptığı açıklamada son gelişmeleri tarafların çıkarları açısından son derece olumlu bulduğunu söylerken, yaşanan gerginliklere rağmen bu süreçte İsrail'le ticari ilişkilerinde bir sorun yaşanmadığının da altını çizmiştir. Devam eden projelerin sürdürüleceğini ve Solad projesinin yatırım öncesi projelerinin devam ettiği bilgisini verdikten sonra da Ashkelon bölgesinde ortaklıkları bulunan 800 Megawatt

⁴³⁴ T.C. Ekonomi Bakanlığı, Türkiye- İsrail Dış Ticaret Değerleri <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/anasayfa> [18.02.2017].

⁴³⁵ "Özür Geldi, İsrail'le Ticaret Moral Bulacak", **Milliyet Gazetesi**, 23 Mart 2013, 4.

⁴³⁶ "İsrail'in Türkiye'ye İhracatı Rekor Kırdı", **Milliyet Gazetesi**, 20 Mayıs 2013, 3.

⁴³⁷ "Suriye Krizi Birleştirdi", **Milliyet Gazetesi**, 24 Mart 2013, 1.

kapasiteli DORAD doğalgaz çevrim santralının de aynı yıl tamamlanmasının öngörüldüğünü bildirmiştir⁴³⁸.

Yaşanan gerginlikler esnasında Türkiye'ye giren İsraili turist sayısına bakıldığında, bunun eksi yönde bir seyir izlediği görülmektedir. 2010'da 110 bin, 2011'de 79 bin, 2012'de 83 binlere gerilemiştir. Özrün ardından ise, iki devletin turizm alanındaki beklentileri yükselmiştir⁴³⁹. Türkiye Seyahat Acentaları Birliği Başkanı Başaran Ulusoy'un, tekrar güvenilir bir devlet olan Türkiye'nin İsraili turistlerin tercihleri arasında yer alacağından ve ayrıca aktarma noktası olarak kullanılacağından yana olumlu konuştuğu görülmüştür. Türkiye Otelciler Federasyonu Başkanı Osman Ayık da, yıla eşit oranda yayılan İsraili turistlerin sayısının eski rakamlara döneceğinin beklentiler arasında yer aldığı altını çizmiştir⁴⁴⁰.

4.2.3. Normalleşme Aşamasında İlişkiler

24 Kasım 2015'te Türkiye'nin bir Rus uçağı düşürmesinin ardından Rusya, Türk Akımı projesini askıya aldığı açıklamıştır. Bu durum Türkiye'yi Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak üzere alternatif doğalgaz arayışına girmeye yönelttiği görülmüştür. Aralık 2015'te Türkiye ve İsraili yetkililer arasında karşılıklı diyaloglar kurulmaya başlanmış; bu durum ikili ilişkilerde normalleşmenin sinyalleri olarak değerlendirilmiştir.

8 Aralık 2015'te İsrail'in Enerji Bakanı Yuval Steinitz, Mısır'ın gaz akışını durdurma kararının İsrail'i gaz sahalarını hızla geliştirmeye ve enerji bağımsızlığını sağlamaya yönlendirdiğini açıklarken, Türkiye'yi gaz ihraç edilebilecek devletler arasında saydığı görülmüştür⁴⁴¹. 9 Aralık'ta Başbakan Netanyahu, İsrail ile Türkiye arasında doğalgaz satışı konusunda görüşmelerin yapıldığını açıklamıştır⁴⁴². Aynı gün düzenlediği basın toplantısında İsrail'le ilgili soruları da yanıtlayan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın'dan da iki devlet arasındaki ilişkilerin tekrar düzelmesi için

⁴³⁸ Eylem Türk, "Geç De Olsa Özür Olumlu, İsrail'de Yatırıma Devam", **Milliyet Gazetesi**, 24 Mart 2013, 1.

⁴³⁹ "Restoration of Turkey-Israel Relations to Boost Trade, Stats Show", **Daily Sabah**, 27 June 2016, 1.

⁴⁴⁰ Songül Hatisaru, "1 Özür, 1 Milyon Turist", **Milliyet Gazetesi**, 26 Mart 2013, 3.

⁴⁴¹ "İsrail'den Türkiye'ye Doğalgaz Satışı Açıklaması", **Hürriyet Gazetesi**, 8 Aralık 2015, 1.

⁴⁴² Merve Erdil, "Gaz Veren Çok", **Hürriyet Gazetesi**, 9 Aralık 2015, 1.

Türkiye'nin kalan iki şartın yerine getirilmesi hususunda kararlı olduğu açıklaması gelmiştir⁴⁴³.

Türkiye ile İsrail'in yakınlaşmasını değerlendiren İsraili analist Calev Ben Dor, bunun ardında bölgesel faktörler olduğuna dikkat çekmiştir. Rusya'yla yaşanan krizin akabinde Suriye lideri Beşar el Esad ve Mısır Cumhurbaşkanı Abdullah Sisi'yle yaşanan gerginlikle Türkiye'nin yalnızlaştığını yazmıştır. Öte yandan Emekli Tuğgeneral Michael Herzog'un buna bir de İran'la yaşanan gerginliği ekleyerek Türkiye'nin bölgede görece istikrarlı diyalog kurabileceği tek devletin İsrail olduğunun altını çizdiği görülmüştür⁴⁴⁴.

Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Enerji ve Güvenlik Araştırmaları Başkanı Hasan Selim Özertem, iki devlet arasındaki ilişkinin en önemli ayağı olarak enerji alanını işaret ederken, enerji piyasası uzmanı Cüneyt Kazokoğlu'nun, ortak projeler üretmek ve anlaşmalar yapmak için henüz erken olduğunu düşündüğü görülmektedir⁴⁴⁵. Fakat sonuç olarak normalleşme adına yürütülen görüşmelerin netice vermesi ile tarafların, 28 Haziran 2016'da uzlaşması, iki devlet arasında en başta ekonomik ilişkiler olmak üzere, tüm ilişkilerde ilerleme sağlanacağını göstermektedir.

Türkiye- İsrail arasında siyasi ve iktisadi alanlarda kurulan ilişki İsrail devletinin kurulduğu günden bugüne çeşitli parametreler üzerinden ilerlemiş, taraflar arasında giderek kuvvetlenen karşılıklı çıkarlar sonucu yaşanan küresel ve bölgesel gerginlikler bertaraf edilmiş ve nihayetinde normalleşme sağlanmıştır. İki devlet arasındaki ilişkinin tarihi seyri inişler ve çıkışlarla doludur. Yıllar içerisinde değişen iktidar ve muhalefetin bu seyir üzerindeki etkileri ancak gözümüzün bizi yanılttığı kadar olmuştur. İktisadi veriler incelendiğinde, siyasi söylemin devletin ulusal çıkarlarını gözetenek oluşturulan politikaların önüne geçemediği ve ilişkilerin bekasının her daim önemsendiği görülmüştür.

⁴⁴³ T.C. Cumhurbaşkanlığı, Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Büyükelçi İbrahim Kalın'ın Basın Toplantısında Yaptığı Açıklama, 9 Aralık 2015.

⁴⁴⁴ Selin Girit, "Türkiye- İsrail Yakınlaşması: Doğalgaz ve Suriye Faktörü", **BBC Türkçe**, 17 Aralık 2015, 1.

⁴⁴⁵ Elçin Poyrazlar, "Türkiye-İsrail Anlaşmasında Enerji Ne kadar Rol Oynadı", **BBC Türkçe**, 27 Haziran 2016, 1.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE TARTIŞMALAR

Çalışmanın “Genel Değerlendirme ve Tartışmalar” adlı bölümünde Türkiye- İsrail arasında siyasi ve iktisadi alanlardaki ilişkilere dair tartışmalar tarihi seyir içerisinde “Yakındaki Uzak Gerçeklik” ve “Uzaktaki Yakın Gerçeklik” başlıkları altında ele alınmaktadır. Bunu yaparken İsrail devletinin kurulduğu 1948 yılından, 2016’da imzalanan “Tazminata İlişkin Usul Anlaşmasına” kadar geçen sürede tarafların gazete ve makalelerde tartışmalara konu olan söylem ve eylemleri, gerçekçi yaklaşım ışığında genel bir değerlendirmeye tâbi tutulmaktadır.

5.1. Yakındaki Uzak Gerçeklik

Türkiye’nin İsrail devletinin kuruluşu öncesi ve akabinde takındığı tutuma bakıldığında dış politikasını belirlerken çeşitli öncelikleri olduğu görülmektedir. Bu önceliklerin “ulusal güvenlik”, “ulusal çıkar” ve “güç mücadelesi” ya da kısaca “varoluşsal kaygı” başlıkları altında toplanması mümkündür. Türkiye’nin ilk yıllarda takındığı tutumların neden ve sonuçları incelendiğinde bahsi geçen “varoluşsal kaygı” daha iyi anlaşılacaktır. Öncelikle kurulacak Yahudi devletinin Sovyet yanlısı olma endişesine kapılmış ve 1947’de BM Genel Kurulu’nda Taksim Kararı’na yönelik oylamada olumsuz oy kullanmıştır. Ancak çok geçmeden 1948’de gerçekçilik yaklaşımının temel aktörü olan güçlü ve devamlılık sergileyecek İsrail devleti kurulmuştur.

Uluslararası sistemin doğal halinde devletler birbiriyle savaşımaktadır ve Türkiye, bir süre “bekle- gör” politikası izlemeyi tercih etmiştir. Nihayet endişenin kısmen ortadan kalkması üzerine, aynı yıl BM Genel Kurulu bünyesinde Filistin Uzlaştırma Komisyonu kurulmasına dair oylamada olumlu oy kullanmıştır. 1949’da İsrail devletini *de facto* yani fiili olarak tanıyarak, ikinci adımı atmış ama hala bir takım endişeleri olduğunu da hissettirmiştir. 1950’de ise, İsrail’den bir adım gelmiş ve taraflar arasında ilk diplomatik temsilciler atanmıştır. Bunu takiben Türkiye, önce İsrail devletini *de jure* yani hukuki olarak tanımış, ardından da Ticari ve Ödeme

Anlaşmasını imzalayarak iktisadi alandaki ilişkilerin temelini atmıştır. Bir başka ifadeyle, “karşılıklı bağımlılık” yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır.

1950’lerde Türkiye’nin davranışlarına DP’nin Başkanı ve Başbakan Adnan Menderes’in yön verdiği görülmektedir. İsrail ile ilişkilerde öncelik her zaman “kamu yararı”, bir başka ifade ile “ulusal çıkar” olmuştur. Takip eden yıllarda Türkiye’nin tavrındaki tutarlılık buna en güzel örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir yandan 1952’de MEDO fikrinin ve 1955’te Bağdat Paketi’nin ortaya çıkışıyla endişelenen İsrail’i yatıştırmaya çalışmış diğer yandan ise, 1956’da Süveyş Bunalımı sonrasında takındığı tutuma istinaden İsrail’deki diplomatik temsilciliğini maslahatgüzar seviyesine indirmiştir.

1958’de Irak Devrimi ile karışan Orta Doğu bölgesinde taraflar kendilerini yalnız ve çevrelenmiş hissetmeye başlamış ve “varoluşsal kaygılar” ışığında birbirine yaklaşmıştır. Neticede çeşitli alanlarda işbirliğini öngören ve Çevresel Pakt olarak adlandırılan örtülü anlaşma imzalanmıştır. Türkiye, İsrail ile ilişkilerine her zaman Arap devletlerinin tepkilerini göz önünde bulundurarak yön vermiştir. Türkiye’nin bu tavrını gene aynı kaygı üzerinden açıklamak mümkün gözükmemektedir. Ancak bahsi geçen anlaşmadan da anlaşılacağı üzere siyasi söylemlerde bulunmayan cesaret, kendini eylemlerde hissettirmektedir.

1960’larda dönemin siyasi ve iktisadi şartları Başbakan İsmet İnönü ve koalisyon hükümetlerini çok yönlü dış politika izlemeye sevk etmiştir. 1962’de Füze Bunalımı ve 1963’ten itibaren sıkıntılı bir sürece giren Kıbrıs Sorunu Türkiye’nin BM’de sayıca çok olan Arap devletlerinin desteğine ihtiyaç duymasına yol açmıştır. Bu sebeple 1966’de rasyonel kararlar alınarak; İsrail ile yakın askeri ilişkiler dondurulmuş ve Çevresel Pakt yürürlükten kaldırılmıştır.

Bahsi geçen dönemde tarafların iktisadi alandaki ilişkilerinin seyrine bakıldığında durumun dışarıdan görüldüğünden biraz daha karmaşık olduğu anlaşılmaktadır. İsrail, Türkiye’nin ticarete kendi lehine denge kurduğu yalnızca birkaç devletten biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İsrail’den yapılan ticaret çeşitlilik arz etmekte ve iyi organize olmaktadır. Bu durumda Türkiye, daha iyi bir alternatif bulmadığı sürece İsrail ile ilişkilerini gözden çıkartmamaktadır. Bir başka ifadeyle, “ulusal çıkarı” nasıl davranmasını gerektiriyorsa öyle davranmakta ve kârını maksimize etmektedir. 1967’de Arap- İsrail savaşında Arap devletlerine yakın durarak petrol ihracatından

kesintisiz olarak faydalanması ve dış politikası sayesinde çift taraflı kazanç sağlaması bunun en dikkat çekici örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁴⁶.

1970'lerde yaşanan bazı olaylar Türkiye'nin yüzünü Arap devletlerine dönmesine yol açmıştır. 1973'te "Yom Kippur" olarak adlandırılan Arap- İsrail savaşının ardından patlak veren petrol krizinde Türkiye, Arap devletlerine yakın durarak takındığı tutum sayesinde petrol ambargosunun dışında kalmıştır. Gerçekçi yaklaşımın öne sürdüğü gibi güç, psikolojik şiddeti de içermektedir ve bu tarihten itibaren Türkiye'nin uzun süre devam edecek psikolojik bir baskı altına girdiği görülmektedir. Buna ek olarak, 1974'te gerçekleşen Kıbrıs Harekâtı ve sonucunda ABD'nin Türkiye'ye silah ambargosu uygulaması, "ulusal çıkarın" Türkiye- İsrail ilişkilerinde uzaklaştırıcı etkisinin sürmesine yol açmıştır.

Devletler, dış politikalarını oluştururken uluslararası yapıdan etkilenmektedir. 1980'lerde taraflar arasındaki ilişkilerin uluslararası yapıdaki dalgalanmaların yanı sıra içyapıdakilere de paralel bir seyir izlediği görülmektedir. 1980'de Türkiye'de askeri darbeyi gerçekleştiren MGK, AET gibi uluslararası platformlarda meşruiyet sorunuyla karşılaşmış ve bu da Türkiye'nin Arap devletlerine yaklaşmasına yol açmıştır. Ayrıca tarafları genelde birbirine yaklaştıran ekonomik göstergelerin ihracatı özendirme politikalarıyla ve artan petrol fiyatlarıyla beraber ibre değiştirmesi, siyasi söylemlerin, eylemlerle desteklenmesi sonucunu doğurmuştur.

1980'lerin ilk yarısında taraflar arasındaki ilişkilerin seyri ABD'nin dikkatini çekmiş ve bunun üzüntüyle karşılandığı Türk makamlarına iletilmiştir. Takiben 1981'de İsrail, Golan Tepelerini ilhak etmiş ve konu BM Güvenlik Konseyi gündemine alınmıştır. Türkiye bir yandan ilhak kararını kınadığını bildirirken, diğer yandan İsrail'in üyeliğinin askıya alınması ve politik, diplomatik, ekonomik ambargo uygulanmasına yönelik oylamada çekimser oy kullanmıştır. Bu durum Türkiye'nin uluslararası kuruluşlara ve bunun yanı sıra ABD gibi uluslararası yapıdaki büyük devletlerle tesis edilen yakın ilişkiye verdiği önemi göstermektedir.

1980'lerin ikinci yarısında taraflar arasında bir yakınlaşma dönemine girildiği görülmektedir. İsrail, işgal altında tuttuğu Lübnan topraklarından çekilmiş ve Mısır'la kurduğu ikili barışta ilerleme kaydetmiştir. Bu durumda diplomatik temsilciliklerin

⁴⁴⁶ Karpaz, *age*, 211- 213.

başına getirilen daha tecrübeli isimler sembolik bir değer ifade etmektedir. Paralel olarak 1986'da petrol fiyatlarında yaşanan reel düşüş ve Batı Avrupa devletlerinin ekonomilerinde yaşanan canlanma, tarafları birbirine yaklaştırmıştır.

1990'larda tarafların ulusal çıkar doğrultusunda ortak noktalarında artış yaşandığı görülmektedir. Orta Doğu barış sürecini takiben bölgedeki kalkınmayı sağlamak ve terörü ortadan kaldırmak için çeşitli alanlarda işbirliğine gidilmiştir. Bu doğrultuda güvenlik, ticaret, yatırımların karşılıklı teşviki, serbest ticaret, tarımsal işbirliği, bilim ve teknik gibi alanlarda anlaşmalar imzalanmıştır. Birbirinin peşi sıra üst düzey görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bir başka ifade ile tarafların atacağı rasyonel adımlar için en uygun zaman kendini göstermiştir.

1990'ların ikinci yarısında Türkiye'de Necmettin Erbakan başkanlığında Refahiyol Hükümeti iktidara gelmiş ama ilişkilerin içyapıdaki değişiklikten etkilenmeyerek gerek siyasi gerekse iktisadi alanlarda devamlılık gösterdiği dikkat çekmiştir. Bunu takiben "GAP Bölgesinde Sürdürülebilir Kalkınma Programı" yürürlüğe girmiş ve İsrail de bu programın bir parçası olmuştur. Aynı zamanda Türkiye'nin askeri ekipmanların temini konusunda İsrail ile anlaşmaya vardığı ve tarafların "güvenlik endişelerini" ticaretle pekiştirerek birbiriyle yakınlaştığı görülmektedir. Bu yakınlaşma stratejik bir ittifak doğururken, bölgede yeni bir "güç dengesi" ya da bir başka ifadeyle "güç mücadelesi" anlamına gelmektedir.

Taraflar, güvenlik kaygılarını yalnızca askeri kapasiteyi arttırmak ya da ekipmanları modernize etmek gibi klasik savunma yöntemleriyle gideremediklerini fark etmiştir. Bu nedenle ekonomik işbirliğine ve bölgesel dayanışmaya başvurmaktadır. Toplumlararası ilişkilerin gelişimine önem verilmekte ve akademisyen, turist, öğrenci gibi farklı statülerden kişilerin gerçekleştireceği ziyaretler teşvik edilmektedir. Ayrıca iş adamlarının yapacağı yatırımlar, açılan ihalelerde İsraili firmalara öncelik tanınmasıyla desteklenmektedir. Böylece "karşılıklı bağımlılığın" boyutu ve derinliği artış göstermektedir. 2000'lerin başında da mevcut eğilimin devam ettiği görülmektedir.

5.2. Uzaktaki Yakın Gerçeklik

Devletlerarasındaki ilişkiler, uluslararası yapı üzerinden ilerlemektedir. Devletler dış politikalarına “ulusal çıkarları” doğrultusunda yön vermektedir. Ne var ki “ulusal çıkar” dediğimiz şey, sabit değildir ve dönemin siyasi-iktisadi, sosyal-kültürel koşullarına göre şekillenmektedir. Türkiye- İsrail ilişkilerini değerlendirirken tartışmalara konu olan en önemli sorulardan biri “siyasi alanda kopma noktasına gelen ilişkilerin nasıl olup da kendini iktisadi alanda hissettirmedeği” olmuştur. Bunu anlamak için tarafların zaman içerisinde kurduğu “karşılıklı bağımlılığı”, Orta Doğu bölgesinde içine düştükleri “varoluşsal kaygıyı” ve “güç mücadelesini” göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ayrıca siyasi söylemleri ile eylemleri arasındaki farkı tam anlamıyla kavrayabilmek için vuku bulan olayların gerçekçi yaklaşım ışığında bir görünen bir de görünmeyen yüzüne bakmak şart olmaktadır.

2000'lere İkinci İntifada olarak adlandırılan Arap- İsrail savaşının patlak vermesiyle hızlı bir giriş gerçekleşmiştir. Gerek Orta Doğu bölgesinde gerekse Türkiye- İsrail ilişkilerinde Filistin merkezli sorunların şiddetini arttırarak devam edeceğinin ilk sinyali verilmiştir. Filistin meselesi, Türkiye'nin söylemlerinde ahlaki boyutun gösterilmesi açısından önem teşkil etmektedir. Ahlaki olan her zaman ihtiyaç duyulan ile örtüşmemekte ve taraflar arasında gerilim yaratmaktadır. Bu gerilimin altında yatan sebebe bakıldığında, devletlerin iktisadi alanda kurmuş oldukları sıkı bağ karşımıza çıkmaktadır. Nitekim 2002'de Türkiye'de Ak Parti, 2003'te İsrail'de Likud Partisi gibi muhafazakâr söylemleri ile tanınan partilerin ve liderlerinin iktidara gelmesi içyapıda bir takım değişiklikler yaratsa da bahsi geçen sıkı bağın kopmadığı dikkat çekmektedir.

2003'te İsrail Güvenlik Kabinesinden çıkan Arafat'a sürgün kararı, ulusal güvenliği ilgilendiren terör konusunu yeniden gündeme getirmiştir. Türkiye, bölge barışı için oynadığı kilit role dikkat çekmiş ve bu konudaki endişesini BM Güvenlik Konseyi ve AJC gibi uluslararası kuruluşlarda dile getirmiştir. Ancak bir yandan İsrail ile siyasi ilişkilerini üçüncü devletler ve uluslararası kuruluşların etkisi üzerinden yürütürken, diğer yandan aynı günlerde iktisadi alanda GAP'taki 600 milyon ABD dolarlı

değerindeki projenin görüşmelerini sürdürdüğü görülmektedir⁴⁴⁷. Bu da siyasi söylem ile eylem arasındaki farka dair çarpıcı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

2004'te İsrail'in, Refah ve Han Mülteci Kamplarına gerçekleştirdiği Demir Portakal operasyonu, Türk yetkililer tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bunun üzerine Başbakan Erdoğan'ın bütün devlet başkanlarına çağrıda bulunarak uluslararası yapı üzerinden ilerlemesi ve Filistin meselesine içyapıdan bağımsız olarak müdahil olması dikkat çekmektedir. Bahsi geçen tavrı anlamak için birkaç ay önce taraflar arasında Manavgat nehri su arıtma ve dolmuş tesislerinden İsrail'e su satılmasına ilişkin imzalanan 20 yıllık anlaşmayı hatırlamakla başlamak gerekmektedir. Takiben Zorlu Enerji ile DORAD Enerji şirketi arasında 800 milyon ABD doları değerinde bir proje imzalanmıştır⁴⁴⁸. Enerji ve su gibi alanlarda yapılan yatırımların, içinde taşıdığı istikrar ve düzen getirme potansiyeli nedeniyle önem arz ettiği görülmektedir.

2005'te Türkiye- İsrail arasında siyasi ve iktisadi alandaki işbirliğinin çeşitlendiği ve derinleştiği görülmektedir. Taraflar arasında yürütülen projelerin değeri tank modernizasyonu, Heron ve Harpy-2 tipi insansız hava aracı alımına ilişkin yapılan askeri anlaşmalarla birlikte 1 milyar ABD dolarının üzerinde seyretmeye başlamıştır⁴⁴⁹. Takiben Başbakan Erdoğan tarafından Orta Doğu gezisi kapsamında İsrail'de kurulan temasların enerji, turizm, kültür gibi alanlarda kendini hissettirerek "karşılıklı bağımlılığın" kapsamı ve niteliğinin genişlediğine şahit olunmuştur.

2006'da İsrail, Filistin ve Lübnan gibi üçüncü devletlerle yürüttüğü şiddete dayalı ilişkiyi sürdürmüştür. Bu durumda Türkiye'nin takındığı tutuma bakıldığında, BM gibi uluslararası bir örgüt ile birlikte hareket etmeyi tercih ettiği görülmektedir. Lübnan'la barış görüşmeleri için arabulucu rolü üstlenirken, Orta Doğu'daki kilit rolüne dikkat çekmekte ve rakip devletlere kendisine duyulan ihtiyacı göstererek "güç mücadelesindeki" yerini sağlamlaştırmaktadır.

2007'de Türkiye'nin, İsrail ile Filistin meselesi üzerinden kurduğu siyasi köprüyü muhafaza ettiği görülmektedir. 7. Ankara Forumu Toplantıları kapsamında İsrail ve Filistin taraflarının liderlerini ve ticaret, sanayi, tarım gibi alanlarda ön plana çıkan iş adamlarını bir araya getirmiştir. Ayrıca İsrail ile petrol, doğalgaz, su ve elektrik gibi

⁴⁴⁷ Hazbay, **age**, 1.

⁴⁴⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem II, Toplantı 97, c.2 (Mayıs 2001): 656.

⁴⁴⁹ Çakırözer, **age**, 1.

çeşitli enerji alanlarında işbirliğine yönelik görüşmeler düzenleyerek Orta Doğu'daki konumunu korumayı ve güçlendirmeyi hedeflediği görülmektedir.

2008'de Filistin meselesi, İsrail- Türkiye arasında siyasi alanda kurulan ilişkilerin seyrinde bir süre daha en önemli gündem maddesi olacağıın işaretini vermiştir. İsrail Başbakanı Olmert'in Türkiye ziyaretinin hemen ardından İsrail'in Gazze'ye yönelik Dökme Kurşun Operasyonu patlak vermiş ve operasyonda yüzlerce sivil hayatını kaybetmiştir. Bu durumun Türkiye'yi ahlaki kararlar almaya ve İsrail'i "devlet terörü" yapmakla suçlamaya sevk ettiği görülmüştür. Neticede ahlaki olan ile ihtiyaç duyulan karar arasında kaçınılmaz bir gerilim olduğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Ancak Türkiye'nin uzun vadeli ulusal çıkarını maksimize etmek için siyasi söylemlerinde ahlaki olanı tercih ettiği dikkat çekmektedir.

2009, Türkiye- İsrail arasında gerek siyasi gerek iktisadi ilişkilerin zor zamanlarına şahitlik etmiştir. Başbakan Erdoğan'ın, "Gazze: Orta Doğu'da Barış" panelinde yaptığı "One Minute" çıkışı ile taraflar arasında yılın ilk gerginliği baş göstermiştir. Bunu takiben Anadolu Kartalı Tatbikatının uluslararası bölümü ertelenmiştir. Ayrıca TRT'de yayınlanan Ayrılık dizisinin Dökme Kurşun Operasyonunu konu edinmesi ve Kurtlar Vadisi Pusu dizisinde MOSSAD ajanlarının çocuk kaçakçısı olarak gösterilmesi de ilişkilerin iyice gerilmesine yol açmıştır. Tarafların üst düzey yetkililerinden gelen açıklamalara bakıldığında ise, bunların uyarı mahiyetinde ve özellikle askeri alandaki ilişkilerin bekasını gözeten açıklamalar olduğu görülmektedir. Bir başka ifade ile alınan kararların ahlaki olandan ziyade ihtiyaç duyulana kayarak, rasyonel olma niteliğini koruduğu anlaşılmaktadır.

2010'da İsrail Dışişleri Bakanı Danny Ayalon'un Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u makamına çağırıp alçak bir koltuğa oturtturarak siyasi söylemlerini eyleme döktüğü görülmüştür. İsrail'in Mavi Marmara gemisine gerçekleştirdiği ve neticesinde 9 Türk vatandaşının hayatını kaybettiği saldırı sonucu siyasi ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Bir devlet başkanının görevi kamu yararına hareket etmektir ve kamunun hayatını kaybettiği noktada zor da olsa ani kararlardan uzak durarak ve rasyonelliğinden ödün vermeden en doğru kararı vermesi gerekmektedir.

Nitekim saldırının hemen akabinde Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu harekete geçmiştir. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, BM Güvenlik Konseyi'ni acil toplantıya çağırarak ilişkilerin seyrinde uluslararası kuruluşlara pay çıkartmıştır. Bu

girişimi Körfez Arap Devletleri İşbirliği Konseyi, NATO, Kuzey Atlantik Konseyi, AB gibi uluslararası kuruluşlar takip etmiş ve İsrail, uluslararası hukuk kuralları içerisinde davranmaya davet edilmiştir. Ek olarak, Türkiye ilişkilerin normale dönmesi adına İsrail'den özür dilenmesi, tazminat ödenmesi, Gazze ablukasının kalkması, saldırıyla ilgili uluslararası soruşturma komisyonu kurulması ve el konulan gemilerin iadesini öngören 5 talepte bulunmuştur⁴⁵⁰.

Devletleri bir arada tutan ve savaş halinden alıkoyan uluslararası kurallardır ve uluslararası yapının bir parçası olmak isteyen devletlerden bahsi geçen kurallar içerisinde hareket etmeleri beklenmektedir. Mavi Marmara saldırısında görüldüğü gibi devletlerin işbirlikleri değişkenlik göstermekte ve güç mücadelesi içerisinde yeni işbirlikleri doğabilmektedir. Bu anlamda uluslararası kuruluşların ve ABD gibi uluslararası yapıdaki büyük devletlerin takınmış oldukları tavır önem arz etmektedir.

Taraflar arasındaki siyasi söylemlerin sertleştiği ve takiben Türkiye'nin İsrail'le yapılacak askeri tatbikatları ve milli maçı iptal ettiği görülmektedir. Ancak tüm bunlar olurken 3.3 milyar ABD doları değerindeki ticaret ve 2 milyar ABD doları değerindeki savunma sanayi projesi ile birbirine bağlı olan tarafların, konu ticaret ve ortak projeler olduğunda ani kararlar almaktan kaçındığı görülmektedir. Bu durum da karşımıza ulusal çıkarın çift taraflı yüzünü çıkartmaktadır. Aksi halde siyasi alandaki ilişkiler kopma noktasına geldiğinde dahi iktisadi alandaki ilişkilerin bekasının gözetilmesini başka türlü açıklamak mümkün gözükmemektedir.

2011'e Kuzey İsrail'de çıkan yangın ve Türkiye'nin uzattığı yardım eliyle sıcak bir havada giren taraflar arasında gizli görüşmeler başlamıştır. Ancak BM bünyesinde Mavi Marmara saldırısını soruşturmak üzere kurulan Palmer Komisyonu tarafından hazırlanan raporun basına sızmasıyla ilişkilerin yeniden soğuduğu görülmüştür. İsraili askerlerin kendilerini korumak adına hareket ettiklerinden bahseden raporu takiben Türkiye, B Planı olarak uygulanacak beş yaptırım devreye sokmuştur. Taraflar arasında diplomatik ilişkiler ikinci kâtiplik seviyesine indirilmiş, tüm askeri anlaşmalar askıya alınmış, seyrüsefer serbestisinden bahisle her türlü tedbir alınmaya başlanmış, Gazze ablukasını incelenmek üzere UAD'ye taşınmış ve saldırıda mağdur olanların hukuki arayışlarına destek verileceği açıklanmıştır⁴⁵¹.

⁴⁵⁰ Oran, 2013, 443.

⁴⁵¹ Kohen, 2011, 1.

Mavi Marmara saldırısı, savaş suçu olarak değerlendirilirken siyasi alandaki gerilimin, askeri alanı kapsayacak şekilde genişlediği görülmektedir. Ancak Türkiye'nin İsrail'le arasındaki ithalat, ihracat, hacim ve denge grafiklerine bakıldığında bunların seyrinde, 2009'daki küresel ekonomik kriz kaynaklı iniş haricinde, ani iniş çıkışlara rastlanmamaktadır. Bu durumda iktisadi alanın güç mücadelesinin kapsama alanı dışında bırakıldığı dikkat çekmektedir.

2012'de Türkiye- İsrail ilişkilerinin gizli görüşmeler yoluyla devam ettiği görülmektedir. ABD ve Rusya gibi uluslararası sistemdeki büyük devletler ve bunların dâhil olduğu uluslararası kuruluşlar da kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmekte ve rasyonel kararlar almaktadır. Bu doğrultuda Türkiye, Gazze ablukasını hakkında görüşme talep ettiğinde kimsenin zarar görmeyeceği bir öneriden çok, kendi çıkarlarını maksimize etmek gailisiyle hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Buna en güzel örneklerden biri olarak, Mit Müsteşarı Hakan Fidan ve MOSSAD şefi Tamir Pardo'nun Mısır İstihbarat şefi Muhammed Rafet Abdülvalid aracılığıyla bir araya gelmesi karşımıza çıkmaktadır.

2013'e ABD'nin üzerindeki baskıyı arttırmasıyla İsrail Başbakanı Netanyahu'dan Başbakan Erdoğan'a Mavi Marmara saldırısındaki can kayıplarına istinaden gelen özür ile hızlı bir giriş yapılmıştır. Devletlerin ve onların başındaki isimlerin görevlerinden biri, kamunun güvenini tesis etmektir. Saldırının Türk halkı üzerinde yarattığı etkinin tek bir özürle sona ermesi mümkün gözükmemektedir. Ancak bunu ihtiyaç duyulan karardan doğan gerilimin doğal bir sonucu olarak değerlendirmekte fayda vardır.

2014'te İsrail'in Gazze'ye yönelik düzenlediği ve binlerce Filistinlinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan Koruyucu Hat Operasyonu ile taraflar arasındaki ilişkilerin bir kez daha Filistin meselesi üzerinden gerildiği görülmektedir. Orta Doğu bölgesindeki güç mücadelesinin yansıması olan savaş, uluslararası hukuk kurallarının meşruiyetine gölge düşürmektedir. Türkiye'nin devamlı değişen Orta Doğu denkleminde kendine yer açmaya çalışırken bu durumu kendi yararına çevirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

2015'e girerken Türkiye- İsrail arasında uzlaşma arayışlarının devam ettiği görülmektedir. Türkiye, siyasi söylemlerinde Mavi Marmara saldırısının ardından masaya koyduğu taleplerden henüz gerçekleşmemiş olan tazminatın ödenmesi ve

ambargonun kalkması durumunda ilişkilerin normale döneceğine dikkat çekmektedir. İsrail'den de normalleşmeye tarafların yanı sıra Orta Doğu bölgesinin de ihtiyacı olduğunu yönünde açıklamalar gelmeye başlamıştır. Bunu takiben enerji alanında gerçekleştirilen görüşmeler, işbirliğinin her iki devletin de ulusal çıkarına hitap ettiği algısını yaratmaktadır.

2016'da Türkiye- İsrail arasında “ulusal çıkar” ibresinin aynı yönü göstermesi üzerine uzlaşma arayışlarının neticelendiği ve 28 Haziran'da “Tazminata İlişkin Usul Anlaşmasının” imzalandığı görülmektedir. Böylece taraflar arasında siyasi alanda kurulan ilişkiler gerginlik dönemini, iktisadi alanda yürütülen ilişkiler ise, gizlilik dönemini arkasında bırakmıştır.

6. SONUÇ

Türk dış politikasının seyri incelendiğinde İsrail ile ilişkilerin önemli gündem maddelerinden biri olduğu doğrulanmaktadır. Taraflar arasında İsrail devletinin kuruluşunu takiben 1948’de kurulan ilişkilerin “Tazminata İlişkin Usul Anlaşmasının” imzalandığı 2016 yılına kadar geçen sürede iniş-çıkışlar ile yoluna devam ettiği görülmektedir. Çeşitli alanlarda kurulan ilişkilerin doğasını ilk mertebede anlamak ve ardından açıklamak için bu çalışmanın başında oluşturulan yol haritasından faydalanılmıştır.

Çalışmanın esas ilgi alanı olan Türkiye’nin İsrail ile siyasi ve iktisadi alanda kurduğu ilişkinin Ak Parti öncesi ve Ak Parti dönemi şeklinde iki bölüme ayrılarak incelenmesi yolun selameti açısından önem teşkil etmektedir. İlişkilerin seyri incelenirken toplumları birbirine bağlayan devletlerarası kanal tercih edilmiş ve tarafların haber ve makalelere konu olan söylem ve eylemleri dikkatlice gözden geçirilmiştir. Bunların tespiti için öncelikle gazete taraması yapılmış, akabinde ise, istatistiki veriler toplanmıştır. Bu sayede tarafların siyasi söylem ve eylemlerinin ne kadarının birbiriyle örtüştüğü yahut çeliştiğinin tespit edilmesi kolaylaşmıştır.

Bu çalışma, tarihsel seyir içerisinde taraflar arasında siyasi ve iktisadi alanlarda kurulan ilişkilerin doğasına, yaşanan iniş- çıkışların nedenlerine ve öngörülebilir sonuçlarına, siyasi alanda kopma noktasına gelen ilişkilerin nasıl olup da iktisadi alanda kopmadan sürdürüldüğüne açıklık getirmektedir. Bu bağlamda devamlı değişen Orta Doğu denklemine kilit roller üstlenen tarafların edindiği ve geliştirdiği reflekslerin tespit edilmesi suretiyle oluşturulan yol haritasıyla literatürdeki boşluk doldurulmuştur.

Bu çalışmada tarafların siyasi ve iktisadi alandaki ilişkilerine yön veren söylem ve eylemlerinde farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bahsi geçen farklılığı anlamak adına uluslararası politika alanındaki gerçekçilik yaklaşımına başvurulmuştur. Taraflar arasındaki ilişkiler, yaklaşımın öne çıkan “güç” ve “ulusal çıkar” kavramları ışığında

değerlendirildiğinde güç, tarafların güvenlikleri tehlikede olduğunda başvurdukları siyasi ve iktisadi kapasiteyi kapsayan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası politik alan, devletlerin arasındaki rekabet ve güç mücadelesi nedeniyle devamlı değişen çatışma ve işbirliği döngüsünden oluşmaktadır. İsrail devletinin kurulması sürecinden itibaren Türkiye'nin takındığı tutuma bakıldığında bu iddianın doğrulandığı görülmektedir.

Bu çalışmada gerek Türkiye gerekse İsrail'in birbirinden kaynaklanacak herhangi bir savaşa dâhil olmak niyeti ve bu yönde bir beklentisinin olmadığı sonucuna varılmıştır. İlişkilerin kapsadığı alanlar genişlerken ve derinleşirken resmi bir savunma anlaşmasına rastlanmamaktadır. Taraflar arasında Soğuk Savaş sonrası yeniden tanımlanan ittifak kavramıyla da uyuşan stratejik bir işbirliği olduğu anlaşılmaktadır.

Gerçekçi yaklaşımın bir devletin diğer bir devletten kendine yönelik tehlike algıladığında ittifaklara katılmaya başladığı yönündeki iddiası taraflar arasında karşılıklı işbirliği mahiyetinde çeşitli alanlarda imzalanan anlaşmalarla doğrulanmaktadır. Taraflar her ne kadar her fırsatta mevcut işbirliğinin üçüncü devletlere karşı olmadığını vurgulasa da bunun ikisinin de ortak endişelerini bir nebze giderdiği ve yalnızlık hissinden kurtulmasını yardımcı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye- İsrail arasında Ak Parti öncesi ve Ak Parti dönemi siyasi ve iktisadi alanlarda kurulan ilişkilerin tarihi seyrine bakıldığında bunun iniş- çıkışlarla da olsa devamlılığının önemsendiği görülmektedir. Taraflar siyasi söylemlerinde zaman zaman ilişkilerin seyrini zora soksalar da bunu ahlaki olan karar ile ihtiyaç duyulan karar arasındaki gerilim altında yaptıkları anlaşılmaktadır. Bunu yaparak kamu yararını gözettiler ancak yine aynı kamu için siyasi söylemlere rağmen iktisadi alanda rasyonel kararlar almayı sürdürdükleri görülmektedir. Bu sayede gerçekçi yaklaşımın bireyler kendini ahlaki kararlar doğrultusunda feda etme hakkına sahipken, devletlere böyle bir hak tanınamayacağı yönündeki iddiası doğrulanmaktadır.

Taraflar arasındaki ilişkilerin doğası, güç ile açıklanan ve sabit olmayan çıkar üzerine kurulmuştur. Bu anlamda ilişkilerine yön verenin, dönemsel olarak öne çıkan siyasi- iktisadi, sosyal- ekonomik koşullar olduğu görülmektedir. Yine dönemsel olarak içyapıda da bir takım değişiklikler yaşandığı muhakkaktır. Ancak Türkiye'nin dış politikasını belirlerken içyapıdaki dalgalanmalardan asgari düzeyde etkilendiği tespit

edilmiştir. Esas amacının güç kapasitesini arttırarak uluslararası yapıda kendine yer edinmek ve onu korumak olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin güvenlik politikalarını oluştururken kendi gücünü arttırmak ve diğer devletlerin gücünü azaltmaya yönelik hareket ettiği görülmektedir. Bu durumda gerçekçi yaklaşımın uluslararası örgütlere atfettiği değer anlam kazanmakta ve devletlerin kapasitesini arttırarak uluslararası sistemdeki yerini sağlamlaştırmaya çalıştığı yönündeki iddiası doğrulanmaktadır.

Türkiye- İsrail arasında tarihi seyir içerisinde gerilime yol açan konuların başında Filistin meselesinin geldiği görülmektedir. Bunun nedeni araştırıldığında karşımıza tarafların varoluşsal kaygı ışığında hareket ettikleri gerçeği çıkmaktadır. Orta Doğu bölgesinin kendine has karakteristiği, beraberinde güç mücadelesini ve devamlı değişim gösteren iş birliklerini getirmektedir. Taraflar da oyunu kurallarına göre oynamakta ve aksi halde oyun dışı kalacaklarında bilincinde attıkları her adımı hesaplamaktadır.

Gerçekçi yaklaşımın uluslararası yapıda çizdiği devamlılığı olan güçlü bir devlet profiline uymak için güç mücadelesinde yer alan tarafların zaman zaman siyasi söylemlerinde aşırıya kaçtıkları ancak iktisadi alanın ani kararlardan özenle korunduğu anlaşılmaktadır. Taraflar arasında gazetelere yansıyan siyasi söylemlerin yanı sıra iktisadi alanda kendini gösteren istatistiki veriler, bahsi geçen durumun netlik kazanması açısından önem arz etmektedir. Türkiye- İsrail arasında ithalat, ihracat, hacim ve denge verilerine bakıldığında siyasi alanda kopma noktasına gelindiği yıllarda bile gerileme olmadığı gerçeği karşımıza çıkmaktadır.

Nihayetinde Türkiye'nin Ak Parti öncesi ve Ak Parti dönemi dış politikasını oluştururken esas önceliğinin “varoluşsal kaygı” olduğu ve bu ortak kaygının İsrail ile ilişkilerin seyrinde etkili olduğu sonucuna varılmaktadır. Türkiye, uluslararası yapıda yerini sağlamlaştırmak için girdiği güç mücadelesinde ulusal çıkarını maksimize etmek için rasyonel kararlar almakta ve uygulamaktadır. Hal böyleyken siyasi söylem ve eylemlerin birbiriyle farklılık göstermesi anlayışla karşılanmaktadır. Taraflar, iniş- çıkışlarla dolu ilişkilerinin özündeki “ulusal çıkar” doğrultusunda, daha uzun yıllar ilişkilerini bu seyrinde koparmadan sürdüreceği gibi gözükmektedir.

KAYNAKÇA

- “50 Bin İsrailinin Rezervasyonu İptal”. **Hürriyet Gazetesi**. 1 Haziran 2010.
- “67 ABD’li Senatör Türkiye’nin İsrail’le İlişkilerini En Alt Düzeye İndirmesini Üzüntüyle Karşladı”. **Milliyet Gazetesi**. 23 Ocak 1981.
- “ABD Kongre Üyeleri: Anlaşma Carter İçin Bir Zaferdir”. **Milliyet Gazetesi**. 19 Eylül 1978.
- “ABD: Abluka Sürdürülemez”. **Hürriyet Gazetesi**. 5 Haziran 2010.
- “Adımı Onlardan Bekliyoruz”. **Hürriyet Gazetesi**. 11 Mart 2005.
- “Ak Parti’ye Karşı Şüphe Duymuyoruz”. **Sabah Gazetesi**. 10 Temmuz 2003.
- “Akbiil: Ortak Tesislerin Amaçlarına Aykırı Kullanılması Söz Konusu Değil”. **Milliyet Gazetesi**. 11 Ekim 1973.
- “Alçak Koltuk Krizi Çözüldü”. **Hürriyet Gazetesi**. 13 Ocak 2010.
- “Alçak Koltuk Krizi Tartışılıyor”. **Haber Türk**. 13 Ocak 2010.
- “Alçak Koltuk Krizi”. **Hürriyet Gazetesi**. 13 Ocak 2010.
- “Ankara: Arafat’a Sakın Dokunma”. **Milliyet Gazetesi**. 30 Mart 2002.
- “Ankara’da Tarihi Buluşma”. **Sabah Gazetesi**. 13 Kasım 2007.
- “Ankara’dan Arafat’a Destek”. **Milliyet Gazetesi**. 10 Aralık 1988.
- “Ankara’nın Arabuluculuğunu İstemiyoruz”. **Milliyet Gazetesi**. 3 Mayıs 2005.
- “Arap Birliği: ABD Irak’a Saldırmasın”. **Milliyet Gazetesi**. 29 Mart 2002.
- “Araplar Bizi Bağlamaz”. **Milliyet Gazetesi**. 9 Aralık 1997.
- “Araplar: Kaygı Duyuyoruz”. **Milliyet Gazetesi**. 7 Mayıs 1997.
- “Ayrılık”. **Milliyet Gazetesi**. 16 Ekim 2009.
- “B.Milletler Genel Kurulu Toplanıyor”. **Milliyet Gazetesi**. 17 Haziran 1967.
- “Bakandan Tuhaf Öneri”. **Milliyet Gazetesi**. 25 Nisan 2000.
- “Barak: Türk, Öğün, Çalış, Güven”. **Milliyet Gazetesi**. 26 Ekim 1999.
- “Barışçı Yol Sonuç Vermeyince”. **Milliyet Gazetesi**. 8 Ekim 1973.
- “Basından Gizlenen İmza Töreni”. **Milliyet Gazetesi**. 29 Ağustos 1996.

- “Başbakan Erdoğan’dan O İsraili Vekile Sert Tepki”. **Habertürk Gazetesi**. 21 Temmuz 2014.
- “Cehennemi Yaşadılar”. **Milliyet Gazetesi**. 29 Mart 2002.
- “Cezayir, Ürdün, Tunus, İran ve FKÖ, kararı olumlu bir adım olarak nitelendirdi”. **Milliyet Gazetesi**. 3 Aralık 1980.
- “Çağlayangil: Orta Doğu’da Barışçı Yol Denenmedi”. **Milliyet Gazetesi**. 23 Haziran 1967.
- “Dayan, İlk Gün İnsan ve Toprak Kaybımız Var, Dedi”. **Milliyet Gazetesi**. 7 Ekim 1973.
- “Derviş: Peres’le Görüşme Çok Yararlı Oldu”. **Hürriyet Gazetesi**. 11 Nisan 2001.
- “Dışişleri Bakanlığı Bütçesiyle İlgili Tenkit ve Telkinlere Dışişleri Bakanının Cevabı”, Dışişleri Bakanlığı Belleteni, No.29, Şubat 1967, s.40 (Aktaran: Özcan, Gencer. **Türkiye İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi**. İstanbul: Tesev Yayınları, 2005).
- “Dökme Kurşun Operasyonu”. **İnsani Yardım Vakfı**. 31 Aralık 2013.
- “El Fetih Lideri”. **Milliyet Gazetesi**. 24 Eylül 1969.
- “Erdoğan: İsrail’le İlişkileri Onarmak Mümkün”. **Yakın Doğu Haber**. 1 Aralık 2015.
- “Erdoğan’dan İkinci ‘One Minute’ Vakası. **İlke Haber**. 24 Ekim 2009.
- “Filistin ve İsrail’de Büyükelçilik”. **Milliyet Gazetesi**. 1 Ocak 1992.
- “Filistin’de Hamas Zaferi”, **BBC Turkish**, 26 Ocak 2006.
- “Gaza Crisis: Toll of Operations in Gaza”. **BBC News**. 1 September 2014.
- “Gaza Crisis: Toll of Operations in Gaza”. **BBC News**. 1 September 2014.
- “Gaza Flotilla: Turkey Accused of Behaving like Iran by Israel”. **The Telegraph**. 3 June 2010.
- “Gaza Flotilla: Turkey Threat To Israel Ties Over Raid”, **BBC News**, 4 June 2010, 1.
- “Gaza Flotilla: Turkey Threat to Israel Ties Over Raid”. **BBC News**. 4 June 2010.
- “Gül’e Şarap Göndermesi”. **Gazete Vatan**. 14 Kasım 2007.
- “Haaretz: Netanyahu’nun Önceliği Türkiye Olmalı”. **Milliyet Gazetesi**. 19 Kasım 2012.
- “İnsani Amaçlı Katkı Olacak”. **Sabah Gazetesi**. 21 Ağustos 2006.
- “İnsani Gemiyi Vuran İsrail’le 3.3 Milyar Dolarlık Ticaret. 2 Milyar Dolarlık Savunma İşimiz Var”. **Hürriyet Gazetesi**. 1 Haziran 2010.
- “İntifada Sürecektir”. **Milliyet Gazetesi**. 10 Aralık 1988.

- “İslami Cihad, Ankara’da Vurdu”. **Milliyet Gazetesi**. 25 Temmuz 1985.
- “İsrail ABD’den Çekindi”. **Hürriyet Gazetesi**. 5 Haziran 2010.
- “İsrail Annapolis’i İhlal Ediyor”. **İhlas Haber Ajansı**. 21 Aralık 2008.
- “İsrail- Arap”. **Milliyet Gazetesi**. 07 Ekim 1973.
- “İsrail Birlikleri alarmda, Suriye bekleyiş içinde”. **Milliyet Gazetesi**. 23 Mart 1982.
- “İsrail Eski Kudüs’ü İlhak Etti”. **Milliyet Gazetesi**. 29 Haziran 1967.
- “İsrail Hesabına Sabotaj Hazırlayan Bir Arap Örgütü Ortaya Çıktı”. **Milliyet Gazetesi**. 23 Eylül 1969.
- “İsrail ile Mısır, Barış İmzalamak İçin Anlaştı”. **Milliyet Gazetesi**. 19.09.1978.
- “İsrail ile Tarımsal İşbirliği Anlaşması İmzalandı”. **Milliyet Gazetesi**. 1 Temmuz 1995.
- “İsrail Kararı Reddetti, ABD Veto Edeceğini Açıkladı”. **Milliyet Gazetesi**. 7 Şubat 1982.
- “İsrail Korsan”. **Hürriyet Gazetesi**. 1 Haziran 2010.
- “İsrail Seçimlerinin Galibi Şaron Oldu”. **Hürriyet Gazetesi**. 29 Ocak 2003.
- “İsrail Seçimlerinin Galibi Şaron Oldu”. **Hürriyet Gazetesi**. 29 Ocak 2003.
- “İsrail Şartları Tamamlamadı”. **Milliyet Gazetesi**. 27 Eylül 2013.
- “İsrail Türkiye’den Özür Diledi”. **Milliyet Gazetesi**. 22 Mart 2013.
- “İsrail zırhlı birlikleri Lübnan topraklarında”. **Milliyet Gazetesi**. 07.06.1982.
- “İsrail, Hamas’ın Yeni Liderini de Öldürdü”. **Milliyet Gazetesi**. 18 Nisan 2004.
- “İsrail’de ‘Ayrılık’ Krizi”. **Hürriyet Gazetesi**. 16 Ekim 2009.
- “İsrail’den Başbakan Erdoğan’ın Gazze Ablukası Şartına Cevap”. **Hürriyet Gazetesi**. 13 Şubat 2014.
- “İsrail’den Türkiye Açıklaması”. **Hürriyet Gazetesi**. 14 Aralık 2015.
- “İsrail’den Türkiye’ye Doğalgaz Satışı Açıklaması”. **Hürriyet Gazetesi**. 8 Aralık 2015.
- “İsrail’e Tepki Yağıyor”. **Hürriyet Gazetesi**. 1 Haziran 2010.
- “İsrail’i Akliselime Davet Ediyoruz”. **Cumhuriyet Gazetesi**. 16 Şubat 2017.
- “İsrail’in Ermeni terör örgütü raporu: ASALA’nın şeytan üçgeni”. **Milliyet Gazetesi**. 6 Ekim 1986.
- “İsrail’in Hayali”. **Milliyet Gazetesi**. 9 Temmuz 2003.
- “İsrail’in Saldırısı Normalleşme Sürecine Büyük Darbe Vurdu”. **TRT Haber**. 19 Temmuz 2014.

- “İsrail’in Türkiye’ye İhracatı Rekor Kırdı”. **Milliyet Gazetesi**. 20 Mayıs 2013.
- “İsrail’le Her Alanda İşbirliği”. **Milliyet Gazetesi**. 27 Ocak 1994.
- “İsrail’le İlişkilerde Donma Sinyali”. **Hürriyet Gazetesi**. 2 Eylül 2011.
- “İsraili Üst Düzey Diplomat Dore Gold, ABD Ziyaretini Yarıda Kesip Türkiye’ye Geliyor”. **Hürriyet Gazetesi**. 19 Mart 2016.
- “İsraili Vekili Hitler’e Benzetti”. **Aljazeera**. 15 Temmuz 2014.
- “İşte MGK’nın Tarihi Bildirisi”. **Milliyet Gazetesi**. 1 Mart 1997.
- “İşte Tartışılan Palmer Raporu”. **Vatan Gazetesi**. 2 Eylül 2011.
- “İşte Yeni Berlin Duvarı”. **Milliyet Gazetesi**. 25 Haziran 2002.
- “Kabine Dün Gece Orta-Doğu’daki Savaşı Görüştü”. **Milliyet Gazetesi**. 7 Haziran 1967.
- “Mavi Akım Vanası Resmen Açıldı”. **BBC Türkçe**. 17 Kasım 2005.
- “Mavi Marmara Raporu Resmen Açıklandı”. **Hürriyet Gazetesi**. 2 Eylül 2011.
- “Mavi Marmara Saldırısının 5. Yılı”. **Haber Türk**. 31 Mayıs 2015.
- “Mavi Marmara Saldırısının 5. Yılı”. **Hürriyet Gazetesi**. 31 Mayıs 2015.
- “Mavi Marmara Saldırısının Beşinci Yılı”. **Anadolu Ajansı**. 30 Mayıs 2015.
- “MİT ve MOSSAD Kahire’de Buluştu”. **NTV Haber**. 28 Kasım 2012.
- “Museviler Türklere Hayat Borçlu”. **Milliyet Gazetesi**. 1 Haziran 1992.
- “Netahnyahu: Hayal Kırıklığına Uğradık”. **Hürriyet Gazetesi**. 16 Ekim 2009.
- “Obama’dan Özür Açıklaması”. **Milliyet Gazetesi**. 22 Mart 2013.
- “Olmert’in Türkiye Ziyareti Başlıyor”. **CNN Türk**. 14 Şubat 2007.
- “Olmert’ten Veda Ziyareti”. **İhlas Haber Ajansı**. 22 Aralık 2008.
- “One Minute’un Ardından Anadolu Kartalı Gerilimi”. **Radikal Gazetesi**. 12 Kasım 2009.
- “Opening Rafah Crossing as Lifeline for Gaza Poses Dilemma for Egypt”. **The Guardian**. 2 June 2010.
- “Ortadoğu’nun 50 Yıllık Kanlı Tarihi”. **Milliyet Gazetesi**. 29 Mart 2002.
- “Ortadoğuyla İlgili Bazı Sovyet ve ABD isteklerini Reddettik”. **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Ekim 1973.
- “Özür Geldi, İsrail’le Ticaret Moral Bulacak”. **Milliyet Gazetesi**. 23 Mart 2013.
- “PM: Turkey Does Not Intend to Negotiate with Israel on Gaza Situation”. **Avciya**. 16 Kasım 2012.
- “Projenin Seyir Defteri”. **Su Dünyası Dergisi**. s.148 (2015).

- “Restoration of Turkey-Israel Relations to Boost Trade, Stats Show”. **Daily Sabah**. 27 June 2016.
- “Sarayda Başbaşa”. **Milliyet Gazetesi**. 18 Temmuz 1992.
- “Savaş Sucu Var Soruşturma Yok”. **Milliyet Gazetesi**. 7 Kasım 2014.
- “Sovyetler Birliği Sedat’ı İsrail’e Teslim Olmakla Suçladı”. **Milliyet Gazetesi**. 19 Eylül 1978.
- “Statics, Fatalities During Operation Cast Lead”. **B’Tselem**. 27 December 2008.
- “Suriye Krizi Birleştirdi”. **Milliyet Gazetesi**. 24 Mart 2013.
- “Şaron’dan BM’de Şartlı Destek”. **Milliyet Gazetesi**. 3 Mayıs 2005.
- “Şehit Olmaktan Korkmuyorum”. **Milliyet Gazetesi**. 30 Mart 2002.
- “Ticaret, 2 Milyar Dolarlık Savunma İşimiz Var”. **Hürriyet Gazetesi**. 1 Haziran 2010.
- “TOBB’un Barış İçin Sanayi Girişimi “. **Hürriyet Gazetesi**. 1 Haziran 2010.
- “TOBB’un Barış İçin Sanayi Projesi, Gazze Darbesi Yedi”. **Hürriyet Gazetesi**. 1 Haziran 2010.
- “TRT Dizisi İsrail’de Büyük Tepki Topladı”. **CNN Türk**. 15 Ekim 2009.
- “TRT’deki Dizi İsrail’le Gerginlik Yarattı”. **Sabah Gazetesi**. 18 Ekim 2009.
- “Turkey Condemns Israeli Attack on Gaza, Demands Halt”. **Asia News**. 15 Kasım 2012.
- “Tutsaklar arasında bir de Türk gerilla var”. **Milliyet Gazetesi**. 12.06.1982.
- “Türkiye Bu Adımla Tarafsızlar Blokuna Bir Adım Daha Yaklaşıyor”. **Milliyet Gazetesi**. 11 Mayıs 1976.
- “Türkiye Cumhuriyet Hükümeti ile İsrail Devleti Hükümeti Arasında Kara Taşımacılığı Alanında İlkeler Muhtırasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun (4742)”. **Resmi Gazete**. 24655(Ocak 2002).
- “Türkiye Cumhuriyet Hükümeti ile İsrail Devleti Hükümeti Arasında Kara Taşımacılığı Alanında İlkeler Muhtırasının Onaylanmasının Uygun B ulduğuna Dair Kanun (4742)”. **Resmi Gazete**. 24655(Ocak 2002).
- “Türkiye Güçlü Ülkedir Kendi Kararını Verir”. **Hürriyet Gazetesi**. 16 Ekim 2009.
- “Türkiye ile İsrail Arasında Sürpriz Temas”. **Milliyet Gazetesi**. 22 Haziran 2016.
- “Türkiye- İsrail Arasında Tatbikat Gerilimi”. **CNN Türk**. 12 Ekim 2009.
- “Türkiye- İsrail Görüşmesi Başarısız Oldu”. **Milliyet Gazetesi**. 24 Şubat 2013.
- “Türkiye Musevileri Oy Hakkı İstedi”. **Milliyet Gazetesi**. 3 Mayıs 2005.
- “Türkiye ve İsrail’den Bölgesel AGİT”. **Milliyet Gazetesi**. 3 Şubat 1998.

- “Türkiye, İsrail’in kararını tanımıyor”. **Milliyet Gazetesi**. 16 Ocak 1981.
- “Türkiye, İsrail’le İlişkilerini Asgari Düzeye İndiriyor”. **Milliyet Gazetesi**. 3 Aralık 1980.
- “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Tarihi Karar”. **Hürriyet Gazetesi**. 3 Eylül 2011.
- “Türkmen: İsrail uzlaşmazlık politikası gütmektedir”. **Milliyet Gazetesi**. 25 Eylül 1982.
- “Yılmaz’a Seçkin Devlet Adamı Ödülü”. **Hürriyet Gazetesi**. 19 Aralık 1997.
- “Zoraki Barış”. **Milliyet Gazetesi**. 18 Ekim 2000.
- “Zorlu Enerji’den İsrail’e Üç Santral”. **Hürriyet Gazetesi**. 25 Mayıs 2004.
- “Zorlu, İsrail’de 800 Milyon Dolarlık İş Aldı”. **Sabah Gazetesi**. 25 Mayıs 2004.
- Acar, Özgen. “Ermeni teröristler ayrılıkçı Kürt örgütleri ile de işbirliği halinde”. **Milliyet Gazetesi**. 14 Temmuz 1982.
- Adler, Emanuel. Pouliot, Vincent. “International Practices”. **International Theory**, c.3, s.1 (2011): 1- 36.
- Akgün, Mensur. Senyücel Gündoğar, Sabiha. Görgülü, Aybars. **Politics in Troubled Times: Israel- Turkey Relations**. İstanbul: Tesev Yayınları, 2007.
- Anter, Yaşar. Kandırmış, Nilüfer. Esat, Doğuş. “Elli Bin İsrailinin Rezervasyonu İptal”. **Hürriyet Gazetesi**. 1 Haziran 2004.
- Aral, Coşkun. “Arafat’ın Zafer Günü”. **Milliyet Gazetesi**, 16 Kasım 1988.
- Arıboğan, Ülke. Ayman, Gülden. Dedeoğlu Beril. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**. ed. Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları. 2005.
- Aslantepe, Sevsen. “Türkiye’nin 1920-1998 Döneminde Yabancı Devletlere Yolladığı Temsilciler”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 794-795 (Aktaran: Özcan, Gencer. Türkiye İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi. İstanbul: Tesev Yayınları, 2005).
- Aykan, Mahmut Bali. **Soğuk Savaş Sonrası Dönemi Ortadoğusu’nda Türkiye’nin İsrail’e Karşı Politikası:1991- 1998**. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, 2000.
- Batur, Nur. “İlişkilerde Dört Hedef”. **Milliyet Gazetesi**. 15 Kasım 1993.
- _____. “Türkiye-İsrail İttifakına Doğru”. **Milliyet Gazetesi**. 14 Kasım 1993.
- Bengio, Ofra. **The Turkish- Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern Outsider**. England: Palgrave Macmillan, 2004.

- Benli Altunışık, Meliha. "Turkish Policy Toward Israel". **Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy**. ed. Alan Makovsky. Sabri Sayari. Washington: The Washington Institute for Near East Policy, 2000.
- Birand, Mehmet Ali. "İslam Zirvesi Gündemi Hala Tespit Edilemedi". **Milliyet Gazetesi**. 24 Eylül 1969.
- _____. "Özal'ın gizli görüşmesi". **Milliyet Gazetesi**. 12 Nisan 1985.
- Bozçalışkan, Ali. "Türkiye'nin Filistin Açılımı ve Filistin Serbest Sanayi Bölgesinin Canlandırılması Projesi". **Dışişleri Bakanlığı Yayınları: Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**. s. XXI, 1.
- Bölme, Selin M. Ulutaş, Ufuk. "Birleşmiş Milletlerde Filistin Oylaması: Devlete Doğru Mu?". **Seta Analiz**. c.44 (2011): 1- 24.
- Bulut, Mahmut. "İsrail'de Karadayı İçin Seferberlik". **Sabah Gazetesi**. 22 Şubat 1997.
- _____. "İsrail'den Resmen Tatbikat Teklifi". **Sabah Gazetesi**. 2 Mayıs 1997.
- Burgucu, Altan. "İsrail Milli Gününe Bakan Boykotu". **Milliyet Gazetesi**. 11 Mayıs 2000.
- Buzan, Barry. Waever, Ole. **Regions and Powers: The Structure of International Security**. 3. bs. Cambridge: University Press, 2005.
- Büyüktanır, Derya. "Toplumsal İnşacı Yaklaşım ve Avrupa Bütünleşmesinin Açıklanmasına Katkıları", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, c.14, s.2 (2015): 1- 24.
- Campbell, David. **Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity**. Manchester: University of Minnesota Press. 1998.
- Carr, Edward Hallett. **Yirmi Yıl Krizi: 1919- 1939**. çev. Can Cemgil. İstanbul İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2012.
- Cemal, Hasan . "Kudüs'ten: Barış da Zor, Savaş da!". **Milliyet Gazetesi**. 7 Şubat 2001.
- Checkel, Jeffrey T. "The Constructivist Turn in International Relations Theory". **World Politics**. c.50. s.2 (1998): 324- 348.
- Corley, Kevin G. Gioia, Dennis A. "Building Theory About Theory Building: What Constitutes A Theoretical Contribution?". **Academy of Management Review**. c.36. s.1 (2011). 12- 32.

- Cox, Michael. "International History Since 1989", **The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations**, ed. John Baylis, Steve Smith. New York: Oxford University, 2001.
- Çakırözer, Utku. "Bombalı Kuşları İsrail'den Alıyoruz". **Milliyet Gazetesi**. 3 Mayıs 2005.
- _____. "İsrail'le Sessiz İmza". **Milliyet Gazetesi**. 30 Mart 2002.
- _____. "İsrail'le Askeri İşbirliği Zirvede". **Milliyet Gazetesi**. 3 Mayıs 2005.
- Çıtak Koygun, Pınar. Arslan, Özgür. "Süreç Normalleşene Kadar İsrail'le Proje Gelişimi Düşünmüyoruz", **Hürriyet Gazetesi**, 4 Haziran 2010.
- Çiçek, Ceyhan. "Bir Vatani Hizmet Olarak Hasbara: İsrail Ordusu'nun Koruyucu Hat Operasyonu Performansı". **ORSAM**. c.6. s.64 (2013): 1-5.
- Çongar, Yasemin. "Camp David Çöktü". **Milliyet Gazetesi**. 26 Temmuz 2000.
- _____. "Türkiye-İsrail: Periferi ve Trans-Atlantik". **Milliyet Gazetesi**. 26 Şubat 1996.
- _____. "Washington Savundu". **Milliyet Gazetesi**. 7 Ocak 1998.
- Çubukçu, Mete. "Türkiye Hamas'la Tanıştı". **Birikim Dergisi**. 19 Şubat 2006.
- Dağlıoğlu, Emre Can. **Agos**. 5 Eylül 2014.
- Davutoğlu, Ahmet. **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Stratejik Konumu**. 98. bs. İstanbul: Küre Yayınları, 2014.
- Doğan, Yalçın. "Türkiye'de İsrail Rüzgarı". **Milliyet Gazetesi**. 16 Mart 1990.
- _____. "Yahudi Lobisinde Mum Yakmak". **Milliyet Gazetesi**. 19 Aralık 1997.
- Doğan, Zülfikar. "Barak GAP'ı Kaptı". **Milliyet Gazetesi**. 31 Ağustos 2000.
- Dursunoğlu, Alptekin. "Başbakan Erdoğan'ın İsrail Gezisi". **Yakın Doğu Haber**. 15 Mayıs 2005.
- _____. **Stratejik İttifak**. 4. bs. İstanbul: Anka Yayınları, 2005.
- Ekşi, Oktay. "Olmert'e Neyi Sormalıydık". **Hürriyet Gazetesi**. 16 Şubat 2007.
- Erdil, Merve. "Gaz Veren Çok". **Hürriyet Gazetesi**. 9 Aralık 2015.
- Ergan, Uğur. "176 Trilyonluk İhale İsrail'in". **Hürriyet Gazetesi**. 19 Mart 2002.
- _____. "Casus Uçak Jesti". **Hürriyet Gazetesi**. 20 Nisan 2005.

- Erhan, Çağrı. Kürkçüoğlu, Ömer. “Filistin Sorunu”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**. ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Ertan, İzzet Mert. “Bir Ortaçağ Düşünürü Olarak Dante’nin De Monarchia’sında Siyasi Düşünce”. **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**. c.13. s.52 (2015): 9- 37.
- Ertür, Cem. A Zionist in Disguise: Turkey’s Prime Minister Erdogan’s Phony anti-Israel Rhetoric. **Global Research**. 30 November 2012.
- Eylem Türk, “Geç De Olsa Özür Olumlu, İsrail’de Yatırıma Devam”. **Milliyet Gazetesi**. 24 Mart 2013.
- Ferguson, Yale H. Mansbach, Richard W. **The Elusive Quest: Theory and Internatioanl Politics**. Columbia: University of South Carolina, 1988.
- Gadimo, Cavanşir. “İsrail Türkiye’nin Tüm Taleplerini Kabul Etti”. **Milliyet Gazetesi**. 22 Mart 2013.
- Giddens, Anthony. **The Constitution of Society: Outline of The Theory of Structuration**. Los Angeles: University of California Press, 1984.
- Gilpin, Robert. **War and Change in World Politics**. New York: Cambridge University Press, 1981.
- Girit, Selin. “Türkiye- İsrail Yakınlaşması: Doğalgaz ve Suriye Faktörü”. **BBC Türkçe**. 17 Aralık 2015.
- Grotius, Hugo. “Prolegomena to The Law of War and Peace”. **Classics of International Relations**. ed. John A. Vasquez. 3. bs. (New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1996): 403- 417.
- Gruen, George E. “Dynamic Progress in Turkish- Israeli Relations”. **Israel Affairs**. c.1. s.4 (1995): 40- 70.
- Gültekin, Uygur. “Hanuka İlk Kez Sokakta Kutlandı: Bir Mucize Yaşıyoruz”. **AGOS Gazetesi**. 13 Aralık 2015.
- Güven, Banu. “Hoca, Weizman’a Mesaj Gönderdi”. **Milliyet Gazetesi**. 16 Nisan 1997.
- Hale, William. **Turkish Foreign Policy: 1774- 2000**. London: Frank Cass, 2000.
- Hasan, Aydın. “İsrail’le Dört Yıl Sonra Normalleşme Sinyali”. **Milliyet Gazetesi**. 18 Aralık 2015.

_____. “Kritik Mutabakat Londra’da Sağlandı”. **Milliyet Gazetesi**. 8 Nisan 2016.

Hasanov, Eldar. “Mavi Marmara Sonrası Türkiye- İsrail İlişkileri”. **Ortadoğu Araştırmaları Merkezi**. s.6. (2014): 1-8.

Hatisaru, Songül. “1 Özür, 1 Milyon Turist”. **Milliyet Gazetesi**. 26 Mart 2013.

Hazbay, Pemra, “Political Troubles Between Turkey and Israel”, The Washington Institute. 26 Mayıs 2004.

Hobbes, Thomas. **Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti**. çev. Semih Lim. 2. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.

Hollis, Martin. Smith, Steve. **Explaining and Understanding International Relations**. Oxford: Clarendon Press. 1991.

Hopf, Ted. “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”. **International Security**. c.23, s.1 (1998): 173.

_____. **Social Construction of Foreign Policy: Identities and Policies, Moscow. 1955 and 1999**. New York: Cornell University Press. 2002.

Ilıcak, Nazlı. “Erdoğan’dan Gülle Gibi Konuşma”. **Sabah Gazetesi**. 2 Haziran 2010.

Inbar, Efraim. “Türk- İsrail İlişkilerinde Stratejik Unsur”. **Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası**. ed. Barry Rubin. Kemal Kirişçi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. 2002.

_____. “Turkey’s New Strategic Partner: Israel”. **The Israeli- Turkish Strategic Partnership**. ed. Efraim Inbar. Israel: Besa, 2003: 165- 190.

_____. **Türk- İsrail Stratejik Ortaklığı**. Çev. Suna Ercan. Özgül Erdemli. Ankara: ASAM Yayınları, 2001.

International Court of Justice. Legal Consequences of The Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory. 9 July 2004.

Israel Export Institute, International Affairs
<http://www.export.gov.il/eng/Countries/Europe/Turkey/> [18.02.2017].

Israel Ministry of Foreign Affairs. “PM Sharon Meets with Turkish PM Erdogan”. 1 Mayıs 2005.

_____. Operaion Protective Edge: Israel Under Fire. IDF Responds. 26 August 2014.

İdiz, Semih. “Bizimki Aile İçi Kavga”. **Milliyet Gazetesi**. 1 Mayıs 2005.

- İmir, Burçun. " Hamas'tan Türkiye'ye Teşekkür ve Sitem". **Hürriyet Gazetesi**. 20 Nisan 2004.
- Jackson, Robert. Sorensen, Georg. **Intorduction to International Relations: Theories and Approaches**. 6. bs. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Jervis, Robert. "Security Regimes". **International Regimes**. Ed. Stephen D. Krasner. London: Cornell University Press, 1993: 173- 195.
- Kant, Immanuel. **Perpetual Peace: A Philosophical Sketch**. Minnesota: Shapco Printing. 2010.
- Kara, Meltem. Ekşi, Özgür. "İnsani Gemiği Vuran İsrail'le 3.3 Milyar Dolarlık Karakaş, Burcu. "İsrail ile Tazminat Görüşmeleri Bugün Başlıyor". **Milliyet Gazetesi**. 22 Nisan 2013.
- Karakuş, Abdullah. "Filistin'e Büyükelçilik". **Milliyet Gazetesi**. 26 Mayıs 2004.
- _____. "Kuru Kuruya Yahudi Düşmanlığı Yapılmasın". **Milliyet Gazetesi**. 3 Ekim 2005.
- Karpat, Kemal H. **Türk Dış Politikası Tarihi**. çev. Güneş Ayas. İstanbul: Timaş Yayınları. 2012.
- Kegley, Charles W. Jr, Wittkopf, Eugene R. **World Politics: Trend and Transformation**. 6. bs. New York: St. Martin's Press, 1997.
- Kemal Kirişçi. "The Future of Turkish Policy Toward the Middle East, Turkey in World Politics". **An Emerging Multiregional Power**. ed. Kemal Kirişçi. Barry M. Rubin. İstanbul :Boğaziçi University Press (2002): 130- 160.
- Keohane, Robert O. **After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Politic Economy**. New Jersey: Princeton University Press, 1989.
- Keohane, Robert O. Nye, Joseph S. **Power and Interdependence: World Politics in Transition**. Boston: Little, Brown and Company, 1977.
- Kissenger, Henry. **Diplomasi**. çev. İbrahim H. Kurt. 10. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Knickmeyer, Ellen. 2006 War Called a Failure for Israel. **Washington Post**. 31 January 2008.
- Kogan, Eugene. **Cooperation in the İsraili- Turkish Defence Industry**. Middle East Series. c.5. s.43 (2005): 1 -31.
- Kohen, Sami. " Zoraki Zirve İyi Bitti, Ama...". **Milliyet Gazetesi**. 18 Ekim 2000.

- _____. “ABD’de Rum lobisi ağır bastı: Komite yardımı indirdi”. **Milliyet Gazetesi**. 28 Mart 1985.
- _____. “Görüşler Farklı Ama...”. **Milliyet Gazetesi**. 9 Ağustos 2001.
- _____. “İntifada’nın Bilançosu”. **Milliyet Gazetesi**. 10 Aralık 1988.
- _____. “İsrail ile Stratejik Diyalog”. **Milliyet Gazetesi**. 7 Mayıs 1997.
- _____. “İsrail Türkiye’yi Kaybetti”. **Milliyet Gazetesi**. 3 Eylül 2011.
- _____. “Türkiye Devrede Kalıyor”. **Milliyet Gazetesi**. 10 Ağustos 2001.
- _____. “Yeni Bir Dönem Başlıyor”. **Milliyet Gazetesi**. 16 Kasım 1988.
- Köker, İrem. “Mavi Akım 2’DE İsrail’e Büyük Darbe”. **Hürriyet Gazetesi**. 9 Haziran 2010.
- Kösebalaban, Hasan. “Turkey and the New Middle East: Between Liberalism and Realism”. **Perceptions**. c.16, s.3 (2011): 93- 114.
- Krasner, Stephen D. “Realism, Imperialism and Democracy: A Response to Gilpin”, **Political Theory**, c.20, s.1 (1992): 38- 45.
- Kut, Şule. “Gecikmiş Bir İşbirliği”. **Milliyet Gazetesi**. 20 Mayıs 1997.
- Kürkçüoğlu, Ömer. **Türkiye’nin Arap Orta Doğusu’na Karşı Politikası, 1945-1970**. Ankara: Sevinç Matbaası, 1972.
- Levite, Ted. “İsrail Çetin’i Bekliyor”. **Milliyet Gazetesi**. 12 Ekim 1993.
- Linklater, Andrew. “Neo- Realism in Theory and Practice”. **International Relations Theory Today**. ed. Ken Booth. Steve Smith. Cambridge: Polity Press, 1995: 241- 262.
- Machiavelli, Niccolo. **Prens**. çev. Leyla Tonguç Basmacı. 3. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016.
- _____. **Statecraft**. New York: Collier Books, 1962.
- Mearsheimer, John J. “The False Promise of International Institutions”. **International Security**. c.19, s.3 (1995): 5- 49.
- Ministry of Foreign Affairs Republic of Indonesia. Joint Statement of Foreign Ministers of ASEAN- GSS Countries. 1 June 2010.
- Morgenthau, Hans J. **Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace**. 4. bs. New York: Alfred A. Knopf, 1972.
- Nachmani, Amikam. “The Remarkable Turkish-Israeli Tie”. **Middle East Quarterl.** c. 5. s. 2 (1998): 19- 29.

- _____. **Israel, Turkey and Greece, Uneasy Relations in the East Mediterranean.** London, Frank Cass, 1987.
- Nilüfer Yalçın. “Türkiye, İslam Örgütü’ne Tam Üye Olarak Katılacak”. **Milliyet Gazetesi.** 11 Mayıs 1976.
- Onuf, Nicholas. “Rule and Rules in International Relations”. **Eric Castren Institute of International Law and Human Rights.** 2014.
- _____. “A User’s Manual”. **International Relations in a Constructed World,** ed. Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf, Paul Kowert. New York: M.E. Sharpe, 1998.
- Oran, Baskın. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I.** 16. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- _____. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II.** 12. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- _____. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III.** İstanbul: İletişim Yayınları. 2013.
- Özcan, Gencer. “Türkiye İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken”, **Türk Dış Politikasının Analizi,** ed. Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayıncılık, 1998.
- _____. **Türkiye İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi.** İstanbul: Tesev Yayınları, 2005.
- _____. “İsrail Güvenlik Anlayışında Dönüşüm: Ufuk Ötesi Tehditler ve Türkiye”. **Türkiye’nin Komşuları.** ed. Mustafa Türkeş. İlhan Uzgel. İstanbul: İmge Kitabevi, 2002: 213- 157.
- Özgen, Özge. “Bakan Ateş’in İsraili Konuştu”. **Milliyet Gazetesi.** 15 Temmuz 1992.
- Özkan, Yusuf. Elis, Burhan. “Güvenilir Denizkızı D.Akdeniz’de”. **Milliyet Gazetesi.** 5 Ocak 1998.
- Özkan, Yusuf. “İsrail’le Füze Anlaşması”. **Milliyet Gazetesi.** 25 Aralık 1997.
- _____. “İsrail’le Ortak Füze”. **Milliyet Gazetesi.** 25 Temmuz 1998.
- Poyrazlar, Elçin. “Türkiye- İsrail Anlaşmasında Enerji Ne kadar Rol Oynadı”. **BBC Türkçe.** 26 Haziran 2016.
- Price, Richard. Reus-Smit, Christian. “Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism”. **European Journal of International Relations,** c.4, s.3, (1998): 259- 294.

Ramazan Gözen, “Patterns in Turkish Foreign Policy Behavior Towards the Middle East”, Foreign Policy Ankara, Vol. 19, Nos. 1-2 1995, s.75’den aktaran Süha Bölükbaşı, Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa.

Report of The Secretary – General’s Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident. September 2011.

Reus- Smit, Christian. “Constructivism”. **Theories of International Relations.** ed. Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Matthew Patterson, Christian Reus- Smit, Jacqui True. New York: Palgrave Macmillan, 2005: 217- 240.

Robins, Philip. **Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War.** London, Hurst & Company, 2003.

Rumelili, Bahar. “İnşacılık/ Konstruktivism”. **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar. Teoriler ve Süreçler.** ed. Evren Balta. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014: 151- 173.

Sander, Oral. **Siyasi Tarih: 1918-1994.** Ankara: İmge Kitabevi. 2009.

Sandıklı, Atilla. Kaya, Erdem. “Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Barış”. **Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri.** ed. Atilla Sandıklı. İstanbul: Bilgesam Yayınları. 201: 133- 161.

Sarıbrahimoğlu, Lale. Demirtaş, Serkan. “Erbakan İsrail’i Hoşnut Etti”. **Cumhuriyet Gazetesi.** 10 Nisan 1997.

Sever, Aysegül. **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958.** İstanbul. Boyut Yayın Grubu. 1997.

Sherwood, Harriet. “Israel Killed Yasser Arafat, Claims Palestinian Official”. **The Guardian.** 8 Kasım 2013.

Sirmen, Ali. “Dönüm Noktası Mı?”. **Cumhuriyet Gazetesi.** 4 Aralık 1980.

Soysal, İsmail. **Türkiye’nin Uluslararası Siyasal Bağlıları: 1945-1990.** Ankara: Türk Tarih Kurumu. 1991.

Sönmez, Mustafa. **100 Soruda 1980’lerden 1990’lara “Dışa Açılan” Türkiye Kapitalizmi.** İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992.

_____. **Türkiye Ekonomisinde Bunalım: 12 Eylül ve Sonrasının Ekonomi Politikası.** İstanbul: Belge Yayınları. 1986.

- Sönmezoğlu, Faruk. **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**. 4. bs. İstanbul: Filiz Kitabevi. 2005.
- Steinvorth, Daniel. “The Sad State of Turkish-Israeli Relations. **Der Spiegel**. 19 October 2009.
- Stratejik Düşünce Enstitüsü Analiz. **Türkiye- İsrail İlişkileri**, İstanbul. 2011.
- Şık, Barkın. “Bir Jest de İsrail’e”. **Milliyet Gazetesi**. 5 Ocak 2005.
- T.C. Başbakanlık Basın, Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü. **Ayın Tarihi**. 17 Şubat 1949.
- _____. **Ayın Tarihi**. 25 Şubat 1949.
- _____. **Ayın Tarihi**. 1 Nisan 1986.
- _____. **Ayın Tarihi**. 3 Eylül 2003.
- _____. **Ayın Tarihi**. 8 Eylül 2003.
- _____. **Ayın Tarihi**. 9 Eylül 2003.
- _____. **Ayın Tarihi**. 11 Eylül 2003.
- _____. **Ayın Tarihi**. 12 Eylül 2003.
- _____. **Ayın Tarihi**. 16 Eylül 2003.
- _____. **Ayın Tarihi**. 17 Eylül 2003.
- _____. **Ayın Tarihi**. 19 Eylül 2003.
- _____. **Ayın Tarihi**. 20 Eylül 2003.
- _____. **Ayın Tarihi**. 23 Eylül 2003.
- T.C. Başbakanlık Basın, Yayın, Enformasyon Genel Müdürlüğü. “Türkiye BM İnsan Hakları Komisyonunun Mavi Marmara Raporundan Memnun”. 24 Eylül 2010.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Büyükelçi İbrahim Kalın’ın Basın Toplantısında Yaptığı Açıklama. 9 Aralık 2015.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. Türkiye- İsrail Siyasi İlişkileri <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa> [18.02.2017].
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye Cumhuriyeti ve İsrail Devleti Arasında Su Alımına İlişkin Anlaşma” (BN:9-;4 Mart 2004): 1.
- _____. Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa> [07.03.2016].

- T.C. Ekonomi Bakanlığı. Türkiye- İsrail Dış Ticaret Değerleri
<http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/anasayfa>
[18.02.2017].
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. Uluslararası Boru Hatları ve Boru Hattı Projeleri <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararası-Boru-Hatları-ve-Boru-Hattı-Projeleri> [18.02.2017].
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. Dış Kaynaklı Projeler <http://www.gap.gov.tr/dis-kaynakli-projeler-sayfa-61.html> [16.02.2017].
- _____. GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. Uluslararası İşbirliği <http://www.gap.gov.tr/uluslararası-isbirligi-sayfa-89.html> [16.02.2017].
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri <http://www.kultur.gov.tr/TR,72492/turizm-istatistikleri.html> [16.02.2017].
- _____. Yürürlükte Olan Kültür Anlaşmaları, Kültürel Değişim Programları ve Mutabakat Zaptları <http://disiliskiler.kulturturizm.gov.tr/TR,22139/yururlukte-olan-kultur-anlasmalari-kulturel-degisim-pro-.html> [18.03.2017].
- Tayyar, Şamil. “Yılmaz’dan Güvence”. **Sabah Gazetesi**. 8 Eylül 1998.
- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem II, Toplantı 97, c.2 (Mayıs 2001): 656.
- Tepeli, Selçuk. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Gerilimin Tarafı Değiliz, Süreci Sulh İçinde Götüreceğiz”. **Habertürk Gazetesi**, 14 Aralık 2015.
- The Yearbook of the United Nations. 1947-1948.
- _____. 1967- 1968.
- _____. 1974- 1975.
- Tokathoğlu, Lütfü. Bereket, Mithat. “Aba Altından Sopa”. **Milliyet Gazetesi**. 31 Ekim 1991.
- Turan, Sibel. “Neorealist Kuram Bağlamında Ukrayna Krizi’nin Değerlendirilmesi”. **Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar**. ed. Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu. Bursa: Dora Yayıncılık, 2015.
- Turan, Yılmaz, “Harem-i Şerif’e Türkiye’den Heyet”. **Hürriyet Gazetesi**. 16 Şubat 2007.

- Turizm Bakanlığı, Türkiye'ye Gelen Yabancıların Milliyetleri ve Taşıt Araçlarına Göre Dağılımı (2000) <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=74&locale=tr> [16.02.2017].
- Tür, Özlem. "Türkiye- İsrail İlişkilerinde Kriz- Davos ve Sonrası". **Ortadoğu Analiz**. c.1, s.11, (2009): 35- 40.
- Türk, Eylem. "Geç De Olsa Özür Olumlu, İsrail'de Yatırıma Devam". **Milliyet Gazetesi**. 24 Mart 2013.
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Devleti Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun (23275 S.K.)". **Resmi Gazete**. 4343 (Şubat 1998).
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Devleti Hükümeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun (23275 S.K.)", **Resmi Gazete**, 4344 (Şubat 1998).
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara Forum. 21 Aralık 2010. 1- 17. H <http://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Dokumanlar/Faaliyetler/ankaraforumu/ankaraforumu.pdf>
- United Nations General Assembly. "Human Rights Council". General: 27 September 2010.
- United Nations Security Council. "Resolution 1850 (2008)" (General: 16 December 2008).
- _____. "Resolution 1860 (2009)" (General: 16 December 2008).
- _____. Calls for End to Hostilities, Between Hizbollah, Israel, Unanimously Adopting Resolution 1701 (2006). 11 August 2006.
- Usluer, E. Amiral Yılmaz. "Körfez Krizi ve Türkiye: Kaçınılmaz Bir Savaş". **Milliyet Gazetesi**. 2 Şubat 1991.
- Usta, Ayşegül. Aytalar, Ardıç. "Dünya Kınıyor ABD Hak Veriyor". **Hürriyet Gazetesi**. 19 Nisan 2004.
- Uzer, Umut. "Birleşmiş Milletler'de Siyonizm Tartışmaları". **Şalom**. 25 Haziran 2015.
- _____. "Türkiye- İsrail İlişkilerinde Bunalm". **Ortadoğu Etütleri**. c.2. s.2. (2011): 137- 168.

- Üren, Mustafa. Ak Parti Dönemi Türkiye- İsrail İlişkileri, **International Middle East Peace Research Center**, IMPA Rapor, No: 10, 2011.
- Vital, David. "Israel and the Arab Countries". **Conflict in World Politics**. ed. Steven L. Spiegel. Kenneth N. Waltz. Cambridge: Winthrop Publishers, 1977: 221-239.
- Waltz, Kenneth N. Realist Thought and Neorealist Theory. New York: **Journal of International Affairs**, 1990: 21- 37.
- _____. **Theory of International Politics**. Boston: Addison Wesley Publishing Company, 1979.
- Wendt, Alexander. "Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics". **International Organization**. c.46. s.2. 1992: 391- 425.
- _____. **Social Theory of International Politics**. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Wittgenstein, Ludwig. **Philosophical Investigations**, çev. G. E. M. Anscombe. Oxford: Basic Blackwell, 1958.
- Yalçın, Nilüfer. "Türkiye ABD ile Askeri Görüşmelerini Durduruyor". **Milliyet Gazetesi**. 6 Şubat 1975.
- Yavuz, Turan. "Dole, gözünü İsrail'e dikti". **Milliyet Gazetesi**. 8 Kasım 1989.
- Yazaroğlu, Vahap. "Bombacıdan İtiraf". **Milliyet Gazetesi**. 6 Mayıs 1997.
- _____. "Hoca Korktuğumuz Gibi Çıkmadı". **Milliyet Gazetesi**, 23 Ocak 1997.
- Yelçe, Özer. "Evren: Ortadoğu'da istikrarsızlığın kaynağı İsrail'dir". **Milliyet Gazetesi**. 23 Mart 1982.
- Yetkin, Murat. "İsrail ile Dev Projelere İlk Somut Adım Atıldı". **Radikal Gazetesi**. 12 Ekim 2005.
- _____. "İsrail ile Pazarlıklar". **Radikal Gazetesi**. 9 Ağustos 2005.
- Yılmaz, Önder. "Barak: Türk, Övün, Çalış, Güven". **Milliyet Gazetesi**, 26 Ekim 1999.
- Yinanç, Barçın. "İran'a Ortak Tepki". **Milliyet Gazetesi**. 25 Ekim 1999.
- _____. "İsrail'e Büyükelçilik Gündemde". **Milliyet Gazetesi**. 30 Ekim 1991.
- Yücebiyık, Şule. "GAP Çiftçisi İsrail Modeliyle Kalkınacak". **Milliyet Gazetesi**. 7 Aralık 1995.

EK1. TÜRKİYE- İSRAİL DIŞ TİCARET DEĞERLERİ (ABD DOLARI)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2001	805.218	529.489	1.334.706	275.728
2002	861.434	544.467	1.405.900	316.967
2003	1.082.998	459.488	1.542.486	623.509
2004	1.315.292	714.143	2.029.435	601.150
2005	1.466.913	804.691	2.271.603	662.222
2006	1.529.158	782.149	2.311.308	747.009
2007	1.658.195	1.081.743	2.739.938	576.452
2008	1.935.235	1.447.919	3.383.154	487.316
2009	1.528.459	1.074.727	2.603.186	453.732
2010	2.080.148	1.359.639	3.439.786	720.509
2011	2.391.148	2.057.314	4.448.462	333.835
2012	2.329.531	1.710.401	4.039.932	619.129
2013	2.649.663	2.417.955	5.067.618	231.708
2014	2.950.902	2.881.262	5.832.164	69.641
2015	2.698.138	1.672.500	4.370.638	1.025.638
2015/(1-10)	2.211.966	1.418.420	3.630.385	793.546
2016/(1-10)	2.416.216	1.079.600	3.495.816	1.132.366

T.C. Ekonomi Bakanlığı, Türkiye- İsrail Dış Ticaret Değerleri
<http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/anasayfa> [18.02.2017].

ÖZ GEÇMİŞ

Seda Gürel 1990 yılında İstanbul'da doğmuştur. 2008 yılında lise eğitimini Maltepe Kadir Has Anadolu Lisesi'nde tamamlamıştır. 2012 yılında ana dal lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde; 2013 yılında çift ana dal lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nde; 2014 yılında ön lisans eğitimini Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi, Medya ve İletişim Bölümü'nde tamamlamıştır. Erasmus öğrenci değişim programı kapsamında bir dönem Jagiellonian Üniversitesi'nde eğitim görmüştür. 2013 yılından beri yüksek lisans eğitimine Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde devam etmektedir.